

יום האדמה - הקדמה

בעיני ההמונים הערבים הפלסטינים אשר נותרו על מה שנשאר מאדמתם, יום האדמה נחשב ליום של זהות לאומית ושל מימושה. כדי לא לשכוח את יום האדמה, עלינו לזכור כי התנועה הציונית ומוסדותיה שמו להן למטרה מאז היווסדן את השליטה על האדמות, כדי לממש את החלום הציוני להקים בית לאומי ליהודים בפלסטין.

30 במרס 1976 היה יום של התנגדות ומאבק עממי וציבורי נגד התוכניות לייחוד הגליל והפקעת האדמות על ידי המדינה, שממשיכה מאז הקמתה ועד היום להפקיע את אדמותיהם של האזרחים הערבים הפלסטינים - הבעלים של אדמתם ומולדתם.

במאבק זה נפלו שישה חללים: ח'יר יאסין (עראבה), ח'דיגה שואהנה (סח'נין), רג'א אבו ריא (סח'נין), ח'דר ח'לאילה (סח'נין), מוחסן טאהא (כפר כנא) וראפת זוהירי (מחנה הפליטים נור א-שמס), לצד מאות פצועים ועצורים. השלטונות רצו להרתיע את הפלסטינים שנשארו על אדמתם לבל יעסקו בפעילות המעוררת דאגה במדינה, וכך הפך יום האדמה לפעילות הציבורית הארצית הראשונה בקרב הפלסטינים בישראל אחרי סיום הממשל הצבאי.

הסיבה הישירה לאירועי יום האדמה היתה החלטת השלטונות הישראליים להפקיע קרוב ל-21 אלף דונם מהאדמות של עראבה, סח'נין, דיר חנא, ערב אל-סוואעד ויישובים אחרים בגליל, כדי לייעד את האדמות ליישובים יהודיים במסגרת תוכנית ייחוד הגליל. ממשלות ישראל לדורותיהן הפקיעו בין השנים 1972-1984 יותר ממיליון דונמים מאדמות היישובים הערביים בגליל ובמשולש, לא כולל מיליוני דונמים נוספים של אדמות היישובים שתושביהם גורשו בשנת 1948. באוגוסט 1975 קיים ועד ההגנה על האדמות של האזרחים הערבים כנס מורחב

בנצרת, ואחריו ועידה עממית שקראה להכריז על שביתה כללית והפגנה מול הכנסת אם הממשלה לא תיסוג מהתוכניות להפקעת האדמות וייהודן.

במרס 1976 קיים ועד ההגנה על האדמות ישיבה מורחבת בנצרת, ושם קרא להכריז על שביתה כללית ביום שלישי 30.3.1976 במחאה על מדיניות הפקעת הקרקעות. בעקבות זאת נערכה ישיבה של ראשי המועצות המקומיות הערביות בעיר שפרעם ביום חמישי, 25.3.1976, בעידודם של השלטונות שניסו לבטל את השביתה בכל דרך אפשרית.

יום שלישי 30.3.1976 היה יום של שביתה כללית בערים ובכפרים הערביים ובערים המעורבות. הניסיונות של השלטונות הישראליים לשבור את השביתה תוך שימוש בכוח הביאו להתנגשות בין האזרחים הערבים לבין המשטרה, במיוחד בכפרים סח'נין, עראבה ודיר חנא, שבהם התרחשו ההתנגשויות האלימות ביותר.

ההחלטות שקדמו להכרזת השביתה הן:

- ב-13.2.1976 **התקבלה החלטה לסגור את אדמות אל-מל (שטח 9) ונאסר על התושבים הערבים לכנס לאזור זה.**
אף שאדמות אלו נמצאות בתוך שטחי הכפרים סח'נין, עראבה ודיר חנא (ששטחם מגיע ל-60 אלף דונם), הצבא הבריטי השתמש בהן בין השנים 1942-1944 כשטח אימונים צבאיים בעת מלחמת העולם השנייה, והתושבים הורשו להגיע לאדמותיהם כדי לעבד אותה רק באישור מיוחד. בשנת 1956 סגרו השלטונות הישראליים את השטח במטרה לערוך תוכניות לבניית התיישבות יהודית במסגרת תוכנית ייחוד הגליל. התוכנית אושרה ב-19.3.1976 במטרה לבנות עשרות יישובים יהודיים באזור כדי "שהגליל לא יישאר בידי זרים אלא בידי יהודים". הדבר התבטא בהפקעת מאות אלפי דונמים של אדמות ערביות לטובת הקמת היישובים היהודיים.
- הוצאת **המסמך של הממונה על מחוז הצפון במשרד הפנים, ישראל קינג (מסמך קינג, או כמו שקראה לו הממשלה, תזכיר בעניין היחס לערביי ישראל)** ביום 1.3.1976, כהצעה לייחוד הגליל וקביעת צעדים פוליטיים באשר למדיניות כלפי המיעוט הערבי בישראל. במסמך קרא קינג להפחית את אחוז הפלסטינים בגליל ובנגב על ידי השתלטות על האדמות החקלאיות שנשארו בידיהם, ולהטיל עליהם מצור כלכלי וחברתי תוך כדי הפניית המהגרים היהודים החדשים להתיישב בגליל ובנגב. המסמך

רווי בהצעות גזעניות, כמו למשל:

- עיבוי ההתיישבות היהודית בצפון (הגליל).
- העמקת התיאום בין הגורמים הממשלתיים בכל הקשור לטיפול בענייני הערבים.
- יצירת קונצנזוס יהודי בתוך המפלגות הציוניות בעניין הערבים בישראל.
- ערימת קשיים כלכליים בפני המשפחות הערביות על ידי מיסוי כבד ומתן עדיפות ליהודים בהזדמנויות העבודה, וכן הפחתת אחוז הערבים בעלי השכלה גבוהה ועידודם לפנות למסלולים מקצועיים ולא מדעיים.
- הקלות על הגירת הצעירים והסטודנטים הערבים לחו"ל ומניעת חזרתם.
- הגברת הנוכחות של כל כוחות המשטרה והביטחון ביישובים ערביים.

יום האדמה נחשב לנקודת מפנה במאבק של האזרחים הערבים להגנה על אדמתם ובתיהם. יום זה התאפיין בלכידות ציבורית ועממית המתנגדת למדיניות החנק והפקעת האדמות, ובבחירת מסלול של מאבק עממי מודע וער לזכויותיו, כאמצעי למנוע כל פגיעה מצד השלטונות הישראליים, אשר כפי שראינו השתמשו לשם כך במגוון של אסטרטגיות ואידיאולוגיות ואף בדיכוי ובאלימות פיזית. עם זאת, כל האמצעים הללו לא הרתיעו את בעלי הזכות על האדמה ולא ערערו נחישותם להגן על זכויותיהם.

שאלת האדמה בפלסטין-ישראל

הכומר שחאדה שחאדה

היושב-ראש הראשון של ועד ההגנה על האדמות

האדמה הפלסטינית נשדדת על ידי התנועה הציונית מאז שנת 1897, אחרי הקונגרס הציוני הראשון בעיר בזל שבשווייץ. מן הקונגרס הציוני יצאה הקריאה "ארץ ללא עם לעם ללא ארץ", אשר קראה לכל היהודים בעולם להגר ל"ארץ ישראל". בעקבות זאת אכן התחילו גלי הגירה יהודית לפלסטין, שהיתה אז תחת השלטון העות'מאני, אף על פי שהסולטן הטורקי לא רצה להעניק ליהודים את הזכות להקים בית לאומי בפלסטין.

ההגירה היהודית לפלסטין נמשכה בימי המנדט הבריטי (1918-1948), תוך התעלמות מההתנגדות הפלסטינית להגירה ולהכרזת בלפור, שהכירה בזכותם של היהודים להקים בית לאומי בפלסטין. המאבק על האדמות בין היהודים לפלסטינים התחיל בשנות העשרים של המאה העשרים, והגיע לשיאו בשביתה הכללית שהכריזו הפלסטינים בשנת 1936 ובמרד הפלסטיני שדוכא בברוטליות בידי צבא המנדט הבריטי לטובת ההתיישבות היהודית בארץ. בשנת 1947 דחו הפלסטינים את הצעת האו"ם לחלק את הארץ לשתי מדינות, האחת ליהודים והשנייה לפלסטינים. הסיבות לדחיית ההצעה היו:

1. הפלסטינים לא ראו בעין יפה את חלוקת הארץ לשתי מדינות קטנות, כיוון שסברו שהדבר יפריע לשגשוג כלכלי.

2. ההצעה ייעדה לפלסטינים מדינה קטנה יותר, הררית ומרוחקת מן הים, על שטח שכלל רק 47% מפלסטין השלמה.
 3. בשנת 1947 החזיקו היהודים ב-6% בלבד משטח פלסטין. על בסיס זה, טבעי היה שמנת חלקם של הפלסטינים תהיה 49% מאדמות פלסטין. החלוקה שהוצעה לא היתה צודקת ואף לא חוקית.
 4. ההימנעות מחלוקת הארץ והרעיון שהעם הפלסטיני והעם היהודי יחיו בה יחד הוא רעיון מעשי יותר מהחלוקה.
 5. בשנת 1947 מנתה אוכלוסיית פלסטין כ-1.9 מיליון נפש, מתוכם 600 אלף יהודים והשאר פלסטינים, כך שהחלוקה היתה בלתי הוגנת ולא תאמה את הרכב האוכלוסייה.
 6. באזור שיועד למדינה היהודית חיו 550 אלף יהודים ו-460 אלף פלסטינים, דבר שהפך את הקמת המדינה היהודית באזור המיועד לה לבלתי אפשרית.
- בשל כל הסיבות האלו דחו הפלסטינים את תוכנית החלוקה ונכנסו למלחמה חסרת סיכוי נגד הקמתה של מדינה יהודית שזכתה לתמיכת כל מדינות המערב, שכן עדיין רחשו בהן רגשי אשם בשל הרדיפה המתמשכת של היהודים במשך מאות שנים, ובמיוחד במלחמת העולם השנייה.
- תוצאות המלחמה הקטסטרופליות ביחס לתושבים הפלסטינים: יותר מ-722 אלף פלסטינים נושלו וגורשו מכפריהם ועריהם, והפכו לפליטים בגדה המערבית שעברה לשלטון ירדני, ברצועת עזה שעברה לשלטון מצרי, או במדינות הערביות השכנות. אחרי סיום המלחמה אסרה ישראל על חזרת הפליטים לעריהם וכפריהם בפלסטין, ובכך הפרה את כל האמנות והחוקים הבינלאומיים בדבר זכותם של פליטים לחזור לארצם אחרי המלחמה. בנוסף, ישראל הגדירה בחוקיה כל מי שחזר למולדתו כ"מסתנן" שיש להשליכו בחזרה אל מעבר לגבול שממנו בא. המטרה של ישראל היתה להשתלט על האדמות. היא התחילה לחוקק חוקים שיעזרו לה במישרין ובעקיפין לשדוד את האדמות. כידוע, אדמות אלו היו מקור המחיה היחיד של הפלסטינים, שהיו ברובם כפריים והתפרנסו מחקלאות.
- ישראל חוקקה 34 חוקים כדי להתנכל לפלסטינים: חוק הנעדרים, אדמות המוואת, נוכחים-נפקדים, אדמות הבור, אדמות הנציב העליון, אדמות הפיתוח, הצרכים הציבוריים, רכישת הקרקעות, אדמות סלעיות, חוק פיתוח הגליל (יהוד הגליל) ועוד. החוק האחרון, החוק

לפיתוח הגליל, הצית את התבערה.

לפני שנת 1948 עיבדו הפלסטינים כ-17 דונם בממוצע לתושב. כיום, אחרי הנכבה וההפקעות עד שנת 2008, אם נחלק את כל האדמות למספר התושבים הפלסטינים, נשאר כחצי דונם בלבד לכל אדם.

יום האדמה

ההתקוממות העממית התחילה ביוזמת המפלגה הקומוניסטית ושאר הכוחות הפטריוטיים המאורגנים במטרה להגן על אדמותינו. הוקם ועד ההגנה על האדמות, שהנהיג את המאבק בתמיכת כל בני עמנו בעלי המודעות, אשר הגנו על האדמה גם במחיר חייהם, וסבלו פציעות, פיטורין, כליאה, איומים ופיתויים שונים; שיאו של המאבק היה ביום האדמה, על ששת חלליו, עשרות פצועיו ומאות עציריו.

בשנת 1975 הכריז שר החקלאות על הפקעת כ-21,500 דונם, במשולש, בנגב ובגליל, ובמיוחד בסח'נין, עראבה ודיר חנא. אז נערך הכנס הראשון ביוזמת המפלגה הקומוניסטית וכמה מנהיגים כדי ללמוד את המצב החדש שהמיעוט הפלסטיני בישראל נקלע אליו. אחרי שלא נשאר אלא חלק זעיר מן האדמות שמהן אנחנו חיים, שהיו הבסיס למולדתנו שאין לנו זולתה, התקבלה החלטה להתנגד להפקעות בכל מחיר. בעבר הופקעו מאות אלפי דונמים בדרכים שונות ובהתבסס על חוקים שונים שחוקקו במיוחד במטרה להפקיע את אדמות הפלסטינים, להשאירם ללא רכוש ולנתק את הקשר בינם לבין האדמה, כדי שיהיה קל לגרשם. לא יכולנו לוותר על אף שעל מאדמתנו, ולכן הוחלט להרחיב את המאבק נגד ההפקעה ולקרוא לבעלי האדמות שהוכרזו על הפקעתן לאספה בנצרת, שנכחו בה יותר מ-120 איש, בהם חלק מבעלי האדמות המופקעות. באספה הוחלט להרחיב את מעגל המאבק הרשמי, לשתף בו ראשי מועצות מקומיות, ולהגביר את המודעות של ההמונים הערבים לסכנת ההפקעה והשלכותיה על עמנו. כן הוחלט לכנס ב-18 אוקטובר 1975 ועידה עממית גדולה בנצרת, ואלפים השתתפו בה. עמנו התחיל להתארגן ולבחור ועדים עממיים. נוסדה האספה הכללית של ועד ההגנה על האדמות בראשות הכומר שחאדה שחאדה, וסליבא ח'מיס נבחר לתפקיד מזכיר הוועד. נשיא הכנס ההיסטורי היה ד"ר אניס כרדוש. העבודה האינטנסיבית במזכירות כללה את הנושאים הבאים:

1. הקמת ועדי הגנה מקומיים בכל הכפרים הערביים והערבים הערביים.

2. צילום כל גושי הקרקעות שהוכרו על הפקעתן, וחלוקת המידע לכפרים הערביים כדי להמשיך במאבק.
3. עריכת כנסים עממיים בכל הערים והכפרים הערביים להעלאת המודעות לדרכי ההפקעה והדיפתן.
4. הגשת תביעות נגד המדינה כדי להפסיק את ההפקעות.
5. פנייה לחברי כנסת בקריאה להיפגש עם ועד ההגנה על האדמות כדי להסביר את ההתנגדות להפקעות (שלחנו מכתבים לכל סיעות הכנסת, לרבות היושב-ראש, וקיבלנו שלוש תשובות: המפלגה הקומוניסטית הזמינה אותנו לפגישה; שולמית אלוני הזמינה אותנו לפגישה; יו"ר הכנסת אמר כי קיבל את מכתבנו אך כנראה פנינו לכתובת הלא נכונה. הוא שכח להזכיר את הכתובת הנכונה...).
6. כל המגעים עם אנשי השלטון נכשלו. הם התעקשו לתמוך בהפקעה ועמדו על דעתם שהיא מיועדת לפיתוח הגליל, כלומר לפיתוח היישובים היהודיים הקיימים ואלה שעוד יקומו. בעקבות זאת הכריז ועד ההגנה על האדמות על שביתה כללית והפגנה מול הכנסת ב-30.3.1976.

השלטונות הישראליים ניסו להעביר את השליטה במאבק העממי הפלסטיני לידי קבוצה שקל להם לשלוט בה, של מוכתארים וראשי כמה ערים וכפרים. כך באה ההזמנה לכנס ישיבה של ראשי המועצות הערביות בשפרעם ב-25.3.1976, כדי לדון בשביתה שהוכרזה על ידי הערבים והנהגתם העממית המודעת והעירנית לגורלם, עתידם, כאבם ותקוותם. הלכתי לישיבה והתקבלתי בחום, אבל השתתפותי הותנתה בכך שאקבל את החלטותיה. אמרתי שהישיבה אינה חוקית היות שפורום זה לא הכריז על השביתה ולא השתתף בהכנות לה ולכן אינו מוסמך חוקית או ציבורית להסכים לה או לדחות אותה; זכות השביתה שמורה אך ורק להמונים הערבים, ואם אתם רוצים לוודא זאת, אמרתי, צאו וראו מחוץ לאולם את ההמונים הכועסים בגלל ישיבתכם הבלתי חוקית. מטבע הדברים לא השתתפתי בישיבה ויצאתי כדי לצפות במשחק המשפיל שהפיק יועץ ראש הממשלה לענייני ערבים שמואל טולידאנו, שבו חילק עוזרו יורם כץ את תפקידי השחקנים. התוכנית שנכפתה על ראשי הרשויות עברה, אך ההמונים הערבים הכשילו אותה כשעמדו על דברם וקיימו את זכותם לשביתה כללית ב-30.3.1976.

ברצוני להדגיש כי רוב ראשי המועצות שלא תמכו בשביתה הפסידו בבחירות שהתקיימו כעבור שנה.

ועד ההגנה על האדמות המשיך להנהיג את המאבק נגד הפקעת האדמות והצליח לעצור הפקעות רבות, בהן אדמות אל-מל הידועות כשטח 9 ליד סח'נין, עראבה ודיר חנא, ואדמות אל-רוחה ליד אום אל-פחם. הוועד הפך את יום האדמה לחג לאומי לכל הפלסטינים - המוסלמים, הנוצרים והדרוזים - ליום שבו עקרנו את הפחד מלפנותינו ושיד האומץ יצא מהבקבוק. כפי שאמרתי, ועד ההגנה על האדמות המשיך להנהיג את המאבק נגד ההפקעה, אך לצערי המאבק והריב חדרו ללב הוועד. במקום לעבוד מאוחדים כדי להדוף את ההפקעות בשורות מאוחדות ובעמדה נחרצת, מוקד המאבק הפך להיות מי יישא דברים ומי יקבע, כך שהיינו מוכרחים לפרק את הוועד הזה ולהעביר את האחריות להגנת האדמות לידי הרשויות המקומיות וועדת המעקב העליונה לענייני הציבור הערבי.

14/3/2008

היעדר ארכיון לאומי וזכות קולקטיבית

ג'עפר פרח

מנהל מרכז מוסאוא

בעת הכנת ספר זה הרגשנו בחסרוננו של ארכיון לאומי של ההמונים הערבים הפלסטינים בישראל. ארכיון זה הוא זכות לאומית וקולקטיבית של כל קבוצה אנושית שמבקשת להתפתח וללמוד לעומק את תהליכי הפוליטיים והתרבותיים. הארכיון הטוב ביותר שעמד לרשותנו כדי לתעד את יום האדמה, המהווה פרק חשוב ומעצב בחייה של החברה הערבית-פלסטינית במולדת זו, הוא עיתון "אל-אתיחאד", הסובל זה שנים ממשבר כספי חונק שמנע מהחברה והחוקרים להשתמש בארכיון המלווה את עמנו מלפני הנכבה ועד היום. כשבאנו לחפש חומרים שמתעדים את המאבק על האדמה מצאנו עשרות תמונות ומסמכים בבתיים של ראשי המועצות והנהגת המוסדות הלאומיים. הם שמרו את התמונות והמסמכים כזכר למחיר ששילמה החברה שלנו בטרם ינסו אחרים לשכתב את ההיסטוריה באופן אוריינטליסטי בחיפושם אחרי "הדור הזקוף". ספר זה בא לתעד בעזרת המסמכים ההיסטוריים והתמונות פרק מחייו של עם שסירב להיכנע ונשאר "זקוף קומה והולך קדימה".

ספר זה הוא תרומתנו הצנועה לכבודם של אלה מבני עמנו שנצמדו למולדת ונשארו נטועים באדמתה, דאגו לקיומנו ואחיזתנו וחיזקו את השורות, משימה שלא היתה קלה כלל וכלל בצל

המזימה נגד עמנו מאז הנכבה, הממשל הצבאי, הנכסה והגירוש שהפך את רוב עמנו לפליטים. מרבית הנשארים במולדת תרמו לבנייתה של חברה זו מחדש ולהקמת מוסדותיה התרבותיים, הפוליטיים והחברתיים. החזרה לארכיון המפלגה הקומוניסטית, ועד ההגנה על האדמות, ועד היוזמה האסלאמית ותנועת אל-ארד מעידים על המחיר האישי והקולקטיבי ששילם כל מי שנאבק לחזק את הישארותנו והתפתחותנו במולדת תוך התנגדות לגירוש, לנטישה ולכניעה. היעדר ארכיון לאומי ואוניברסיטאי תורם להסתרת העבר ומעוות את המציאות הנוכחית עד שהיא הופכת לתופעה מנותקת שאין לה קשר להתרחשויות ההיסטוריות. התמונה שמתארים חלק מהמתעדים החדשים מספקת תמונה אחת של אירוע אחד שאי אפשר להבין ממנו את מלוא ההקשר וההתפתחות ההיסטורית, התרבותית, הפוליטית והכלכלית של חברתנו.

אנו מדגישים כי מוסדות לאומיים כמו "אל-ג'דיד", "אל-אתיחאד" ו"אל-סאות" תיעדו בשפה הערבית כמה דיאלוגים וצירים מרכזיים שליוו את מאבקם של ההמונים הערבים. הדיאלוג בין המשכילים הערבים למפלגות הפוליטיות סביב הקמתה של אוניברסיטה ערבית הוא דוגמה אחת של תיעוד המאבק על הזכות ללימודים ולהשכלה גבוהה המלווה את החברה שלנו משנות השבעים ועד היום. בהזדמנות זו אנו מודים לוועד להגנה על האדמות שתיעד את יום האדמה ב"ספר השחור", שעודנו מקור מרכזי לתיעוד המאבק המתמשך. כהכרת תודה אנו מפרסמים חלקים ממנו וגאים לפרסם את רשימת שמותיהם של חברי ועד ההגנה על האדמות, אשר הנהיגו את ההמונים הערבים ועודדו אותם להגן על האדמה ועל זכותם של אנשים לבית, זכות שהמאבק עליה נמשך עד עצם היום הזה ברוב כפרינו וערינו.

כשהתחיל פרויקט התיעוד פנתה אלינו טל בן צבי והציגה את הארכיון האישי שלה ואת עבודתה ההתנדבותית. התפלאנו שאישה יהודייה עוסקת בתיעוד יום האדמה, אך העבודה על הפרויקט גילתה לנו את מה שידענו מכבר על תפקידם של היהודים המתקדמים מאז הנכבה, החל בחשיפת טבח כפר קאסם וכלה ביום האדמה. גרשון קניספל הוא שליווה את עבד עאבדי בבניית האנדרטה לחללים שאנו מתכננים סביבה כבר 30 שנה. ישנם יהודים המסרבים למעשי עמם הדכאניים ועומדים לצד הזכות האנושית. אנו נושאים באחריות לשבור את המצור על עמנו ולהרחיב את מעגל התומכים בזכויותינו הלגיטימיות בארץ ובעולם. הבנייה מחדש של מוסדותינו ולימוד האתגרים העומדים בפני החברה שלנו ממלאים תפקיד חשוב בהמשך המאבק למען זכויותינו. אנו במרכז מוסאוא לוקחים חלק בבנייתם ומברכים את

כל מי שממשיך את הדרך. אנו קוראים לחוקרים הערבים לתעד את העבודה של מוסדותינו ומנהיגותנו: לוועדת הארבעים, למועצה האזורית של הכפרים הלא מוכרים בנגב, למרכז הערבי לתכנון אלטרנטיבי ולוועדות העממיות להגנת האדמה והבית יש תפקיד חשוב במעבר משלב ההגנה לשלב הבנייה וההתפתחות. ספר זה הוא חלק מתרומתנו לתייעוד המאבק הפלסטיני, כדי שיהיה לו למקור תמיכה. לא פעם אנחנו שומעים את האמירה "ומה יועיל המאבק". ביום האדמה שילמנו מחיר גבוה, אך מי שנאבק הצליח לבטל את הצווים הצבאיים שביקשו להפקיע 21 אלף דונם. הממשלה נאלצה לוותר על תוכניותיה ואדמות אל-מל עדיין מוריקות. כל מי שמטיל ספק בתועלתו של המאבק מוזמן לבקר באלפי הדונמים הללו ולראות במו עיניו את ההישג שבעקבותיו בא שחרור אדמות אל-רוחה.

האנדרטה ליום האדמה - היסטוריה וזיכרון

עבד עאבדי

בימים אלה אנו מציינים 32 שנים להתקוממות יום האדמה, ושלושים שנה להקמת האנדרטה לחללי יום האדמה בסח'נין. הנסיבות של אותה תקופה לא היטיבו עם האפשרות להקים אנדרטה ראשונה במרחב הפלסטיני, שתנציח את החללים הפלסטינים ואת הזיכרון הטרגי של העם הפלסטיני שנשאר על אדמתו. לא היה קל להיאבק נגד שלל זרועות השלטון (השב"כ, ועדות התכנון והבנייה והאישורים הנחוצים). לא היה קל להקים את האנדרטה באף שטח, חוץ מאשר בבית הקברות האיסלאמי הישן בסח'נין לפני שהפכה לעיר. העמידה האיתנה של המוסדות העממיים (ועד ההגנה על האדמות משלושת הכפרים) וההזדהות והתמיכה של הכוחות היהודיים הדמוקרטיים, המנהיגים הקומוניסטים מאיר וילנר וחבריו, המפלגה הקומוניסטית, האמן גרשון קניספל, הסופר יהושע סובול והעיתונאי אורי אבנרי תרמו להקמת אנדרטה זו, שמהווה עדות ויזואלית ראשונה מסוגה לצד צריחי המסגדים והכנסיות בגליל ובמשולש ובערי החוף. האנדרטה היתה הניסיון המעשי הראשון שלי בתכנון וביצוע עבודה אמנתית אחרי שסיימתי את לימודיי בעיר דרזדן שבמזרח גרמניה. לימודים אלה, לצד תרומתו של עמיתי האמן קניספל, הביאו למימוש הישג עצום בתקופה לא קלה.

רציתי שהאנדרטה תייצג את הזיכרון, את ההווה ואת העתיד ושיוסר הדיכוי נגד עמנו - המיעוט הלאומי - כדי שיחיה בכבוד במולדתו שאין לו זולתה. לצד האנדרטה שביצעתי בסח'נין, בשנת 2000 הוקמו בכפר כנא, בכפר מנדא, בשפרעם, בכפר קאסם, בנמרת?, בעראבה ובאום אל-פחם אנדרטאות נוספות של פסלים ומעצבים צעירים אחרים, הנושאות אף הן עדות לסבל המלווה בכוח הרצון ולנחישות להישאר במולדת.

בהקדמה לאלבום "סיפורה של אנדרטה" שיצא בשנת 1978 ב-400 עותקים ממוספרים כתבתי: "בתקווה שאנדרטה זו שהקמנו בסח'נין תהיה עדות ושבועה לשייכותנו הנצחית לאדמה זו, שקראה לבניה להגן על אמם האדמה".

תקוותי היא שנשמור על מה שביצענו וביצעו עוד יוצרים, ושנגן על עבודות אלה כדי להפוך אותן לסמל תרבותי, לִידָּ וְעֵדוּת לשייכות נצחית לאדמה זו.

חיפה, 2008

112

113

הספר השחור על:

יום האדמה

סב במרץ 1976

הוצאת

הוועד הארצי להגנה על האדמות הערביות בישראל

מבוא

הרשויות הישראליות לא הסתפקו בכך שהטביעו את יום האדמה, השלושים במרץ 1976, בדמי החללים והפצועים מבני עמנו שגרים בארץ האבות והסבים.. הרשויות של ישראל גם לא הסתפקו בכך שהטביעו את אותו יום בלתי נשכח בדמים, אלא הן החלו להטביעו בשקרים, מאז הכרזתו כיום של סומוד ומאבק להגנה על האדמה שנותרה, עד יומנו זה.

היה מן ההכרח לעמוד כנגד שקרי הפרופגנדה הגזענית, ולכן החליט "הוועד הארצי להגנה על האדמות הערביות בישראל" להוציא לאור את הספר השחור הזה, על-מנת להפיץ ברבים את מאורעי הפשע שעשו שליטי ארצנו ערב אותו יום ובמהלכו, ולהפריך את שקרי מנגנוני שטיפת המוח בישראל.

למימוש פרויקט זה התנדב מספר גדול של עורכי-דין ערביים. יחד עם הוועד הארצי להגנה על האדמות, עם ראשי המועצות המקומיות בסכנין, עראבה ודיר-חנא, ועם הוועדים המקומיים להגנה על האדמות בכפר-כנא וטייבה, נאסף מספר גדול של עדויות בכתב המוחתמות בשבועה כדי שיהוו בסיס לחומר הכלול בספר השחור הזה.

ליום האדמה היו השלכות רבות.. בנוסף לחללים, נשארו אצלנו פועלים שגורשו מעבודותיהם ונושלו מפת הלחם, מכיוון שמימשו את זכותם החוקית לקיים שביתה להגנה על שארית עפר ארצם.. אצלנו נשארו גם אנשים שסבלו מנזקים חומריים ומוראליים קשים, כתוצאה מהריסת בתיהם, מעצרם והשפלתם. אנו מפקידים השלכות אלה בידי ההיסטוריונים וההיסטוריה, בתקווה שיהפכו ביום מן הימים ללקח.

מהספר השחור

העדויות המצויות בידינו יכולות להוות כרך ענק שישמש פרק בולט בהיסטוריה השחורה והארוכה ממנה סבל, וממשיך לסבול, הציבור הערבי תחת השלטון הישראלי. אבל, העדפנו להסתפק בעדויות הכפרים בהם החלה הפרובוקציה השלטונית, ושבבהם נפלו החללים החפים מפשע על אדמתם הטובה.. כמו-כן העדפנו לתמצת את החומר ולרכזו, בצורה שתחשוף את האמת מבלי להכביד על רודפיה בערימות של מאורעים ופרטים מרירים ועקובים מדם. וזה בידיעה שהטכסטים המקוריים יישארו שמורים בתיקי עמנו, וימשיכו להיות בהישג ידם של החוקרים בעלי המצפון החי והכוונות הטובות.

מניסיונו הארוך והקשה עם השליטים הגזעניים, הציבור הערבי חש בסכנת התרחשות טבח כפר-קאסם שני ביום האדמה. לכן, כל הגופים הערביים ומנהיגי תנועת ההגנה על האדמות הנותרות, הדגישו כי השביתה הערבית הכללית תהיה שוחרת שלום ובמסגרת הדמוקרטיה בה מתגאים השליטים ושופריהם. יתרה מזאת, הוועד הארצי להגנה על האדמות הערביות יחד עם נציגים של הרשויות המקומיות הערביות, פנו למפקדי תחנות המשטרה באזוריהם ולשרים ולרשויות המוסמכות, על ידי מברקים ומכתבים ופגישות אישיות ופרסומים עיתונאיים, והעמידו את השלטון אל מול אחריותו. אלא שהשלטון המשיך בביצוע תוכניתו הטרוריסטית והעקובה מדם, תוך כדי שהוא מבדה כי הוא מסוגל, על ידי אלימותו השגרתית, לשבור את רצונו של הציבור הערבי ולהשפילו..

יום האדמה, ה- 30 במרץ 1976, היה יום של כבוד, גבורה והקרבה אצל להמונים הערבים הפלסטינים בישראל, באותה מידה שהוא היה יום של חרפה, פחדנות ותוקפנות אצל שליטי ישראל. יום האדמה הוא יום קשה וארוך בהיסטוריה אכזרית וקשה.. הוא יום מבין עשרים ותשע שנים בהם נכנסו ההמונים הערבים בארצם למערכות אכזריות, בהם נתקלו בהתקפות עקובות מדם, והקריבו הקרבות יקרות, בכדי להתקיים בכבוד על אדמת האבות והסבים. אנו מקווים כי יימצא בספר זה עזר למען הרחבת הערנות בקרב דעת הקהל הערבית, הישראלית והעולמית; הרחבת המאבק להחזרת הזכות הלגיטימית לבעליה; ולמען השלום בארצנו, באזורנו ובעולם.

הוועד הארצי להגנה על האדמות הערביות בישראל

דפים מההיסטוריה הטרגית של אדמתנו

השביתה הכללית עליה הכריזו הערבים הפלסטינים בישראל, ב- 30 במרץ 1976, במחאה על מדיניות הייחוד וההפקעה, הייתה וידוא לנחרצותם של ההמונים הערבים למאבק חסר פשרות ולהגנה על זכויותיהם הלאומיות והיומיומיות, בהן זכותם לשמור על אדמותיהם - אדמת האבות והסבים.

הדמים שנשפכו ב- "יום האדמה", עודם צועקים: "תפסו את הפושע", "תפסו את הרוצח והגנב"..

השלטון השתמש בשלל אמצעים בכדי להביא למניעת השביתה או לסיכולה. הוא השתמש באיומים והפחדות, פעולת ראויה של הצגת שרירים, והכנסת כוחות מזוינים לכפרינו הערביים, ובמיוחד לעיר נצרת.. השלטון הפעיל את מלוא הלחצים על ראשי המועצות המקומיות הערביות אותם אסף בשפרעם ערב יום השביתה, ב- 25/2/1976. והוציא בכוח החלטה מזויפת בשם רוב ראשי המועצות לביטול החלטת השביתה - שלא הייתה החלטה שהתקבלה ע"י ראשי המועצות, אלא ע"י הוועד הארצי להגנה על האדמות, ונתמכה על ידי הוועד הארצי של ראשי המועצות המקומיות הערביות, שהוא ועד מצומצם שנבחר בפגישה כללית של ראשי המועצות המקומיות הערביות.

איומי השלטון ושיטותיו הטרוריסטיות לא הועילו.. תוצאות השביתה היו מדהימות, על אף

מהספר השחור

נפילתם של ששת החללים באש החיילים, ועל אף שיטות הדיכוי הברבריות. השביתה זעזעה את דעת הקהל הישראלית והעולמית.. היא ריסקה את אגדת גן-העדן שחיים בו הערבים בישראל.

השביתה ביטאה את אחדות ההמונים הערבים ונחישותם להתנגד למדיניות ההפקעות והאפליה הלאומית שמונהגות על ידי הרשויות מאז קום המדינה.

השביתה הייתה גם ביטוי לדרישת כיבוד הישות הלאומית של הערבים בישראל והכרה בזכויותיהם הלאומיות והיומיומיות ובראשן הפסקת מדיניות הפקעת האדמות, הועד הארצי להגנה על האדמות רואה בתוקפנות העקובה מדם נגד הציבור הערבי ב- "יום האדמה", חלק יסודי בלתי ניתן להפרדה ממדיניות האפליה והדיכוי בהן נהגו ממשלות ישראל מאז קום המדינה. יתרה מזאת, תוקפנות זו היא תוצר של מדיניות זו.

לכן, אירועי 30 במרץ 1976 אינם אלא פרק דמים נוסף מפרקי טרגדיה שנמשכת 29 שנים, בהן לא חסרו טבחים עקובים מדם נגד הערבים, מבלי שרואים באופק סוף קרוב לטרגדיה זו. על אף החשיפה של שקר "הפיתוח", שמסתיר מאחוריו תכנונים לייחוד האדמה הערבית, ועל אף ההתנגדות הכללית שהראו ההמונים הערבים בישראל והכוחות הדמוקרטים היהודים, הממשלה הודיעה על נחישותה להמשיך במדיניות ההפקעה והייחוד, ועדיין מסרבת לבקשה הדמוקרטית והצודקת להקמת ועדת חקירה בכדי לחשוף את כל האחראים לשפיכת דם של חפים מפשע ב- "יום האדמה"..

כמו-כן, הועד להגנה על האדמות הוציא גילוי דעת בעקבות "יום האדמה", בו הזהיר את דעת הקהל מכך שמדיניות הפקעת האדמות הערביות היא המרכיב הבולט ביותר במדיניות האפליה הלאומית הדכאנית, כך שלא נשאר לערבים בישראל יותר מחצי מליון דונם מאדמותיהם⁽¹⁾, אחרי כל ההפקעות שהממשלה ביצעה בשלל דרכים ותירוצים.

מדיניות כיבוש האדמות וההתפשטות על חשבון הערבים

מתוך מיליוני הדונמים שהפקיעו הרשויות מאז קום המדינה על ידי החשבתם כרכוש נטוש של הנפקדים, הפקיעה הממשלה גם קרוב ל-40 אחוז מהאדמות שבבעלותם של הערבים בישראל, החיים בהן בצורה חוקית⁽²⁾.

"הרכוש העוזב היה היה בין הגורמים החשובים ביותר להפיכת ישראל למדינה ברת קיימא. השטח של הרכוש הזה, מרביתו באזורי גבול, הוא בעל ערך אסטרטגי משמעותי. מתוך 370 יישובים יהודיים שהוקמו בין 1948 וראשית שנת 1953, היו 350 יישובים שהוקמו על אדמות הנפקדים⁽³⁾. בשנת 1954 יותר משליש האוכלוסייה היהודית בישראל בנוסף לשליש המהגרים היהודים לישראל (250,000) חיו על אדמות הנפקדים הערבים..."⁽⁴⁾.

תהליך ההשתלטות על האדמות לא הסתיים בתפיסת רכוש הנעדרים, ו-"הרכוש" של ממשלת המנדט, אותו ירשה מהשלטון העותומאני והמוערך ב-2 ל-3 מליון דונם שנקרא אדמת ה-"ג'פתלק", אלא שהוא הגיע אל אדמות וכפרי הערבים שנשארו בישראל.

מטרת הממשלה מאחורי ההשתלטות על האדמה "הפיתוח", אלא הריסת היסודות של המגזר הערבי, ו"הצלת" האדמה, קרי "הצלתה" מבעליה הערבים. המוסדות הציוניים שקנו אותן אדמות, עשו זאת בכדי שתהיה "רכושו של העם היהודי". אדמות אלה מותר למכור אותן ליהודים בלבד, ואסור למכור אותם (ללא יהודים). באשר לאדמות, מוסדות אלו נקטו מדיניות המבטאת אחד האספקטים של המדיניות הציונית. החובה לגייס כספים למטרה זו הוטלה על הקרן קיימת לישראל..⁽⁵⁾

דומה כי כל ניסיון, ולו הקטן ביותר, להתנהג בניגוד לתהליך המרכזי בו נאחזה הציונות במלוא עוזה, כמו וויתור על מה שכבר הושג כהישג ציוני (כמו החזרת אדמה לידיים לא יהודיות, או ביטול נקודה התיישבותית ועוד) - נחשב כתבוסה גדולה יותר מהתבוסה הכרוכה באיטיות והאיחור של תהליך ההשתלטות על האדמה.. הדאגה מהסכנה של החזרת מצב מסוים לקדמותו (כמו החזרת זכויות תושבי איקרת' וכפר-ברעם) נחשב על ידי אחד העיתונאים הישראלים (זאב שיף, "הארץ" - 11/8/1972) כ-"הריסה של ההתיישבות הציונית".. כי הוא "פותח את הפתח הראשון לקריסת הבניין כולו"⁽⁶⁾.

שלטון צבאי וציד האדמה

הערבים שנשארו בישראל, מצאו את עצמם בצל שלטון צבאי אכזרי ביותר.. לשלטון צבאי זה היו שתי מטרות: ראשית, הקמת מחסומים בין הערבים לבין אדמותיהם וכפריהם. שנית, הקלה על משימתן של החברות היהודיות ושל מנהל מקרקעי ישראל להשתלט על אדמות הערבים, וביצוע פרויקטים התיישבותיים בכפרים הערביים ועל האדמות שבעליהן יגורשו מהן. כמו כן,

השלטון הצבאי הפנה חלק גדול מתשומת לבו להרחקת הערבים מאדמותיהם והרחקתם אל מאחורי קווי הפסקת האש היכן שהתאפשר, במטרה לנקות את אזורי הגבול מערבים. פרויקט ייחוד הגליל, ששליטי ישראל עסוקים בביצועו כעת, אינו דבר חדש, אלא שהוא אחת ממטרות ההתיישבות הציונית, מלפני הקמת מדינת ישראל. כך סיכם אוסשקין מטרה זו בנאום שנשא בפני הוועד הפועל הציוני בשנת 1937:

”... עלינו להשקיע מאמצים בהשתלטות על אתרים מרחוקים ממרכזי ההתיישבות, בכדי להבטיח לארצנו את הגבולות הרחבים ביותר. כשקבענו תוכניות לקניית האדמה, מטרה (?) זו הייתה עמדה תמיד לנגד עינינו: להשתלט על אזורים מרוחקים.. בנוסף לאיכות האדמה, הניע אותנו הרצון להרחבת הגבול יהיו הקשיים אשר יהיו. עלינו לזכור שחלק ניכר מיישובי דגאניה נמצא מעבר לנהר, ולמרות זאת הוא בידינו. זהו הכיבוש האמיתי של הגבולות מבחינה פוליטית. בהתבסס על הבנה זו החליטה הקרן-קיימת בשנה האחרונה על הרחבת פעילותה על מנת להבטיח מהר ככל האפשר, את הנקודות שיכולים להגיע אליו הגבולות בצפון ובמזרח.. לא עניין החקלאות הוא משאת נפשנו, אלא ששאיפתנו, בראש ובראשונה היא להבטיח לאומה את הגבולות האפשריים הרחבים ביותר של ארצנו⁽⁷⁾.”

היה ידוע, לפני הוצאת החלטת החלוקה בשנת 1947, כי הגליל יהיה מחוץ לגבולות המדינה היהודית.. אבל התנועה הציונית התכוננה להשתלטות על הגליל לפני קום המדינה. המטרה הזאת הייתה נושא לויכוח בתנועה הציונית, שבו ניצחו דעותיהם של אלה שקראו להתיישבות בגליל, במיוחד אלה שייצגו את “השמאל” הציוני או תנועת העבודה הציונית. מכאן, הסוגיה שאנו עומדים בפניה כיום בגליל אינה שאלה של פיתוח, אלא של מימוש המטרה הציונית אותה קבע אותה בן-גוריון במלים אלו:

”ההתיישבות עצמה היא אשר תקבע אם עלינו להגן על הגליל אם לאו. זה תלוי באנשים שמרגישים חובה ורוצים להגן עליה. יש האומרים (ג'בוטינסקי) כי זהו עניין דיפלומטי, עניין היחסים עם הערבים (בישיבה עצמה דלפה הדאגה שעניין ההגנה על היישובים בגליל יכול להפוך למלחמה כוללת עם הערבים). לכן השאלה אינה דיפלומטית (קרי היחסים עם בריטניה) גם לא עם הערבים. זהו

עניין ציוני גרידא.. עניין התלוי באנשים שמרגישים חובה ורוצים להגן".

ובן-גוריון ממשיך בנושא עצמו:

**"מאות של אנשים יכולים להגן על אתרינו בגליל, כמובן אם יובטח להם מזון וכו',
ואם יקבלו סיוע מדיני . ברור שבלי זה המצב יהיה קשה. אבל את כל זה אנו
לוקחים על אחריותנו (אנחנו הפועלים). כל עוד אנו יכולים להגן - חובתנו להגן
ולא לעזוב את אתרינו»⁽⁸⁾.**

ממה שהוזכר לעיל עולה כי להחלטות הממשלה, ב- 1976, להפקעת האדמות בגליל, אין קשר לפיתוח.. במיוחד בזמן שבו המדינה סובלת ממשבר כלכלי ומשבר הגירה בעת ובעונה אחת. ההסתתרות מאחורי מונח "הפיתוח" הוא הסתרה של מטרת ההפקעה האמיתית, אחרי שהעולם נעשה רגיש ביותר למצב הקיים באזור בכלל, ולסכסוך הישראלי - ערבי בפרט. בשנת 1948, ישראל כבשה את חלקי הגליל שלא היו מיועדים למדינה היהודית לפי החלטת החלוקה, וסיפחה אותם לישראל בזכות הפלישה.. באזור שהוכנס תחת השלטון הישראלי היה רוב של אוכלוסייה ערבית, שהיא עדיין מהווה רוב. בכדי לשנות אמת זו, שליטי ישראל מציגים היום את עניין ביצוע פרויקט הייחוד הציוני תחת שמות שונים כמו "פיתוח" ו- "ביזור האוכלוסייה"..

יהיו כוונותיהם של שליטי ישראל אשר יהיו, אי אפשר להתעלם מהזכויות הלאומיות של ערבים שנשארו תחת שלטון ישראל.. במדרגה הראשונה, זכותם לשמור על רכושם ואדמותיהם. הסכסוך בין שליטי ישראל לבין הערבים שנשארו בישראל, היה מאז השעות הראשונות לקום המדינה סביב זכותם של הערבים לשמירה על אדמותיהם. זכות שמנשלים אותם ממנה. שליטי ישראל משתמשים בנשק האיומים נגד הערבים המגנים על אדמותיהם, והאשמתם בעוינות כלפי המדינה, ובנטיות בדלניות.. הם ממשיכים איומים אלה על ידי פעילויות הדיכוי, העינוי, הרדיפה, והגירוש בכוונה לשבור את התנגדותם של הערבים למדיניות ההשתלטות על האדמה שבבעלותם, או מה שנשאר ממנה אחרי מבצעי ההפקעה הרחבים.

במצבו האובייקטיבי של עם שהתישו אותו הקונספירציות והתוקפנות של האימפריאליזם וסייעניו - התנועה הציונית והריאקציה הערבית- עמנו נעשה משוכנע - שכנוע אובייקטיבי בהחלט- שהפתרון לבעיותיו לא בהרמת כרזת ההיפרדות מישראל, אלא בפתרון צודק לסכסוך הישראלי-ערבי כולו.. פתרון המושתת על נסיגה מלאה מהשטחים שישראל כבשה במלחמת

מהספר השחור

1967, והכרה בזכות העם הפלסטיני להקמת מדינתו העצמאית בשטחים שמהם תיסוג ישראל, וגם הכרה בזכות הפליטים הערבים לשיבה או קבלת פיצויים.

כששליטי ישראל מעלים את עניין נאמנות הערבים בישראל למדינה, הרי שהערבים לא יכולים להבין נאמנות זו אלא כעניין של הגנה על אדמותיהם בראש ובראשונה, והעמידה בחובות כלפי הרשות ששולטת בהם על בסיס של מימוש השוויון המלא לערבים בישראל. ההתעקשות של שלטון ישראל על ביצוע מדיניות ההשתלטות על האדמה, והפיכת הערבים בישראל למיעוט חסר אדמה, היא למעשה פעולת המסה, פעולת חיסול הישות הלאומית הערבית. המרכיב הבולט והחשוב ביותר במדיניות הרשמית היום הוא לקיחת האדמה בלי ערבים והחשבת הערבים למיעוטים דתיים, ולא ללאום.

תהיה המדיניות הציונית אשר תהיה, הרי לכל מיעוט לאומי זכויות לאומיות בנוסף לזכויות היומיומיות. שליטי ישראל מנסים, בשלל אמצעים, ובאכזריים מתוכם, לשלול מהערבים בישראל את זכויותיהם הלאומיות, ולהפוך אותם למיעוט תרבותי-דתי.

יועץ ראש-הממשלה לעניינים ערביים, שמואל טולידנו, הודה כי מדיניות הממשלה כלפי הערבים בישראל מעלימה את ההבדלים בינם לבין תושבי השטחים הכבושים, מבחינת עמדת המדינה כלפיהם.

זה טבעי שהתוצאות הכרוכות במדיניות זו, הן מתוצרת שליטי ישראל עצמם, כך שהם נושאים באחריות עד הסוף.

פרויקט הפיתוח - ייחוד האדמה

בשנות החמישים, בעקבות גל הפקעת האדמות מבעליהן הערבים שנשארו בישראל, המקורות הממשלתיים מסרו בשנת 1957 שהכפרים הערבים משקיעים קרוב ל- 1,250,000 דונם מהאדמות שברשותם, וקרוב לחצי מליון דונם מרכוש המדינה⁽⁹⁾.

בכדי להוסיף חותם חוקי על השמת היד על אדמות הנעדרים שהממשלה שתלטה עליהן, היא חוקקה חוק רכישת מקרקעין (אישור פעולות ופיצויים) בשנת 1953. לפי חוק זה אישרה הממשלה את הפיצויים לבעלי האדמות הערביים שהפקיעה את אדמותיהם בישראל. ולמרות הקושי באמידה מדויקת של שטח האדמות שהופקעו מהערבים בישראל, חלק מהמקורות

הרשמיים משערים שמספר זה נע בין 300,000 ו- 1,000,000 דונם⁽¹⁰⁾.

חוק זה העלה את התנגדותם של הסיעה הקומוניסטית בכנסת ומספר חברי כנסת ערביים מסיעת מפא"י שבשלטון, כמו מר' מסעד קסיס. מתנגדי חוק זה ובראשם הקומוניסטים ביקרו את האפליה הלאומית הצועקת הטמונה בו. ואילו הממשלה טענה שמטרת החוק המוצע היא לחלק את הבעלויות הגדולות כדי לשים קץ לסכנת הפיאודאליזם⁽¹¹⁾.

לפי חוק זה הציעה הממשלה לתת אדמה לבעלי האדמה המופקעת, מתוך רכושם של הנפקדים, על בסיס "השאלה והשכרה". או פיצויים כספיים הפוחתים מעשירית ערכה האמיתי של האדמה בזמנו... ב- 1950 הציעה הממשלה תמורת דונם אחד בחלק מהאזורים 115 לירה. בזמן שמחירו בשוק היה 1250 לירה ומעלה⁽¹¹⁾.

לפי ועדת חוק חוקה ומשפט של הכנסת, מטרת החוק הנה מתן לגיטימציה להפקעת אדמות הערבים תוך כדי מתן פיצויים בו זמנית.

בזמנו כתב עיתון "הארץ" כי מטרת החוק היא מתן לגיטימציה להשתלטות על אדמות הערבים ע"י היישובים השיתופיים שחפצים בהעלאת נפח אדמותיהם. "הארץ": "אין דבר שייתן לגיטימציה לעובדה שיישובים מסוימים ניצלו את ניצחון המדינה במלחמה ההגנתית נגד התוקפים. ההשתלטות על אדמות שכניהם בכדי לשרת את האינטרסים שלהם..." "הארץ" התנגד לחוק המוצע משלוש סיבות: שהוא מקפח, חסר תבונה מדינית באשר לגורמים החיוניים לבנייתה מחדש של החברה הערבית, "שניזוקו חייו החקלאיים על ידי פרוצדורות לא ישרות", וכמו-כן, כי החוק לא מכיר ב-"השתלטות על רכוש המיעוט עשוי להרוס את זכות הקניין הפרטית"⁽¹²⁾.

מדיניות הפקעת האדמות מבעליהן הערבים הובילה לקריסת מספר ענפים בחקלאות הערבית בגלל צמצום שטח האדמה, והירידה היחסית בשטח האדמה המעובדת בכפר, מיותר מ- 49 דונם בזמן המנדט ל-3 דונמים כיום. הכפרים הערבים הפכו לאתרי לינה לפועלים שעוזבים את כפריהם לעבודה בחקלאות ובתעשייה היהודית, המוקמת על אדמותיהם שהופקעו מהם.. מהכפרים הערביים נשללו אפשרויות הפיתוח התעשייתי והחקלאי.

דאגה זו לגורל האדמה ולאפשרויות המחיה והפיתוח, הפחד מגירוש והתוצאות המדיניות של האפליה הלאומית הגלויה בכל התחומים, הם אשר מסבירים את הרקע להתלקחות המחאה העממית שהתפוצצה בשביתה הכללית ב- 30 למרץ 1976.

מהספר השחור

התלקחות זו הייתה ביטוי להתנגדותם של הערבים בישראל למדיניות האפליה וההפקעה שמאיימת לחסל את יסודות הישארותם של הערבים בעריהם וכפריהם.

הפרויקט לפיתוח הגליל, שעליו מדברים החוגים הרשמיים בגאווה, הוא לא יותר מאשר פעולת ייחוד המאיימת על עתיד תושביו הערבים⁽¹³⁾: הגליל שמשתרע מגבול לבנון ועד למרג' אבן-עאמר (עמק יזרעאל) וששטחו מגיע ל-1,5 מליון דונם, עדיין חי בו רוב ערביי.. וזה מה שמדאיג את בעלי מדיניות הפיתוח, ולא הפיתוח עצמו.

בפרויקט הפיתוח הנ"ל נכתב:

"הבעיה הייחודית של הגליל היא מיעוט התושבים היהודים לעומת הלא-יהודים, שמהווים 70 אחוז מכלל האוכלוסייה. בשנת 1973 היה מספר התושבים הלא-יהודים בגליל 147 אלף לעומת 62 אלף יהודים. בפאתי הגליל יש 40 אלף מהתושבים הלא-יהודים החיים בפרברי חיפה ועכו וטמרה ושפרעם".

ואילו מטרות פרויקט פיתוח הגליל הן:

שינוי המצב הדמוגרפי הקיים בין התושבים היהודים והלא-יהודים, באמצעות פרויקט פיתוח רחוק טווח שמטרותיו הן:

- הפיכת חבל הגליל ההררי לאזור בעל רוב יהודי.
- הבטחת חלוקה נכונה של התושבים היהודים בגליל.
- חיזוק כלכלת התושבים הנמצאים בו ואלו שיצטרפו אליהם בעתיד.

בעלי הפרויקט ממשיכים: "הסוגיה המרכזית בגליל שמשקפת ביחסים הדמוגרפיים בין התושבים היהודים והלא-יהודים, היא בלתי קיימת, בצורה זהה בכל חלקי הגליל.. המשימה המרכזית המופיעה בהצעה -הפיכת הגליל לאזור עם רוב יהודי- היא בלתי ניתנת ליישום בהווה המיידי ולכן הוחלט לבצע את הפרויקט בשני שלבים: השלב הקרוב עד שנת 1980, והשלב שאחריו עד שנת 1990".

הפרויקט כולל הקמת 8 כפרים תעשייתיים: 3 מהם באדמות תפן בגליל המערבי, ו-2 מהם בקבוצת יישובי שגב, ו-2 באזור חזון, וגם לעבוד על העלאת מספר התושבים היהודים באזור. פרויקט זה דורש עוד אדמות שבבעלות הערבים בכדי לבצע את התכנון, כיוון שמטבעה של ההתיישבות החדשה וההרחבה, שלא תקום על מה שהוא ברשותו של מנהל מקרקעי ישראל הממשלתי, אלא על השמת יד על אדמות חדשות מהערבים.

פרויקט "הפיתוח" החדש, הוא העדות האמינה ביותר וההוכחה הניצחת לכוונות הממשלה ולמשמעות הפיתוח עליו מדברים האחרים.

התיאוריה של הציונות בהתייחסותה לערבים הייתה: מה שכבר בידינו הוא שלנו, ומה שעדיין בידי הערבים, הוא המבוקש, והוא נושא למשא ומתן.

אחרי הקמת נצרת-עילית, על חשבון אדמות העיר נצרת הערבית והכפרים עין-מאהל וריינה וכפר-כנא ואל-משהד, מנסה הממשלה עכשיו להפקיע אלפי דונמים חדשים בנצרת ומחווה, בשטח של יותר מ- 4500 דונם, להרחבת הטווח החיוני לנצרת-עילית, ולחזוק החנק על נצרת, העיר הערבית היחידה בישראל.

בנצרת הערבית, שמספר תושביה מגיע לכמעט 40,000 נפשות, שטח המתאר שלה וכל האדמות שברשותה הצטמצם ל- 7,500 דונם, שליש מהם בבעלות מנזרים ובעלות ממשלתית.. בעוד שאדמות נצרת-עילית שמספר תושביה אינו עולה על 20 אלף מגיע ל- 9,500 דונם. יש לציין כי שטח המתאר של נצרת בתקופת המנדט כשמספר תושביה היה 15 אלף נפשות היה 15 אלף דונם, שהמדינה השתלטה על מחציתן למען ההתיישבות היהודית בנצרת עילית. מדיניות הממשלה לפתרון מצוקת הדיור בכפרים הערבים שסובלים ממחסור באדמות בנייה, היא מדיניות החליפין. דונם מיועד לבנייה תמורת 10 דונמים חקלאיים או יותר.. שיטה כפייתית זו מהווה גם היא דרך לנישול הערבים מאדמותיהם.

פרויקט "הפיתוח" מדבר על הפקעת 20,000 דונם, ש- 80,000 מתוכם הם אדמה ממשלתית, ו- 5,000 הם אדמה יהודית.. האדמה הממשלתית שמדובר בה, בין אם היא "מירי" או "מוואת", היא אדמה שלחקלאים הערבים זכויות עליה מכוח עיבוד האדמה וההתיישנות. אין לשלול את בעלותם עליה מבלי להתחשב באינטרסים של הכפרים והחקלאים הערביים.

אדמות הכפרים הרשומים על-שמו של הנציב העליון הבריטי בזמנו, לטובת הכפרים בהם נמצאת האדמה, הן רכוש מדינה פורמאלית.. אך האמת שזאת אדמה ששייכת לתושבי הכפרים, מאחר והיא נרשמה באופן הזה בשל היעדר רשויות מקומיות בזמנו.. אין זכאים יותר לאדמה זו מלבד בעליה החיים עליה, ובמיוחד שאדמות אלו הן חיוניות מאוד לכפרים הערביים. קיימת מחלוקת בבתי-המשפט סביב 60-70 אלף דונם, לפי הערכותיו של עו"ד חנא נקארה, וישנם תיקים משפטים שעומדים ותלויים בבתי-המשפט בנוגע לחלק גדול מאדמות אלה. לצד "פרויקט הפיתוח" של הגליל, ישנן תוכניות נוספות להפקעה שלא פורסמו על ידי החלטה

ממשלתית כמו הפרויקט המוזכר. תוכניות אלו מתבצעות ללא רעש ציבורי, וכוללים אלפי דונמים מהאדמות הערביות. ההחלטה על סגירת חלק גדול מאדמות אל-מל, בגליל התיכון, ששייכות לכפרים סכנין עראבה ודיר-חנא, והידועות בלקסיקון הצבאי כשטח מספר-9, מהווה פתיח להפקעת חלק גדול מהן ששטחו עולה על כל השטח שנקבע להפקיעו במסגרת "פרויקט הפיתוח" המוזכר.

הסדר האדמות בצפון⁽¹⁴⁾

המצב בצפון ב- 1/4/1963 היה כדלקמן:

- 1. 42 כפרים ערבים שהיה ברשותם בזמן הקמת המדינה 706,049 דונם.
- 2. "מנהלת הפיתוח" ומחלקת רכוש הנפקדים תבעו בעלות על 423,310 דונם.
- 3. האדמות שהיה סביבם סכסוך בבתי-המשפט מסה"כ האדמות שתבעה הממשלה היוו 214,992 דונם.
- 4. מה שנשאר מהאדמות הועברה הבעלות עליהן לתובעים - בלי סכסוך. הטבלה הבאה היא דוגמא לשינויים בבעלות האדמות בתקופה המוזכרת⁽¹⁵⁾.

שם הכפר	אדמות הכפר	שטח האדמה שהמדינה תבעה	אדמות בסכסוך	אדמות שהפקיעה מנהלת הפיתוח	הפקעות ע"י המדינה ללא סכסוך
סכנין	69,003	35,796	4,669	254	31,127
רמה	25,240	10,965	10,965	-	-
דיר-חנא	34,500	11,006	2,817	110	8,159
בענה	16,980	7,634	1,840	635	5,794
עראבה	35,650	21,312	13,288	73	7,424
מג'ד-אלכורום	19,890	12,071	4,312	447	7,764
מעיליא	35,400	15,577	15,461	13,371	1,916

בעלי מדיניות ההפקעה אינם לוקחים בחשבון את הצורך של הכפר הערבי באדמה, ולא נוקטים

מדיניות חלוקה צודקת באשר מה שנקרא אדמות המדינה, לטובת כלל האוכלוסייה בישראל היהודים והערבים, ובמיוחד אלה שחיים על האדמה ומעבדים אותה.. דוגמא בולטת לטענה זו, שמשקפת טרגדיה כפולה של כפר ערבי דוגמת כפר-קאסם, הקורבן של תוקפנות 1956: כאשר סופח המשולש למדינת ישראל לפי הסכם רודס, בשנת 1949, היו בבעלות הכפר 12 אלף דונם מתוכם 8 אלפים דונם של חורש. הרשויות הפקיעו 4 אלפים דונם מישורי מאדמות הכפר, קרוב ל- 1,500 דונם מהם נשארו בשימוש הכפר עד שנת 1952.. ומה שנשאר לכפר מהאדמות המישוריות הוא פחות מ- 4 אלפים דונם, בזמן שמספר תושבי הכפר עלה מ-1700 תושבים בשנת 1949, ל- 6500 תושבים ב-1975. הוראות ההפקעה מאיימות על עוד 2500 דונם מאדמות כפר-קאסם. הממשלה הוציאה החלטות מבית-המשפט להסרת הבעלות על חלק מהן בשלהי 1967⁽¹⁶⁾.

הטרגדיה של הנגב

פעולות ההפקעה לוו מאז קום המדינה, במיוחד בשנותיה הראשונות, בפעולות גירוש של התושבים הערבים והשתלטות על כפרים במלואם, כפי שהזכרנו.. ועדיין, הטרגדיה של הנגב נמשכת. היא רחוקה מעיני העולם וקולות המחאה לא הצליחו לעבור את גדר השתיקה, לפני שנמסו על דיונות הנגב.. בשנת 1948, חיו בנגב 84 אלף בדווים, מתוכם נשארו באזורים שהם תחת שלטון ישראל 13 אלף בדווים. אלה גרו בצפון הנגב, ליד עזה ובאר-שבע ובאר-עסלוג' ואחרים. במטרה לשלוט על הבדווים הללו ביד ברזל, ריכזה אותם הרשות הצבאית באזורים אחרים, כמו איזור באר-שבע.. וכך סבלו הבדווים מהרבה כאוס וזעזוע בגלל שינוי מגוריהם שנכפה עליהם ע"י הרשות.. מחציתם גורשו ממקום מגוריהם ואדמותיהם והועברו לאזורים שטוהרו על ידי הרשויות משבטים בדויים אחרים שחיו שם בשנת 1949⁽¹⁷⁾.

מספרם של הבדויים מגיע היום ל- 30 אלף תושבים, חלק מהם דורשים את זכותם על אדמות שעבדו אותם בעבר.. כיום, אדמות אלו מושכרות לגורמים שונים ע"י מנהל מקרקעי ישראל.. "מנהל מקרקעי ישראל החל את עבודותיו בניהול אדמות המדינה והקצן קיימת. בשנה האחרונה (1962) השלים מנהל זה את החזקתו באדמות שבבעלות המדינה בנגב ושטחם מגיע קרוב ל- 4 מליון דונם המשתרכים מחולות חלוצה דרומה. והוא השלים מפות להסדרת

מהספר השחור

בעלות הקרקע ל- 800 אלף דונם בקרבת אילת וצפונית לה...⁽¹⁸⁾.

דומה כי מאבקם העיקש של הבדויים על ההכרה של הרשות בבעלותם על אדמותיהם מעלה תגובות קשות אצל הרשויות שמנסות להפקיע יותר מ- 1,5 מליון דונם חדשים בנגב ולגרש את הבדויים מאדמותיהם בתירוץ של הקמת מבני מגורים לאכלוסם. פרויקט ההפקעה מאפשר הקמת שדה-תעופה בינלאומי חדש על אדמות הבדויים שמהם הם חיים כיום. האמת היא שאדמות הבדויים בנגב, הם לא המקום היחידי, מבין מיליוני הדונמים שבבעלות הממשלה, שאפשר להקים עליהן שדה תעופה..

פיצוץ האוכלוסין ומדיניות ההפקעה

מדיניות הממשלה כלפי הערבים בישראל הוכיחה במשך 27 שנה, שהיא מדיניות של נישול הערבים מאדמותיהם, עד כדי כך שהמחסור באדמה הפך לסכנה המאיימת על עתיד התושבים הערבים ויציבותם.. במיוחד שמדיניות ההפקעה מצד אחד, והפעולות הנהוגות בשבילה מצד שני, מהוות קיפוח חמור לזכויות התושבים הערבים וצרכיהם. המחסור החמור באדמות, שממנו מתלוננים הערבים, מתברר על ידי הסיכום הבא של האדמות שעדיין בשימוש הערבים בישראל, ואשר הממשלה טוענת כי 55 אחוז מתוכן הם בבעלות המדינה..

מאזן האדמות בשנת 1963

להוציא אדמות הנגב דרומית לוד ורמלה(19)

אדמות חקלאיות		סה"כ אדמות חורש	שטחים חקלאיים		סה"כ האדמות אותן מנצלים הכפרים הערביים
סה"כ האדמות	אדמות חקלאיות		בעלות פרטית	אדמות המדינה	
55%	13,1%	413,146	385,993	59,652	445,545

הנתונים הסטטיסטיים הנ"ל מראים כי האדמה שבבעלות הערבים בישראל לכל היעודים, הם

פחות מחצי מליון דונם.. כידוע, שטחן של אדמות המדינה, בקווי הרביעי ליוני 1967, עולה על 21 מליון דונם, מתוכם יותר מ- 8 מליון דונם של אדמות נטועות.

לפי סטטיסטיקה משנת 1973, מספר התושבים הערבים בישראל הוא 412 אלף נפש, מרביתם חיים בכפרים הערביים, מתוכם 46 אלף באזורי הבדווים. האחוז של אלה העוסקים בחקלאות הוא 25% מכלל העובדים הערבים הגברים⁽²⁰⁾.

הצטמצמות החקלאות הערבית אינה מהווה עוד את הסכנה הגדולה, אלא המחסור בשטחי בנייה והאדמות המיועדות לפרויקטים הציבוריים בכפרים הערביים, ובמיוחד בשל הריבוי הטבעי הגבוה מצד אחד, וצמצום שטח האדמה המושקעת מצד שני.

מספרם של התושבים הערבים גדל ב- 4.1 אחוז כל שנה, ואחוז זה נשאר קבוע מ-1950 עד 1973. ואילו הריבוי הטבעי אצל היהודים, בהשוואה, נע בין 2.6 אחוז ל- 1.7 אחוז באותה תקופה. מכאן, הגיעו חלק מהסטטיסטיקאים למסקנה שהתושבים הערבים מכפילים את עצמם כל 17 שנים, בעוד שהתושבים היהודים צריכים 44 שנים להכפלת עצמם.

נתונים אלה מחייבים הרחבת השטחים המיועדים לבניה בכפרים ביחס לאחוז ריבוי האוכלוסייה.. במיוחד שמספר כפרים ערביים הפך לחסר אדמה לצרכי מגורים באופן מוחלט.

הסטטיסטיקה הרשמית מראה כי המיעוט הערבי בישראל הוא מיעוט צעיר, קרוב ל- 70 אחוז מהערבים הם מתחת לגיל שלושים.. להלן חלק מהסטטיסטיקה: אלה שבגילאי 0-14 שנים הם 49.6 אחוז מכלל האוכלוסייה, בין 15-19 שנים הם 10.5 אחוז, ורק 3.7 אחוז הם מעל 65 שנים. אותה סטטיסטיקה רשמית מדברת על צפיפות האוכלוסין בקרב הערבים, שהגיעה לרמה שמאיימת על בריאות התושבים. הטבלה הבאה נותנת תמונה קרובה למציאות שאנו מדברים עליה:

חלוקת התושבים יחסית לחדר אחד⁽²¹⁾

אחוז התושבים לחדר אחד לפי הרמות השונות:					המגזר
אחד	1,01-1,5	1,5-2	2,01-4	ויותר4	
43,6	13,2	13,2	27,7	3,3	מגזר יהודי
15,4	3,3	22,7	33,5	25,1	מגזר לא-יהודי

מהספר השחור

מהטבלה לעיל אנו רואים ש- 59 אחוז מהתושבים הערבים חיים בצפיפות של מעל ל-2 נפשות לחדר. אין צורך במאמץ גדול ע"מ לראות מה תהיה התמונה בעשור הבא, בהמשך מדיניות הפקעת אדמותיהם של התושבים הערבים למטרות גיאו-פוליטיות שאינן קשורות לפיתוח, ובמיוחד הפיתוח במגזר הערבי.

אמצעי התקשורת לא הסתירו שהפקעת אדמות הערבים בגליל, אינה מיועדת לפיתוח המייד, כתוצאה של היעדר האמצעים הכלכליים וכוח האדם היהודי המיועדים לשיכון במושבים העתידיים לקום על האדמה המופקעת.. אלא שההפקעה היא "רזרבה" למה שיהיה.. וזה בנוסף לשינוי המפה הדמוגרפית של הגליל.

צעקת ה- 30 במרץ 1976

השביתה הכללית, שהכריז עליה הציבור הערבי בישראל הייתה מעין רעידת אדמה שזיעזעה את המדינה מקצה לקצה, והפכה את הפרויקטים של ממשלת הדיכוי על פיהם.

הממשלה דיכאה את השביתה הזו תוך כדי שימוש בכוחות צבא, משמר הגבול והמשטרה בגלל הפחד מאחדותו של הציבור הערבי; אחדות שזיעזעה את מרכזי המפלגות הציוניות שהוקמו במגזר הערבי בשיטות של טרור ודיכוי במשך 27 שנים משנות המדינה.

תוקפנותן של הרשויות נגד ציבור חסר ישע הוכיח כי היא מסתכלת על התושבים הערבים בישראל באותה הדרך שהיא מסתכלת על תושבי השטחים הכבושים.. יועץ ראש-הממשלה לעניינים ערביים הודה שהתנהגות הממשלה העלימה את ההבדלים ביחס כלפי הערבים בישראל והיחס כלפי הערבים בשטחים הכבושים.

הסולידאריות שהראו תושבי השטחים הכבושים על ידי הכרזת שביתה כללית וההפגנות ב-30 למרץ 1976, ונפילתם של הרוגים ופצועים, הייתה סולידאריות טבעית של בני עם אחד אותו קרעה הקונספירציה האימפריאלית-הציונית בעזרת הריאקציה הערבית.

שביתה ה- 30 למרץ פתחה את עיני העולם והכוח שוחר השלום לעומק טרגדיית העם הערבי הפלסטיני, על כל חלקיו, ועל סכנת מדיניות ההתרחבות הישראלית - מדיניות העלולה להכניס את האזור לסכסוכים עקובים מדם המאיימים על השלום העולמי בכללותו.

שופרי הריאקציה השולטת בישראל טענו שה-30 במרץ שרף את גשרי הדו-קיום בין שני

העמים, היהודי והערבי..

אך השאלה היא: מתי היה הדו-קיום הזה קיים, ובאיזה צורה?.. הערבים הוכיחו ב- 30 במרץ, ביום האדמה ההיסטורי, שהם מסרבים לדו-קיום של הפרש והסוס.. דו-קיום של הקורבן והתליין.. דו-קיום של העבד והאדון.

גשרי הדו-קיום האמיתיים מבוססים על השוויון המלא בזכויות, והכרה בזכויותיו של העם הערבי הפלסטיני, והנסיגה המלאה מהשטחים הכבושים, וההכרה בזכותם של הפליטים הערבים לשיבה או לקבלת פיצויים.

מאבקו של הציבור הערבי אינו אלא תרומה מהותית למאבק למען ההגנה על השלום ומניעת שריפת גשרי ההבנה בין העמים. מאבק זה הינו עמוד תווך גדול ומשמעותי במאבקו של הכוח הדמוקרטי היהודי בישראל, שמנסה להפסיק את ההתדרדרות לתהום..

ביבליוגרפיה:

1. דו"ח משרד החקלאות על הכפרים הערביים, 1962.
2. אוסשקין, 1943: 105 (ציטוט, חוברת מחקרים בסוציולוגיה, הפקולטה לכלכלה ומדעי החברה, אליעזר קפלן. האוניברסיטה העברית - החוג לסוציולוגיה - ירושלים, 1973).
3. דון פרץ - ישראל וערביי פלסטין - הוצאת מוסד המזרח התיכון - וושינגטון, 1958.
4. פרסום מאת הממונה על נכסי הנפקדים, ינואר 16, 1952, "הארץ" ו- "ג'רוזאלם פוסט" 18 ינואר 1952 - (ציטוט דון פרץ - המקור הקודם).
5. שם. "הארץ" 15 ביוני 1951.. לפי מקור ישראלי, סה"כ הכפרים הערביים באזורים שמהווים את ישראל היום היה 863 כפרים בשנת 1945.
- א. אגרנט, הרפורמה החקלאית ומרשם ישראל, באנגלית, (לונדון 1956) עמ' 890.
6. קימירלינג ברוך -המאבק על האדמה- האוניברסיטה העברית, ירושלים - 1973, עמ' 700.
7. דו"ח ועדת ביל, 1937.
8. שם. דברי בן גוריון המצוטטים הופיעו בפגישת הועדה הזמנית (20-2-1920) שנערכה לבחינת הצעדים שיש לנקוט בעניין תל-חי והגליל "הצרפתי".
9. דון פרץ (עובדות על ישראל, משרד המודיעין המרכזי - ניויורק), 1957, עמ' 46.
10. שם..

מהספר השחור

11. דברי הכנסת, כרך - 13, עמ' 889-898.
12. שם ("הארץ" 1953-10-3).
13. הצעת פרויקט פיתוח הגליל - המהדורה החודשית למשרד החקלאות, אוקטובר 1975.
14. דו"ח פעילות מטעם מנהל מקרקעי ישראל (יולי 1963) עמ' 76-77.
15. שם.
16. מזכר שנשלח ע"י מועצה מקומית כפר-קאסם ליועץ ראש-הממשלה לעניינים ערביים.
17. מוסף "על המשמר - חותם", מספר 252, בתאריך 1974-11-6.
18. נאומו של משה דיין, שר החקלאות, בכנסת על החקלאות הערבית - פברואר 1962.
19. נתוני דו"ח על תכנון כפרי המיעוטים, בשיתוף מרעז התכנון החקלאי וההתיישבותי עם משרד החקלאות בנפת נצרת, 1963.
20. השנתון הסטטיסטי לישראל, 1974, מספר, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

ועד ההגנה על האדמות וגופיו השונים

ועד ההגנה על אדמותיהם של הערבים בישראל נוסד כדי להתמודד עם הסכנה שאיימה על האדמות שנותרו בידי המיעוט הערבי לאחר הקמת מדינת ישראל. בתחילת שנת 1975 נודע כי תוכנית חדשה של השלטון בישראל מבקשת לגזול מן הערבים את רוב אדמותיהם, ואפילו את אלו שהוקצו לבנייה בכפרים הערביים. שמה היה "פרויקט ייחוד הגליל".

ב-29 ביולי 1975 נפגשו בחיפה יוזמי המחאה נגד הפקעת האדמות. נכחו בה ראשי רשויות ומועצות מקומיות, עורכי דין, רופאים, אנשי רוח, בעלי קרקעות ועיתונאים. בפגישה הוחלט להקים ועד שייזום את ההגנה על האדמות.

ב-15 באוגוסט 1975 התכנסה הוועדה היוזמת לפגישה מורחבת במלון גראנד ניו בנצרת. אחת ההחלטות החשובות ביותר שהתקבלו בה היתה לארגן כנס עממי כדי לדרוש את הפסקת ההפקעות, ולקרוא לדעת הקהל להתנגד להפקעה ולתמוך בכנס. על הקריאה חתמו אלפי תושבים וגופים עממיים, וכן המועצות המקומיות הערביות בישראל. הוועדה היוזמת קיימה עשרות פגישות בגליל ובמשולש ופנתה אל ועד ההגנה על אדמותיהם של הערבים תושבי הנגב במטרה לאחד כוחות במלחמה הגורלית.

ועד ההגנה על האדמות

ועד ההגנה על האדמות היה מורכב מחברי הוועדה היוזמת וחברים שהצטרפו אליהם בכנס העממי:

ראמה	1. השייח' פרהוד פרהוד
אעבלין	2. הכומר אליאס שקור
אעבלין	3. הכומר שחאדה שחאדה
סח'נין	4. ג'מאל טרבייה
משהד	5. מוחמד מרעי
אעבלין	6. עזמי נשאשיבי
נצרת	7. סאלם ג'ובראן
נצרת	8. עבדאללה ג'ובראן
נצרת	9. עזמי בשארה
עראבה	10. עומר סעדי
כאבול	11. מוחמד עלי טאהא
כאבול	12. עומר איבדאח
ירכא	13. ד'יב עבדאללה
ירכא	14. ג'מאל מעדי
כפר יאסיף	15. ד"ר סלים מח'ולי
כפר יאסיף	16. מוסא בסל
כפר יאסיף	17. חנא דלה
כפר יאסיף	18. נימר מורקוס
סח'נין	19. פייסל אבו יונס
נצרת	20. עזיז שחאדה
נצרת	21. ריאד ריזק
נצרת	22. ח'אלד דיאב
נצרת	23. ד"ר רשיד סלים
ראמה	24. סמיח אלקאסם
קלנסווה	25. פתחי שביטה
קלנסווה	26. ד"ר חסן מתאני
טייבה	27. עבד אלחפיד ג'באלי

טורעאן	חבר מועצה	28. מוחמד אחמד מג'אדלה
טורעאן	ראש מועצה	29. יונס מוחמד נסאר
יפיע	ראש מועצה	30. אסעד יוסף
באקה אלע'רבייה	חבר מועצה	31. איבראהים ביאדסה
נצרת		32. מרוואן אבו אלהיג'א
ראמה	סוחר	33. עאסם אלח'טיב
מע'אר	סוחר	34. סעיד עסאקלה
נצרת	רופא שיניים	35. ד"ר באסם תומא
עראבה	חבר מועצה	36. מוסטפא סאלח זידאן
עראבה	ראש מועצה	37. מוחמד סעיד נעאמנה
בענה	בעל אדמה	38. בולוס חנא בולוס
נצרת	עורך דין	39. וליד אלפאהום
נצרת	ראש איגוד הקמעונאים	40. בהיג' קעוואר
נצרת	חבר מועצה	41. נג'יב אלפאהום
חבר במזכירות איגוד הסוחרים, נצרת		42. פואד חמדאן
בעלי המלאכה ובעלי העסקים הפרטיים		
נצרת	חבר מועצה	43. מטאנס מטאנס
שפרעם		44. מוניב אליאס
שפרעם	חבר מועצה	45. סובחי חמאדה
טורעאן	בעל אדמה	46. מוחמד יוסף חסן
חיפה	עורך דין	47. עלי ראפע
עראבה	חבר מועצה	48. מוחמד עברי
עראבה	חקלאי	49. יאסין יאסין
עראבה	חבר מועצה	50. פאדל נעאמנה
עראבה	חבר מועצה	51. ח'אלד מוסא מוחמד
ריינה	סגן ראש המועצה	52. חסן מחמוד
ריינה	חבר מועצה	53. אמין תוופיק
ריינה	חבר מועצה	54. חוסיין קאסם בסול
ריינה	חבר בחזית הדמוקרטית	55. עוואד אחמד עתאמנה
יפיע	סגן ראש המועצה	56. אמין עבדאללה

מהספר השחור

חיפה	עורך דין	57. אניס שקור
אום אלפחם	חבר מועצה	58. עורך הדין מוחמד כיוואן
אום אלפחם	ראש עירייה	59. מוחמד מוסטפא מחאמיד
נצרת	סוחר	60. מוסא טבעוני
אעבלין	ראש מועצה	61. ראשד סלים
אעבלין	חבר מועצה	62. נאסרי אלמור
אום אלפחם		63. אחמד מוסטפא כיוואן
אום אלפחם	חבר מועצה	64. מחמוד מוחמד קאסם
חיפה	עורך דין	65. מוחמד מיעארי
חיפה	סופר	66. חנא איברההים
אום אלפחם	חבר מועצה	67. מוחמד חסין חוסרי
עכו	חבר מועצה	68. רמזי ח'ורי
חיפה	חבר כנסת	69. תוופיק טובי
טייבה	סגן ראש המועצה	70. עבד אלחמיד אבו עיטה
נצרת	חבר מועצה	71. ע'סאן חביב
כאבול	עורך דין	72. עלי חמוד
רמלה	וועדת הבדואים בנגב	73. נורי אלעוקבי
נצרת	עורך דין	74. עבד אלחפיד דראוושה
טייבה	חבר מועצה	75. עבד אלרחים חאג' יחיא
	חבר הוועד הארצי של ראשי	76. אחמד מסאלחה
	הרשויות המקומיות	
דבוריה	חבר בוועד הארצי	77. מוחמד זידאן
כפר מנדא	ראש מועצה	78. חנא מויס
ראמה	חבר מועצה	79. מסעד קסיס
מעיליא		80. השייח' נג'יב מבדא
ירכא		81. נעים מח'ול
פקיעין		82. פאיז עבאס
ג'ת		83. כמיל ח'ורי
עכו	ועד הסטודנטים הערבים	84. חסין ביסאן
ג'ת		85. סעיד באדר
טורעאן	חבר מועצה	

פקיעין	ראש מועצה	86. יוסף נסיב ח'יר
ראמה	עורך דין	87. חביב אבו חילו
חיפה	עיתונאי	88. סליבא ח'מיס
חיפה	עורך דין	89. חנא נקארה
טמרה		90. ע'אזי חג'אזי
טמרה		91. עלי עומר זידאן
כפר קאסם	מזכיר ועד ההגנה	92. עבדאללה נימר
טירה	עורך דין	93. חוסני עיראקי
קלנסווה	עורך דין	94. יחיא אלג'יוסי
כפר קרע	ראש מועצה	95. עו"ד מוחמד סיד מסארווה
דיר אלאסד	ראש מועצה	96. עלי סנעאללה
מג'ד אלכרום		97. סעיד אבו דיב
נחף		98. סעד חמאדה
פקיעין	משורר	99. נאיף סלים
עראבה		100. חמאדה בדארנה
טמרה		101. אניס אבו רומי
מכר	ראש מועצה	102. מוחמד סאלח ח'לילי
שפרעם	מנהל בית ספר	103. נאג'י פרח
יפיע	עורך דין	104. וליד ח'ליליה
ריינה	עורך דין	105. עדנאן עתאמנה
ריינה	סגן ראש מועצה	106. אכרם בראנסי
ריינה	עורך דין	107. סלים ע'ריב
כפר כנא		108. יוסף עזיזי
נצרת	סגן ראש העיר	109. כאמל אלדאהר
מע'אר	עורך דין	110. מוחמד עסאקלה
ג'דידה	עורך דין	111. סובחי אלחאג'
סח'נין		112. עלי אבו ריא
ג'לג'וליה	חבר מועצה	113. מוחמד עזומי
טייבה	עורך דין	114. אחמד סאבר מסארווה
נצרת		115. הכומר ריאח אבו אלעסל

מהספר השחור

ראמה
דיר חנא
שפרעם
עין מאהל
סח'נין
משהד

חבר מועצה

116. נח'לה אליס נח'לה
117. סעיד נאיף עבאס
118. סעיד ברכה
119. ח'אלד אחמד חביבאללה
120. חסן עלי
121. אדיב מוחמד אסמאעיל

מלבד אלה יש בערים ובכפרים ערביים רבים ועדי הגנה מקומיים. באספת ועד ההגנה על האדמות שהתקיימה לאחר יום האדמה הוחלט להרחיב אותו ולצרף אליו מועמדים מטעם הוועדים המקומיים, אך שמותיהם אינם בידינו.

המזכירות הכללית של ועד ההגנה על האדמות:

1. האב שחאדה שחאדה
2. סליבא ח'מיס
3. עורך הדין חנא נקארה
4. עורך הדין מוחמד מיעארי
5. מסד קסיס
6. מוחמד מחאמיד
7. עבד אררחים יחיא
8. יוסף נסיב ח'יר
9. עורך הדין חביב אבו חילו

ראש המועצה המקומית מעיליא
ראש המועצה המקומית אום אלפחם
ראש המועצה המקומית טייבה
ראש המוצה המקומית פקיעין

הכנס העממי, 18 באוקטובר 1975

הכנס שהתקיים בנצרת בהשתתפות אלפי חברי משלחות מהכפרים היה הכנס הגדול ביותר שקיימו האזרחים הערבים בישראל. בכנס הוחלט כי אם הממשלה לא תחזור בה מהתוכניות להפקיע את האדמות ולייחד את המרחב תוכרז שביתה כללית ותתארגן מחאה מול הכנסת. ואולם הממשלה התעלמה לגמרי מדרישות הציבור הערבי וראשי המועצות המקומיות, וב-6 במרס 1976 התכנס ועד ההגנה על האדמות שוב בנצרת, לפגישה שגם הוועד הארצי של ראשי הרשויות הוזמן אליה, וכעשרים ראשי רשויות השתתפו בה.

בפגישה זו התקבלה החלטה היסטורית שביטאה את רצונו של הציבור הערבי בישראל, להכריז ב-30 במרס 1976 על שביתה כללית במחאה על מדיניות הפקעת האדמות הערביות. הציבור הערבי נענה לקריאה בצורה כמעט מוחלטת. ועד ההגנה על האדמות בירך על מאבקו של הציבור הערבי ועל התגייסותו וקרא לו להמשיך להיאבק על האדמה. הספר שבידיכם אינו אלא דף מפואר במאבקו של העם שלנו, ודף שחור ברשומות מדיניות האפליה והרדיפה האתנית שהנהיגו ממשלות ישראל.

ועד ההגנה על האדמות קורא לציבור הערבי לחזק את הקשר שלו לאדמה ולהגן עליה.

מהספר השחור

החלטות כנס ההגנה על האדמות

הכנס הארצי העממי שנערך בנצרת ב-18 בנובמבר 1975 גינה בחריפות את המדיניות המבקשת להשתלט על עוד ועוד אדמות של ערבים - בגליל, במשולש ובנגב - ודרש לבטל את התוכניות הממשלתיות השונות בתחום הפיתוח, הדיור וכו'. עוד קרא הכנס לשינוי המדיניות בתחום החברתי, הפוליטי והכלכלי, הבאה לידי ביטוי גם בתחום העבודה, השירותים האזרחיים והזכויות הלאומיות, שכן היא עומדת בסתירה לזכויות האזרחים הערבים במולדתם ולמגילת זכויות האדם ועקרונות הדמוקרטיה והשוויון. הדו-קיום בין אזרחי המדינה מחייב להחיל את הצדק והשוויון על זכויות שני העמים, הערבי והיהודי, באופן שישיר כינון שלום אמיתי בין ישראל למדינות ערב.

הכנס הכריז שהאזרחים הערבים בישראל עומדים על מימוש זכויותיהם המלאות על פי עקרון השוויון ומקווים להגיע למצב של שלום צודק ויציב בין ישראל למדינות ערב. הם מושיטים את ידם לשיתוף פעולה עם כל העמיתים היהודים המאמינים כי שלום כזה לא יהיה אפשרי אם לא יקוימו במלואן החלטות מועצת הביטחון, ובכללן נסיגה מלאה של ישראל מן השטחים שכבשה ביוני 1967, וכיבוד הזכויות הלגיטימיות של העם הערבי הפלסטיני.

הכנס הארצי העממי, שייצג את כל הזרמים בציבור הערבי ונתמך על ידי קבוצות יהודיות פרוגרסיביות שקראו לשיתוף פעולה בין העמים, דחה את התוכניות לגזול את אדמותיהם של החקלאים הערבים כדי להקים אזורי התיישבות בגליל, במשולש ובנגב, על אדמות אתתופאנייה, ירכא, מכר, ג'דידה, מעיליא וכפר יאסיף בגליל המערבי, הביע מחאה נגד גזילת אדמות הכפרים ריינה, כפר כנא, עין מאהל, משהד, יפיע ונצרת, וגינה את תפיסת האדמות במשולש, בבאקה אלע'רבייה, אום אלפחם, טייבה ועוד. המשתתפים הצהירו כי הציבור הערבי אינו מתנגד לפיתוח, אך הביעו התנגדות להפיכת העם הערבי בישראל לעם ללא ארץ באמתלה של פיתוח, תעשייה ושיכון. בכנס הוחלט להתנגד הן לקניית אדמות החקלאים ולהפקעתן והן להחלטה להרחיב את היישובים היהודיים ולהקים על האדמות הערביות יישובים יהודיים חדשים, בלי להבטיח את זכויותיהם של הערבים.

כן נשמע גינוי חריף לתוכניות לגזול מערביי הנגב את אדמותיהם ושדות המרעה שלהם, ויצאה ממנו קריאה להכיר בבעלותם על האדמה מדורי דורות. הכנס הביע מחאה נגד מדיניות הסיפוח של אדמות הכפרים הערביים על ידי העברתן מתחומי שליטת הרשויות המקומיות

הערביות לתחום שליטת המועצות העירוניות והמקומיות היהודיות. המשתתפים דחו על הסף את פרויקט ייחוד הגליל ודרשו מהרשויות להכיר בתוכניות המתאר שהוגשו על ידי הרשויות המקומיות הערביות כמה עשורים קודם לכן.

הוכרז גם גינוי חריף נגד התיקון שהוכנס בשנת 1972 לחוק מס הרכוש וקופת הפיצויים, שייעד את האדמות לבנייה וכפה על בעליהן, החקלאים הערבים, לשלם אלפי לירות של מסים תמורת כל דונם של אדמה חקלאית. הממשלה נדרשה לבטל את התיקון לחוק, או להוציא ממנו את הכפרים הערביים כל עוד האדמה מיוערת או משמשת לחקלאות. כמו כן, היות שהכפרים הערביים בגבולותיהם הישנים כבר אינם מכילים את האוכלוסייה החיה בהם, הרשויות נדרשו להרחיב את גבולות הבנייה בכל הכפרים כך שאפשר יהיה לבנות באזורים חדשים ולהרחיבם, וכן להכין ולהוציא לפועל פרויקטים של דיור עממי וזול כדי לפתור את ולאפשר לבני הכפרים לגור בהם בתנאים סבירים.

הכנס גינה את מינהל מקרקעי ישראל, אשר ניצל את מצוקת השיכון והגבולות הבנייה בכפרים הערביים כדי להשתלט על שטחים נרחבים שממילא הופקעו מידי בעליהם. תמורת ויתור על כמה מאות מטרים של אזורים שבהם מותרת הבנייה בכפר דרש המינהל עשרות דונמים של אדמות הנמצאות מחוץ לשטח שהבנייה בו מותרת. הרשויות אחראיות להקצות שטחי מגורים לתושבים הערבים והיהודים כאחד במחירים בני השגה, ואל להן לסחור בהם כאמצעי לגזילת אדמות. המשתתפים ביטאו כעס כלפי ההליכים המינהליים והמשפטיים שנוקטת הממשלה כדי להשתלט על קרקעות שנרשמו בזמן המנדט הבריטי בכפרים כשייכות ליפיע, עין מאהל, טורען, אכסאל, מע'אר ודבוריה, ודרשו מהממשלה להכיר בבעלות המועצות המקומיות עליהן כדי שישמשו לטובת הכלל ולדיור. המדינה גנבה את האדמות שנרשמו בידי ממשלת המנדט, וכעת היא מנסה לגנוב את האדמות שנרשמו בידי הנציב העליון.

הכנס דחה לחלוטין כל הליך של הפקעה ורכישה וקרא לממשלה לשים קץ לניצול מערכת המשפט להפקעת עוד אדמות. הוכרז כי הציבור הערבי לא יעבור בשתיקה על ההפקעה ולא ייכנע למדיניות חנק הכפרים ודילול משאביהם, גזל אדמותיהם ועקירת תושביהם מבתיהם, וימשיך במאבקו בכל הכוח כדי להכשיל מדיניות אכזרית זו ואת הסכנה שמאיימת על קיומו הלאומי והיומיומי.

לבסוף הוחלט בכנס להקים ועדה שתעקוב אחר ביצוע ההחלטות שהתקבלו ותיצור קשר

מהספר השחור

עם כל המוסדות הרלבנטיים כדי לבטל את הפקעת האדמות הערביות בישראל. ועדת מעקב זו תהיה מורכבת מחברי הוועדה המארגנת של הכנס ונציגים של הוועד הארצי של ראשי הרשויות המקומיות הערביות, ותאפשר גם את הצטרפותם של נציגי גופים ואזורים שאינם מיוצגים בה.

הכנס הביע תודה והערכה לרגשי הסולידריות מצד יהודים רבים נציגי קבוצות שונות אשר תרמו לו, וקרא לדעת הקהל הישראלית לגלות הבנה לכאב הכרוך באובדן האדמות ולהושיט יד כדי לתמוך בהגנה הצודקת עליהן, בהתאם לרוח השוויון והדמוקרטיה בישראל. ועדת המעקב תהיה פתוחה להצטרפותם של בעלי האדמות, אשר תתואם עם הוועד הארצי של ראשי המועצות המקומיות הערביות. הכנס הטיל על ועדת המעקב את האחריות לשלוח לראש הממשלה מכתב שידרוש לבטל את ההפקעה, הסיפוח ומס הרכוש הבלתי הוגנים, ויחד איתם את כל צורות האפליה והאי-צדק שסובלים הערבים בישראל.

הכנס קרא לוועדת המעקב לקיים פעילויות לגיטימיות, חוקיות ועממיות על מנת להשיג את מטרותיו ולמנוע את הפקעת האדמות, ולציבור הערבי בישראל לשמור על אחדות השורות בהגנה על האדמה ועל הזכויות. הרשויות המקומיות הערביות נקראו לנקוט את כל הצעדים הלגיטימיים כדי להגן על האדמות בתחומיהן. עוד הוחלט על שיגור משלחת לכנסת, שבה יהיו חברים נציגים מוועדת המעקב ומוועדי ההגנה על הכפרים, על מנת שתיצור קשר עם כל הסיעות הפרלמנטריות, בתיאום של ועדת המעקב שתקבע את מועד הפגישות.

עדויות

מהספר השחור

חלקים מתצהירו של מר מוחמד נימר חסין, ראש המועצה המקומית דיר חנא

סך כל השטח של אדמות הכפר הוא כ-15,900 דונם. במהלך ההתיישבות באדמה, משנת 1956 והלאה, הרשויות הפקיעו מן התושבים קרוב למחצית מאדמות הכפר, בטענה שמדובר באדמה סלעית או צחיחה, אף על פי שהן כללו אדמות חקלאיות ומיוערות.

בכפר גרים כ-3,500 אנשים, רבים מהם עובדים בחקלאות, ויש בו שני בתי ספר יסודיים. אגודה שיתופית הוקמה כדי לחבר את הכפר אל רשת החשמל; הפרויקט עלה כ-4 מיליון לירות שתושבי הכפר שילמו מכיסם, ללא כל עזרה מהממשלה.

סך כל השטח של אדמות דיר חנא הנמצאות באזור 9 הוא כ-7,000 דונם, חלקם חורשה, והשאר אדמות חקלאיות הנטועות עצי זית, תאנה, גפנים וקצת שקדים. תושבי הכפר עיבדו את האדמות אלה בלי צורך לקבל היתר מכל צד שהוא.

ב-13 בפברואר 1976 קיבלה המועצה המקומית ממפקד המשטרה מכתב שבו הוכרז אזור 9 כאזור סגור, שהכניסה אליו חושפת את הנכנס לעונש הנקוב בחוק. בעקבות זאת נפגשו ראשי המועצות המקומיות בדיר חנא, עראבה וסח'נין עם אשר בן נתן, היועץ המדיני של שר הביטחון שמעון פרס. משלחת המועצות המקומיות דיווחה ליועץ על התנגדותה להחלטה לסגור את האזור ולמנוע את הכניסה אליו ללא היתרים. המשלחת ביקשה שתושבי הכפר ימשיכו לעבד את אדמותיהם כבעבר.

המועצה המקומית בדיר חנא החליטה להשתתף בהגנה על האדמה, ונענתה לקריאת הוועד הארצי להגנה על האדמות להכריז על שביתה ב-30 במרס 1976.

יום קודם לכן, ב-29 במרס, נערכה פגישה משותפת של מועצה המקומית והוועד המקומי להגנה על האדמות, שבה הוחלט פה אחד על שביתה שקטה ללא שימוש באלימות, במחאה על הפקעת האדמות ועל סגירת אזור 9.

ביום השביתה נפגשו כמה חברי המועצה המקומית: מר ח'ליל ח'טיב, ע'ריב אבו אלחוף ואחרים, עם חברי המועצות המקומיות בעראבה וסח'נין ומפקדי תחנות המשטרה בפרעם וסח'נין. המשלחת דיווחה למשטרה שבכפרים מתוכננת שביתה שקטה, וביקשו שלא יישלחו אליהם כוחות כדי להתגרות בתושבים, ליצור חיכוך או לעצור אנשים. מפקדי המשטרה הבטיחו להיענות לבקשה.

חברי המשלחת חזרו אל כפריהם, ביניהם גם החברים מדיר חנא, אך המשטרה לא קיימה את הבטחתה ועצרה את עלי חסין, תושב הכפר ומזכיר הוועד המקומי להגנה על האדמות.

מתצהירה של גב' פאטמה דגש

בסביבות השעה שבע וחצי בערב של 29 במרס 1976 הייתי בבית עם ילדי וצפינו בטלוויזיה. שמענו צרחות ורעש. אל הבית נכנסו כשלושים חיילים ודרשו את בני ג'מאל. מכיוון שהוא לא היה בבית, הם תפסו את בני עבד בן ה-15 והכו אותו בראשו ובגבו. כשביקשתי להגן עליו, הכו אותי בעזרת אלות בצוואר ובגב. לאחר מכן שברו את הדלת ואת זגוגיות החלונות. בדרכם החוצה מצאו נשים וילדים והרביצו גם להם, ולקחו גם כמה ילדים כבני ערובה. כשנכנסו וכשיצאו הם ירו אש חיה.

מתצהירה של גב' נאיפה דיאב ח'טיב

ב-30 במרס 1976, בסביבות השעה שש בבוקר, ישבתי במרפסת הבית. לפתע באו שתי מכוניות ובהן שוטרים. הם פשטו על הבית כשילדיי עדיין ישנו בפיג'מות במיטותיהם. הם הגיעו אליהם לפני והתחילו להעיר אותם באמצעות אלות. הילדים הקטנים צרחו.

אותי הכו בעזרת אלות על הידיים והבטן. ידי השמאלית עדיין נפוחה בגלל המכות. הם גררו שניים מילדיי, בעודם מכים אותם, והשליכו אותם אל תוך הרכב, גם זאת תוך כדי שהם מכים. ילדי לא עשו שום דבר מיוחד ביום הקודם; הם חזרו מעבודתם בכפר עילבון.

תקיפת הכפר עראבה והשהיד הראשון

תצהירו של מחמוד סעיד נעאמנה, ראש המועצה המקומית עראבה

ברצוני להבהיר את מהלך האירועים ביום האדמה מההתחלה, ולפי הסדר הכרונולוגי.

أولاً: قضية المنطقة المسماة بمنطقة رقم - 9 - وملابساتها عموماً.

ראשית, לפני שאסביר את השתלשלות האירועים, ברצוני לעמוד קצת על זהותו של האזור ועל הרקע לאירועים.

א. **האזור הגיאוגרפי:** אזור מס' 9 נמצא בגליל, ומבחינה טופוגרפית מדובר באדמה מישורית ברובה, המשמשת לחקלאות. בחלק גדול מהאדמה נטועים עצי פרי רבים, כמו עצי זית וכל מיני פירות. בחלק האחר משמשת האדמה לקטניות וירקות. שטח האדמה החקלאית הנמצאת באזור שנסגר ומאיימים להפקיעו הוא כ-17 אלף דונם. בנוגע לצפיפות האוכלוסין מסביב לאדמת האזור - במיוחד בשלושת הכפרים עראבה, סח'נין ודיר חנא וכן ערב א-סוואעד - מדובר ב- 25-27 אלף נפשות. כלכלתן של מאות משפחות מסתמכת על אדמה זו בלבד.

ב. **הבעלות על האדמה** היא בעלות ישירה של הבעלים הערבים הגרים באזור. מדובר באדמה שעברה בירושה כדין, ולפי הרישומים בטאבו שהונפקו על ידי משרד המשפטים / האגף לרישום מקרקעין במדינת ישראל.

ג. **הפיכת האזור לאזור צבאי** האזור מסכנת את חיי החלקאים וחיות המשק שלהם. מאז הפיכתו לאזור צבאי נפלו בו כמאה קורבנות. המקרה האחרון אירע ביום ראשון, 1 ביוני 1975. בני מאמון, שהיה בן 12, נפל קורבן כאשר דרך על מוקש שהתפוצץ. הוא הלך לטייל עם בני דודיו בסוף השבוע וחזר אלינו כגופה.

ד. **צו מניעה:** ב-13 בפברואר 1976 הוציאה המשטרה צו המונע מהתושבים להיכנס לאזור. בצו המניעה היה כתוב כי "מי שנכנס לאזור המוזכר, ולכל מטרה שהיא, חושף את עצמו לעונש הנקוב בחוק, ודינו כדין אדם הנכנס לצריף צבאי ללא אישור", וכי

הצו סולל את הדרך להפקעת האדמות באזור, כנהוג בתהליך ההפקעה. הצו הרגיז את התושבים, ובמיוחד את החקלאים, שחשו שהוא מהווה סכנה מיידית לפרנסת משפחותיהם. לפיכך החליטו תושבי הכפרים להתאסף במחאה ולהרים קול זעקה וצדק. כך נולד הכנס בס'חנין ב-14 בפברואר 1976.

אחרי הכנס המחאה נמשכה בכל אמצעי התקשורת ובמסיבות עיתונאים שבהן הסברנו לדעת הקהל המקומית והבינלאומית את חוסר הצדק שנפל בחלקנו כתוצאה מצעד מסוכן זה שנקטו הרשויות כדי לגזול מאיתנו את אדמותינו. אדמות אלו נושאות את הזהות שלנו ומהוות מקורות פרנסה לחקלאים שלנו. צעדים אלה אילצו את שר הביטחון להזמין נציגים מן הכפרים - ראשי מועצות מקומיות וחבריהן. לאחר שהסברנו לגורמים האחראים את מהות העניין ואת ההיגיון מאחורי המחאה הצודקת שלנו, הם הבינו שיהיה נכון מצדם לוותר על צו סגירת השטח. ראינו בכך צעד חיובי, אך לא פתרון שלם וצודק לבעיה שלנו. האזור חולק לשניים, חלק א' וחלק ב'. בחלק א' יכלו החקלאים להמשיך לעבד את האדמה בלי שיתקיימו סביבם אימונים צבאיים. הובטח לנו גם שהוא ינוקה מכל שאריות התחמושת, כגון חומרי נפץ וכדומה, ושיונפק בעבורו היתר קולקטיבי שתקף לשנה שלמה, ואשר ניתן לרשויות המקומיות. מצד שני, בחלק ב' נערכים אימונים צבאיים ואסור להיכנס אליו אלא בהיתר מיוחד מהצבא. אך העניין המהותי היה שהאדמה נשארה בבעלות הבעלים והאדמות לא הופקעו, לא בחלק א' ולא בחלק ב'. עם זאת, לאחרונה שמענו מאמצעי התקשורת שהממשלה הולכת לבנות התנחלויות באזור מס' 9. הידיעה עוררה בקרב התושבים ספקות וחששות מחודשים.

שנית - הפגישה בנצרת שנערכה ב-6 במרס 1976 בעניין הפקעת האדמות הערביות.

הוזמנו לפגישה שקיים הוועד להגנה על האדמות הערביות - נענינו להזמנה כמועצה מקומית. בפגישה ההיא, שבאו אליה נציגים של ועדי ההגנה המקומיים, הוועד הארצי להגנה על האדמות, הרבה חברי מועצות מקומיות וכן ראשי מועצות, הוחלט להכריז על 30 במרס 1976 כיום של שביתה כללית לערבים בישראל, בכל הערים והכפרים, במחאה על מדיניות הממשלה שהכריזה על הפקעת האדמות הערביות בגליל. מבחינתנו, ההכרזה על השביתה היתה מחאה לגיטימית בתגובה לצעד שנקטה הממשלה ושמטרתו היתה לגזול מהחקלאי הערבי את אדמתו, ובכך להעמיד את כל הקיום שלו בסימן שאלה גדול.

מהספר השחור

אך האחראים לא נשארו אדישים כלפי צעד זה. הם קיימו פגישות חוזרות ונשנות, בין פקידים ממשרד הפנים ומשרדי ממשלה אחרים ובין הרשויות המקומיות, בתקווה להניא אותנו מכך. התקיימו פגישות מחזוריות של הרשויות המקומיות עם המושל האזורי בצפון. ב-25 במרס 1976 התקיימה גם פגישה של ראשי הרשויות המקומיות בשרפרעם, פגישה שהיתה לא פחות ולא יותר ממחזה מגוחך. לאחר הפגישה יצאו כלי התקשורת בהודעה שנציגות הרשויות המקומיות מסרה כי האזרחים הערבים אינם רוצים בשביתה וכי המפלגה הקומוניסטית היא זו שרוצה לכפות על הרשויות המקומיות ועל הציבור הערבי החלטות בניגוד לרצונם. מבחינתי, הדבר עולה בחשיבותו על המאבקים המפלגתיים הצרים; עצם הקיום שלנו בארץ הזאת תלוי בכך, שכן זהו איום ישיר על מאות משפחות אשר שפרנסתן על תנובת האדמה הזאת.

ב-29 במרס 1976, יום אחד לפני השביתה, פנינו, נציגים משלושת הכפרים סח'נין, עראבה ודיר חנא, אל תחנת המשטרה שגב שבסח'נין ואל תחנת המשטרה בשרפרעם ונפגשנו עם מפכ"ל המשטרה במחוז הצפון, בעכו. הסברנו להם כי השביתה תכלול את שלושת הכפרים שלנו, כאות הזדהות עם העמדה הכללית של הערבים בישראל, והסברנו כי לדעתנו נכון יותר יהיה אם כוחות המשטרה לא יהיו נוכחים בכפרים, כדי להימנע מעימותים בין התושבים לאנשי המשטרה. הסברנו שאיננו רוצים בעימותים, וכי השביתה תהיה שקטה ובעלת אופי מחאתי, בגבולות החוק. נוסף על כך, הזכרנו כי אין בכפרים שלנו אף מוסד ממשלתי שהמשטרה צריכה להגן עליו מחשש פן יותקף על ידי המפגינים.

באופן אישי, ביקשתי לשחרר את סגן ראש המועצה המקומית בעראבה, מר פאדל נעאמנה, כיוון שהוא יכול לעזור לנו לשמור על הסדר והשקט ב-30 במרס, כלומר ביום השביתה. למען האמת עלי להגיד כי הפקידים שאיתם נפגשנו נענו מבחינה עקרונית לדרישותינו, אך הדברים לא התרחשו כמצופה. לא תיארנו לעצמנו שכוחות הצבא ייכנסו לכפרים. בזמן שהיינו אצל מפכ"ל המשטרה במחוז הצפון, מר פרנקו (ב-29.3), התחילו להגיע אלינו ידיעות שכוחות צבא מתעמתים עם מפגינים בדיר חנא. עם חזרתנו לכפר נודע לי כי הצבא נכנס לכפר שלנו, עראבה, וכי כתוצאה מהירי נפצעו תשעה אנשים. אחד מהם, השהיד ח'יר מוחמד יאסין, נפגע מכדור, הובהל אל בית החולים הממשלתי בנהריה ומת שם באותו לילה. כינסתי מספר רב של אנשים בכיכר הכפר וביקשתי מהם לשמור על השקט, לחזור אל בתיהם ולישון. הכפר אכן נרגע והאנשים ישנו. אני נשארתי עם כמה חברים מהמועצה בבניין המועצה המקומית כל

הלילה. לא עצמנו עין. כאשר נודע לי שהנער ח'יר יאסין שהובהל אל בית החולים מת מפצעיו, התקשרתי למשטרת סח'נין ליידע אותם, אך לא הצלחתי להשיג את מפכ"ל המשטרה שהיה באותה העת בתחנת המשטרה בשגב.

בשלוש לפנות בוקר פניתי עם כמה חברים מהמועצה המקומית אל תחנת המשטרה בשגב כדי להודיע להם על מותו של יאסין ולשוחח על אופן ההתנהגות הרצויה נוכח מציאות מרה זו, אך כוחות הביטחון לא הרשו לי להיפגש עם מפכ"ל המשטרה. הם התייחסו אלינו בגסות וקיללנו אותנו. חזרנו אל המועצה המקומית.

שלישית - ה-30 במרס

בשעות הבוקר המוקדמות, כשהאנשים עדיין ישנו ושקט מוחלט אפף את הכפר, יצאתי אל הרחובות הריקים. פתאום שמעתי קול מרוחק שבקע מרמקול ושיסע את השלווה והשקט ששררו בכפר בבוקר אותו יום. חיפשתי את מקור הקול. חשבתי שהוא בוקע מהכפר, לכן צעדתי לעברו כדי להשתיקו. כשהגעתי אליו ראיתי ניידות משטרה ומאחוריהן טנקים שהפרו את השקט וגרמו לרעש רב ברחובות הכפר. מן הרמקול בקעה הקריאה: "תושבי עראבת אל־בֶּטוּף, שימו לב, שימו לב, עוצר". כל מי שפתח את דלת ביתו כדי להקשיב למה שנאמר זכה למטח של קללות ועלבונות. כאשר הם הגיעו אלי, תקפו אותי והרביצו לי בעזרת אלות. כאשר הסברתי להם שאני ראש המועצה הם התנצלו והכניסו אותי לניידת, והמשיכו בסיור דרך רחובות הכפר כדי להודיע לכל התושבים על העוצר. לאחר מכן, בסביבות השעה שש ורבע, הם הגיעו אל מבנה המועצה המקומית, ושם קיבלתי את צו העוצר.

צו העוצר: (לפי תקנות שעת חירום משנת 1945)

בתאריך 30.3.1976 הוטל עוצר מהשעה אחת בלילה ועד לשעה עשר בערב (כלומר מ- 01:00 ועד 22:00). הצו אסר על האזרחים לצאת מבתיהם בזמן הנקוב ונשא את חתימתו של אלוף פיקוד הצפון רפאל איתן.

כוחות הצבא נפרשו בכפר. הם קיללו את כולם, ורבים מתושבי הכפר ספגו מהם מכות ועינויים. כוחות הצבא והמשטרה התעמתו עם אזרחים רבים, על לא עוול בכפם, מלבד העובדה שנמצאו בחצר ביתם. כשראו אישה, ילד, זקן או צעיר הם צעקו עליו, קיללו אותו והכו אותו בלי סיבה

מהספר השחור

או תירוץ.

ב-30 במרס בתשע בבוקר נודע לתושבים על מותו של הצעיר ח'יר יאסין. בעקבות זאת יצאו האנשים לרחובות והיה תוהו ובוהו. כוחות הביטחון איבדו שליטה על אכיפת העוצר.

בשעה 11:00 הגיע אלי מפקד המשטרה עם כמה אנשי צבא, והם ביקשו שאלך להיפגש עם האלוף רפאל איתן, כלומר אותו אדם אשר חתם על צו העוצר והיה נוכח בכניסה לכפר.

כשפגשתי אותו הוא דרש ממני לשמור על הסדר בכפר ונתן לי שתיים - כלומר עד לשעה אחת בצהריים. הוא אמר שאם אצליח, הצבא וכוחות הביטחון יעזבו את הכפר. חזרתי אל מבנה המועצה המקומית וזימנתי את חברי המועצה לפגישה דחופה. המועצה המקומית קראה לתושבים ברמקולים לשמור על השקט, לחזור לבתיהם ולא לצאת מהם, על מנת להוציא את הצבא מהכפר, במיוחד לאור העובדה שהוא מאיים על חייהם.

לאחר מכן פנינו אל כוחות הצבא שנכחו בכפר עם טנקים ברחובות והודענו להם על צו האלוף. הם ביקשו שנוציא אותם בדרך הקצרה ביותר. זו היתה שעה איומה ומסוכנת, אך הצלחנו להוציא אותם מהכפר בלי שהתרחש אירוע כלשהו. החל מהשעה ההיא, כלומר מאחת בצהריים, לא קרה כלום. כוחות הביטחון יצאו מהכפר.

אך אותו יום והלילה שקדם לו בכפר שלי גבו את המחיר: שמונה אנשים נפצעו, בהם תלמיד בן 12 שארבעה כדורים נורו לגופו. מת הצעיר ח'יר יאסין, בן 23. הרהיטים בשלושה בתים נהרסו כליל. ארבעים בני אדם נעצרו וקיבלו יחס משפיל ומענה, וזאת בנוסף לנזקים אחרים.

מה שהתרחש ב-30 במרס אינו מכבד את ממשלת ישראל בעליל. האנשים רצו להביע מחאה על גזילת זכויותיהם. המחאה היתה חוקית והיא אחת מהזכויות הדמוקרטיות שלנו. רצינו מחאה שקטה ולבנה; הם הפכו אותה לאדומה ועקובה מדם.

דרשנו להקים ועדת חקירה. שלחנו מכתבים. מחינו בפני ראש הממשלה ובפני ראשי כל הסייעות בכנסת, ולמרות זאת דרישתנו לא נענתה. בצבא ובמשטרה הקימו ועדת חקירה והגיעו למסקנה שאין צורך בוועדות חקירה. מה שהתרחש ב-30 במרס אינו מכבד את ממשלת ישראל בעליל.

מדברי גב' סאמיה מוחמד תאופיק

בני עארף עמד ליד הדרך. הגיעה פלוגה צבאית ולקחה אותו. כאשר שמעתי את הדברים יצאתי מהבית כדי לראות מה קורה לו. ראיתי חיילים, אולי חמישה חיילים, מרביצים לבני בן ה-16. כשניסיתי לחלץ אותו מידיהם הם התחילו להרביץ לי ולקלל אותי.

חזרתי הביתה, וכעבור זמן קצר הגיע טנק מלא חיילים. הרחוב היה מלא בילדים קטנים בני פחות מ-7 או 8. החיילים רדפו אחרי הילדים והתחילו לירות ולזרוק פצצות עשן. אחר כך פשטו על ביתי ומצאו שם את שני בניי הקטנים, אחד בן 12 והשני בן שנתיים. החיילים הרסו את כל הרהיטים שיש בבית. הם הרסו ארון, שני חלונות, מכונת קפה, רדיו, צלחות וכלים נוספים בבית. הם הכו את בני בן ה-12 ואיימו על בני הקטן כדי להפחיד אותו.

מדברי גב' תמאם מוחמד בדארנה

אני בת 45. אני נשואה ויש לי עשרה ילדים. בלילה של 30 במרס 1976 הייתי עם בעלי ועם ילדי בביתנו. שמענו יריות אך לא יצאנו מהבית.

בבוקר שמענו רמקולים שקראו לנו להישאר בביתם, אז נשארנו. בני אחמד בן ה-16 עמד ליד שער הבית. החיילים זרקו לעברו פצצת תבערה. החזה שלו נכווה מהצוואר עד הבטן והם לקחו אותו איתם. יצאתי אחריהם כדי להחזיר אותו. זה קרה בערך בשמונה בבוקר. רצתי אחריהם עד לבריכה שבקצה הכפר. הם לא נענו לי למרות שהפצרתי והתחננתי בפניהם. הם לקחו את בני כשהוא כפות בחבל, למרות הפציעות והכוויות שעל גופו. אחר כך חזרו אלי והחלו להכות אותי בעזרת אלות, השליכו אותי על האדמה ובעטו בי ברגליהם ובקתות הרובים. בינתיים הגיע בני השני, מוחמד בן ה-24, כדי לחלץ אותי, אך הם הרביצו לו ועצרו אותו. אני עדיין סובלת מכאבים וסימני המכות עדיין ניכרים על גופי.

תצהירו של מר ג'מאל טרבייה, ראש המועצה המקומית סח'נין

הימים שקדמו ל-30 במרס עברו מהר. היום התקרב כשהוא נושא עימו את הנטל של 28 שנות ייסורים, שמהם נולדו תקווה, רצון ונחישות.

מהספר השחור

אני מודה שלא צפיתי את השלכותיו של היום ההוא, ולא את המאורעות הנוראים שהתרחשו בו. לאור כל מה ששמענו על המדינה הדמוקרטית, המודרנית והמפותחת, לא האמנתי למראה עיניי ולמשמע אוזניי ולמה שעשו אותם חיילים שהגיעו אלינו כנציגי החוק והסדר.

היה זה יום שבו העם הערבי הכריז על שביתה ומחאה נגד מדיניות ההפקעות שרודפת את הערבים כבר 28 שנים במטרה לקחת להם את האדמות הכי פוריות בתבל ולהפוך אותם לעם ללא ארץ. הם הפכו אותו ליום של טרגדיה ומלחמה שבו העם חסר ההגנה שלנו נלחם נגד אמצעי לחימה קטלניים, אך הם לא הצליחו להכניע את רצונו לעמוד איתן ולהגן על אדמתו. בערב ה-29 במרס עמדתי לפני תושבי הכפר שלנו, סח'נין, וביקשתי מהם לבטא את הכעס בשתיקה ובשביתה שקטה, כדי שנוכל להוסיף ליום ההוא כבוד ושלווה, כפי שקורה כאשר מאבדים אדם יקר ומתאבלים עליו. אך לא כך היו פני הדברים. כאשר זומנתי באותו ערב אל תחנת המשטרה, המצב בכפר דיר חנא כבר החל להתדרדר. אלפי כדורים חדרו דרך קירות הבתים ומרפסותיהם. את הניצוצות ראו כל הדרך מסח'נין. הפצועים נפלו בעשרות.

תושבי ס'חנין, שתמיד חשים לעזרה, לא עמדו מהצד למראה ההרוגים והפצועים שדיממו והשקו את האדמה בדמם כדי למנוע את אובדנה. תושבי הכפר התאספו בכביש הראשי. הכדורים החלו לצוד אותם וגם דמם שלהם התחיל להרוות את האדמה היקרה. מאחורי חלונות ביתי ראיתי את הטירוף של כוחות "הביטחון" שקראו תיגר על הרצון של האנשים. אלפי יריות. חמישים פצועים. שבעים עצורים. שלושה שהידים, וקבוצות של צעירים כפותים וקשורים בשרשראות ובחבלים אל קירות הבית או גזעי העצים, בצל צו עוצר שאף אחד כבר לא הבין. אלוף פיקוד הצפון, רפאל איתן, אמר לי: או שתפסיקו להתעמת עם אנשי הביטחון, או שאעלה הילוך ואתן מכה חזקה לכפר. צחקתי, כי המצב היה אירוני כל כך. ביקשתי קצת זמן, אך התמונה החלה להתבהר ונודעו לנו שמות השהידים: רג'א חוסיין אבו ריא, ח'דר ח'לאילה, ח'דיג'ה שוואהנה. האווירה נעשתה קודרת יותר ויותר, והעצב והכעס התגברו בעוד כוחות הביטחון מתארגנים לריקוד "הורה" ושרים "עם ישראל חי". תהיתי: האם זו שעת השמחה שלהם? חזרתי כדי לשאול על מספר ההרוגים והפצועים ומה עלה בגורל העצורים. הסתכלתי סביב וראיתי את כל האדמות של סח'נין. לאחר מכן הרכנתי את הראש וחשבתי על השלכות של יום ה-30 במרס.

מתצהירו של מר סעיד מוחמד אבו ריא (בן דודו של השהיד רג'א אבו ריא)

נולדתי בסח'נין בשנת 1945. אני עובד כסייד כבר 12 שנים בכל הארץ. רג'א חסיין אבו ריא, זכרונו לברכה, הוא בן דודי. הוא עבד כסייד וגר לידי.

ב-30 במרס 1976 התעוררתי משנתי כרגיל בשעה חמש בבוקר. אחרי כמה דקות חלף בכביש שעובר ליד ביתי, מהצד המזרחי, ג'יפ של משמר הגבול. אחד החיילים צעק דרך רמקול שהורכב עליו כי מאותו רגע יש עוצר ולאנשי הכפר אסור לעזוב את בתיהם.

בסביבות שש בבוקר עבר רכב אחר. עברו גם חיילים בהליכה והורו לי לסגור את החלונות, וכך עשיתי. בני הקטן, בן הארבע, היה איתי. החייל צעק אלי שאכניס את בני פנימה, אחרת "זה" יתחיל לדבר, והצביע אל התת-מקלע שלו מסוג עוזי. הכנסתי את הילד הביתה לפי הוראותיו. לאחר מכן ראיתי את החיילים נכנסים אל בית הוריי, הנמצא כחמישה מטרים צפונית לביתי. אחד החיילים קילל את אבי, שגילו מתקרב למאה, ואת אמי הצעירה ממנו בכמה שנים. מחיתי על התנהגות החיילים ממרפסת ביתי, והם הורו לי לשתוק ולסגור את הדלת.

בסביבות השעה שבע היו כמה כלי רכב אזרחיים שהסיעו מורים לכיוון צפון, אל בית הספר. נראה שהם לא שמעו על העוצר, וכוחות משמר הגבול החזירו אותם בחזרה וירו סביבם. בסביבות תשע בבוקר שמעתי יריות וצעקות מהצד הצפוני. יצאתי וראיתי את רג'א חוסיין אבו ריא, זכרונו לברכה, בין זרועותיו של שכננו מוחמד מוטלק אבו ריא. רג'א היה פצוע בפניו. יחד עם מוחמד מוטלק אבו ריא העברתי אותו לרכבי הפרטי, מסוג פז'ו, כדי לקחת אותו לבית החולים הממשלתי בנהריה.

כוחות הצבא והמשטרה לא הקלו על העברת הפצוע אל בית החולים. להפך, הם עצרו את הרכב שלי לשעה בערך, בתואנה שהיה עוצר. החיילים אמרו: "אנחנו מחכים להוראות ולא אכפת לנו אם הוא מת!"

המנוח דימם ואנחנו חיכינו. אחד החיילים אמר: אנחנו מעכבים אתכם פה בכוונה כדי שימות וכדי שתלמדו לקח קשה. היום הזה יהיה יום ההרוגים שלכם!"

החיילים שברו את החלון האחורי של המכונית שלי בקתות הרובים שלהם כי ניסיתי לנסוע על אפם וחמתם כדי להציל את הפצוע ששכב במושב האחורי, בזרועותיו של מוחמד מוטלק אבו ריא. לאחר כשעה הם הרשו לנו לנסוע לנהריה, ושם שמנו את הפצוע על מיטה בחדר המיון. לאחר זמן מה הובא פצוע אחר מסח'נין, הוא עומר חוסיין אבו ריא, ונכנסו איתו. ראינו

מהספר השחור

שהמנוח עדיין שוכב על אותה מיטה ולא קיבל שום טיפול. הוא נפצע בלחי השמאלית. שמתי לב לכך כשהסעתי אותו לבית החולים, וגם ב-31 במרס 1976, כאשר הלכתי לזהות אותו במכון הפתולוגי באבו כביר.

מתצהירו של מר קאסם שוואהנה, אביו של השהיד ח'דיג'ה שוואהנה

בשעות הבוקר של 30 במרס 1976, הייתי בביתי כאשר שמעתי דרך הרמקולים קול שהכריז על עוצר. אמרתי לכל בני משפחתי שחייבים להישאר בבית.

בסביבות שבע וחצי שמענו צעקות בחוץ. אחד הילדים, ח'אלד בן התשע, רץ החוצה אל עבר הקולות שהתגברו. אשתי ביקשה מבתנו המנוחה ח'דיג'ה לצאת כדי להחזיר את אחיה ח'אלד הביתה, ועקבה אחריה כדי לראות מה קורה. בדרכן הן נתקלו בכמה חיילים. חייל אחד הורה להן לחזור הביתה, לכן ח'דיג'ה חזרה עם אמה. כשפנתה לחזור והיתה עם הגב אל החיילים הם ירו לעברה. היא נפצעה בגבה ונהרגה במרחק כ-50 מטרים מהבית. ח'דיג'ה נהרגה כשהיא רווקה בת 23.

מתצהירו של מר עבד מחמוד ח'לאילה, אביו של השהיד ח'דר ח'לאילה

בבוקרו של 30 במרס 1976 שתיתי קפה עם בני המנוח ח'דר במרפסת הבית שלנו בסח'נין. שמענו רמקולים שהכריזו על עוצר. לפתע ראינו קבוצה של חיילים ליד הבית. הם הורו לנו להיכנס הביתה והתחילו לירות.

בסביבות שבע וחצי ירדה המורה אמנה מוחמד עמאר כדי ללכת לבית הספר. היא נתקלה בקבוצה של חיילים. הם הורו לה לחזור הביתה, ובדיוק כאשר הסתובבה כדי לשוב, הם ירו בה ופגעו בה. היו צעקות והרבה רעש, שמענו אנשים שאמרו כי המורה אמנה נהרגה, ואחרים אמרו שהיא פצועה.

ירדנו אני והמנוח ח'דר ואחרים כדי לעזור לה ולהבהיל אותה לבית החולים. ח'דר הגיע לפני אל מקום הפשע, ובעוד הוא מנסה לעזור לה, הם ירו בו והוא נפצע ליד המורה הפצועה. אדם אחר, מר וג'יה אחמד ח'לאילה, נפצע גם הוא כאשר חש לעזרת הפצועים. ח'דר נפגע בראש ובזרוע ונהרג על המקום.

כפר כנא

מתצהירו של מר יחיא טאהר אמארה

בסביבות 12 בצהריים של ה-30 במרס 1976, עליתי במדרגות ביתי מקומת הקרקע אל הקומה העליונה. הייתי קרוב לקצה המדרגות, ליד הכניסה למרפסת, כאשר ראיתי חיילים עם קסדות אשר נשאו אלות, תתי-מקלע מסוג עוזי ואקדחים. הם הסתערו מכיוון מזרח לכיוון מערב ברחוב העובר ליד ביתי. ראיתי אותם במרחק של כ-50 מטרים, יורים אש מתתי-המקלע אל עבר ביתו של רדוואן סעיד אסעד, הנמצא ליד הרחוב. מר רדוואן היה בחצר ביתו.

החיילים המשיכו בהסתערות מערבה ונתקלו במר יאסר מוחמד ח'מאסי, שהלך הביתה בכיוון מזרח. שני חיילים התנפלו עליו והתחילו להרביץ לו בעזרת אלות בכל גופו בכניסה לביתי. לאחר מכן פלשו אל ביתי כשמונה חיילים, והאחרים המשיכו מערבה.

החיילים נכנסו לקומת הקרקע והתחילו להרביץ בברוטליות לאשתי, לבנותי ולבניי. ירדתי מהקומה העליונה כדי להגן על בני משפחתי שקראו לעזרה. כשהגעתי לאמצע גרם המדרגות, אחד החיילים ירה אש לעברי. למרבה המזל לא נפצעתי. הכדורים פגעו במעקה הברזל, והסימנים עדיין קיימים. אל תוך אחד החדרים בקומת הקרקע בביתי זרק אחד החיילים פצצת גז מדמיע. בתוך החדר שהו ילדיי, וביניהם תינוק בן ארבעים יום.

למרות הירי, המשכתי לרדת במדרגות כדי להציל את משפחתי. ראיתי שלושה חיילים מכים את בני אחמד בכל גופו בלי רחמים. אפו של אחמד נשבר והוא נאלץ לקבל טיפול בבית החולים המשפחה הקדושה בנצרת. הם הכו אותו גם בראש, ביד שמאל ובגב. במהלך המכות נפל השעון של בני ארצה, ואחד החיילים לקח אותו. אחר כך עזבו את ביתי ויצאו אל הרחוב בעודם יורים אש על כל מי שנמצא ברחוב ועל הבתים הסמוכים, וביניהם ביתו של מר גאזי עבאס טאהא.

הגשתי מיד עזרה ראשונה לבני אחמד. פתאום שמעתי צעקות חזקות. עזבתי את בני אחמד ורצתי לרחוב, ושם ראיתי את המנוח מוחסן חסן סעיד טאהא נישא בזרועותיו של מר רג'ב מוחיי א-דין מוסטפא טאהא. מר רג'ב נשא אותו אל מכוניתו של מר סלאח נאיף חמזה, אשר הסיע אותו אל בית החולים.

עקבתי אחר החיילים מרחוק, מחשש שיראו אותי ויירו בי, והגעתי אל מטה ההנהגה בכביש

מהספר השחור

הראשי. ביקשתי לראות את הקצין האחראי. אחד מהם ענה שהוא הקצין האחראי. סיפרתי לו את כל מה שהתרחש, על תקיפת הכפר, מותו של השהיד מוחסן, התקיפה האלימה של בני וגניבת השעון שלו. הוא שאל אותי: האם תוכל לזהות את החיילים שעשו זאת? הצבעתי אל עבר שניים מהם, הם היו בג'יפ. אחד מהם אמר לי שהשעון נפל בדשא. כשהתעקשתי שהשעון אינו שם, התנפל עלי החייל שלקח את השעון ובעט בי.

הקצין הורה לי להיכנס לניידת משטרה אשר עמדה שם, ובה כחמישה עצורים מכפר כנא. ידהים היו כבולות מאחורי גבם באזיקי פלסטיק. לאחר כמה דקות במכונית (הם לא אזקו אותי) עברו שם דודי אמין טאהא ומפקד המחוז. הם שאלו מה קרה וסיפרתי להם. מפקד המחוז התערב, ביקש לשחרר אותי והבטיח לי להחזיר את השעון של בני. חזרתי אל ביתי כדי להסיע את בני אל בית החולים. השעון לא חזר אליו עד היום.

מתצהירו של מר רג'ב מוחיי א-דין מוסטפא

בסביבות 12:15 ורבע ב-30 במרס 1976 הייתי ליד ביתי כאשר שמעתי קולות ירי וראיתי שלושה חיילים עם קסדות יורים בבני הכפר ואל עבר הבתים. הילדים צעקו ורצו לכל עבר. הגעתי אל ביתה של אחותי סובחייה ושמעתי אותה צועקת. כשראתה אותי היא צרחה "הם הרגו את מוחסן!" (אחותי היא דודתו של השהיד מוחסן) והצביעה לעבר נקודה הנמצאת במרחק כחמישה מטרים. שם ראיתי את הנער מוחסן בן ה-15 וחצי כשהוא שוכב על גבו, פניו מגואלות בדם והוא לא זז. אולי הוא איבד את ההכרה. הוא היה לבדו ואני הייתי האדם הראשון שהתקרב אליו. כשמצאתי אותו כך, הסתכלתי אל עבר החיילים, הרמתי את ידי לעברם וצעקתי עליהם: "הרגתם את הילד, מנייקים!"

בקושי גמרתי לצעוק כשהם זרקו לעברי שתי פצצות, אלו שהם מכנים פצצות גז. כמעט נחנקתי, אך לא עזבתי את המקום. צעקתי אל אחד הנהגים מבני הכפר שיביהל את הילד לבית החולים. מר סלאח א-נאיף הגיע כשהוא נוהג במכונית, ואז הגיע אמין, אחיו של הנער הפצוע מוחסן. אמין בן 56 כמעט. הרמנו את מוחסן, שמנו אותו במכונית ומיהרנו אל בית החולים האיטלקי "המשפחה הקדושה" בנצרת, שם הוא הכנס אל חדר המיון. הם ביקשו דם בשבילו, אז תרמתי דם משלי. אחר כך הועבר מוחסן לבית החולים רמב"ם בחיפה, ושם החזיר את נפשו היקרה אל בורא עולם. מוחסן נהרג משני כדורים במצח.

טייבה

מנור שמש לטייבה

מתצהירו של מר עבד אלקאדר ד'אהר

הכרתי את השהיד ראפת עלי זהירי אשר נפל קורבן על אדמת הכפר שלנו, טייבה, ביום האדמה. המנוח מגיע מהכפר נור שמש הנמצא בגדה המערבית הכבושה, והיה בן 21 כשהוא נהרג. הוא עבד במפעל הביסקוויטים ברמת גן, דרך אחד מבעלי המכוניות בטייבה. הוא התחיל לעבוד חודש וחצי לפני שנהרג.

ב-30 במרס 1976, יום האדמה, הוא לא הלך לעבודה, אלא הגיע לטייבה כדי לבקר קרובי משפחה. כאשר כוחות המשטרה והצבא הסתערו על התושבים והתחילו להרביץ להם באלות, לירות בהם ולזרוק לעברם פצצות גז מדמיע, השהיד ראפת יצא אל הרחוב הראשי, קרוב לסניף בנק הפועלים בטייבה, שבו מתקפת כוחות "הביטחון" על התושבים היתה בשיאה. כוחות השלטון הסלימו את התקיפה והחלו לירות אש ללא הבחנה. הוא היה מוטל על המדרכה לפני בנק הפועלים ומצחו שרת דם.

כמה בחורים צעירים מיהרו לעברו, הרימו אותו ושמנו אותו במכונית קרובה כדי להעביר אותו מהר אל בית החולים. הרכב נסע לכיוון בית החולים, אך השהיד מת מפצעיו לפני שהספיקו לצאת את הכפר. הם הביאו אותו אל בית החולים, ושם נקבע מותו.

הרשויות קיימו מבצע מעצרים נרחב. באמצע הלילה של 31 במרס 1976 הם פלשו אל ביתי, שברו כלי בית, הפחידו את ילדיי, כיוונו את הנשק שלהם אל חזם והכו את אשתי. לאחר מכן כבלו אותי והובילו אותי אל הרכב הצבאי הממוגן שחיכה במרחק כ-100 מטרים מהבית. בדרך לרכב התנפלו עלי והרביצו לי בקתות הרובים ובאלות. כשהגענו בעט בי אחד מאנשי הש"ב באשכים! הם משכו לי בשערות והכו אותי בפנים באמצעות המתכת של הרכב. נפצעתי בגבה והתחיל לרדת לי דם. לאחר מכן הם הכניסו אותי למושב האחורי של הרכב והתיזו לי בפנים גז ממכשיר שנשא איתם. כאשר הרכב נסע לכיוון תחנת המשטרה הם הטיחו בי קללות והכו אותי בעזרת שוט וקתות הרובים. איבדתי את ההכרה, ובכל פעם שהתעוררתי הם היו שבים להכות. בתחנת המשטרה בכפר טירה המשיכו להרביץ לנו ולשפוך עלינו מים קרים. לאחר מכן העבירו אותנו אל משטרת כפר סבא. בדרך היה פנצ'ר באחד הגלגלים של הרכב, אז הם שחררו שניים מהבחורים והורו להם להחליף את הגלגל. בינתיים אחרים כיוונו את האקדחים שלהם אל ראשי ובעטו בי. במשטרת כפר סבא הם דחפו אותנו לתוך חדר שדומה לתא מעצר והמשיכו להרביץ

מהספר השחור

לנו ולצעוק בהיסטריה: "לא רצינו ללכלך את הידיים. היינו צריכים לקצור אתכם כשהייתם קטנים כדי לא לטמא את ידינו. מחבלים, קומוניסטים, נבלות, בני זונות".

כתוצאה מהמכות נשברו ידיהם של שניים מהבחורים. אז התחיל עינוי מסוג חדש. הם הורו לנו לעמוד ליד הקיר ולהרים את הידיים לזמן ממושך. מי שהיה מוריד את הידיים, היו מתנפלים עליו ומרביצים לו. לאחר מכן שוב הורו לנו לעמוד. היינו נופלים ארצה כי לא הצלחנו לעמוד הרבה זמן לאחר העינוי, ואז הם היו מרביצים.

הם מנעו מאיתנו ללכת לשירותים, ומנעו מאיתנו אוכל ומים. כשביקשנו שהפצועים יישלחו לבית החולים צעק אחד מאנשי הביטחון: "זה הגורל שלכם; אתם תמותו פה". אחרי שהתעקשנו עוד ועוד הם העבירו חלק מהפצועים לבית החולים.

בשעות הערב התחילו לחקור אותנו. בחדר החקירה עמדו חמישה חיילים עם אלות ושוט, ועטו כפפות אגרוף מתכתיות קמורות. לאחר שהחוקר האשים אותי בשריפת מרכז משטרת טייבה ומשרדי מנהל מקרקעי ישראל, חבלה באוטובוס אגד, הקמת מחסומים מאבנים, הבערת אש ברחובות טייבה והסתת הסטודנטים והעובדים, הוא צעק עליי ואמר שאני צריך להודות לו אם אני רוצה להישאר בחיים.

כשהכחשתי את ההאשמות שהופנו כלפיי הם הרביצו לי במשמרות, והדם שלי נזל על הרצפה, על קירות החדר ועל בגדי החיילים. החוקר הורה להם להפסיק, ושוב שאל אותי אם אני מודה באשמה. הוא חזר על כך פעם שנייה ושלישית, אך אני התעקשתי והכחשתי את ההאשמות.

בבוקר יום חמישי הכניסו אותנו לאחד ממשרדי המשטרה בכפר סבא, לשם הגיע שופט בימ"ש השלום בורוביץ' שהוציא לנו צו מעצר ל-15 יום. בדרכנו אל "בית המשפט" הבחנתי בעורך הדין הקומוניסט אברהם מלמד. קראתי לו והוא מיהר לעברנו. התברר שהם ניסו להסתיר אותנו ממני [אותו ממני או אותי ממנו?]. עורך הדין מלמד מחה על אופן הטיפול בנו ודרש לשחרר אותנו, אבל הם כבר הוציאו צו מעצר בן 15 ימים. הם החזירו אותנו אל בית המעצר ולאחר ארבעה ימים העבירו אותנו לכלא זכרון יעקב, שבו שהינו במשך שבוע. לאחר מכן חזרנו לבית משפט השלום בכפר סבא, שם הוגש נגדנו כתב אישום שכלל שתי נקודות עיקריות:

1. הפגנה בלתי חוקית.

2. הפרת הסדר במקום ציבורי.

הפרקליט ביקש שנישאר במעצר עד סוף הפרשה, והשופט בורוביץ' נענה לו והורה להאריך את מעצרנו.

ב-14 באפריל 1976 התקיים דיון בעתירה שהגישו עורכי הדין שלנו לבית המשפט המחוזי. עורכי הדין שלנו תיארו את כל העוול שנגרם לנו. העתירה שלהם התקבלה ושוחררנו ללא ערבות.

הטרור מכשיל את אסיפת ראשי הערים בשפרעם - תקיפה משטרתית ומעצרים

שפרעם - פגישת ראשי הרשויות המקומיות הערביות שנערכה בשפרעם אתמול (25 במרס) אחר הצהריים הסתיימה בתקיפה משטרתית גסה נגד הציבור שהתאסף שם, ובמהלכה השתמשה המשטרה בפצצות גז מדמיע ויצאה במבצע מעצרים נרחב. כמה ראשי רשויות מקומיות ערביות נפלו קורבן לטרור האלים של הרשויות. המטרה היחידה של פגישה זו היתה לכפות על ראשי הרשויות שהתאספו שם, בעזרת כוחה של המשטרה וטרור שלטוני, להתכחש להחלטת השביתה הכללית. מלבד אנשי המשטרה ומשטר הגבול, נראו במבנה העירייה של שפרעם שבו נערכה הפגישה גם רענן כהן ויורם כץ ומפקדים בכירים במשטרה ובמודיעין. היועץ טולדאנו היה בתחנת המשטרה בשפרעם. ניתן היה לראות שראשי הרשויות המקומיות של שפרעם, טמרה וטירה עמדו בראשם של אלה שסיכמו עם הממשלה לארגן את המחזה הזה. הם הביאו איתם מעטפות מוכנות ו"החליטו" לערוך הצבעה "סודית". אלא שראשי הרשויות החברים בוועד ההגנה על האדמות הכשילו את המחזה השקוף הזה והתעקשו שמי שקורא לשביתה אינם ראשי הרשויות המקומיות אלא ועד ההגנה על האדמות, ושהשביתה היא רצונו של העם כולו. בכך הסתיימה הפגישה. (עיתון "אלאטיחאד", 26.3.1976)

הממונה על מחוז הצפון

ישראל קינג, הממונה על מחוז הצפון, זימן אליו במהלך השבוע האחרון (לפני פגישת ראשי הרשויות בשפרעם ב-25 במרס) קבוצות של ראשי מועצות מקומיות באזור שליטתו, במטרה ללחוץ עליהם ולאיים עליהם לוותר על המאבק העממי. הוא הביע את מורת רוחו מכך שוועד ראשי הרשויות תמך בשביתה ללא ידיעתו. לאחר מכן ניסה לסכסך בין ראשי המועצות המקומיות, כשאמר שהוועד הארצי אינו מייצג אותם. הממונה על המחוז השתמש במכשיר הקלטה כדי להפחיד אותם. (עיתון "אלאטיחאד", 26.3.1976)

מהספר השחור

בירושלים הערבית הוכרזה אתמול שביתה למרות הכוננות המוגברת של כוחות הביטחון הכובשים. הכוחות ערכו מבצע חיפוש נרחב בקרב בעלי החנויות, פלשו לבתיהם והכריחו אותם לחתום על קנסות בגובה 4,000 ל"י במידה שלא יפתחו את שערי החנויות. מומחים ממשטרת ישראלי פתחו כמה מקומות באמצעות חמצן. תעודות הזהות של כמה בעלי חנויות הוחרמו מהם כשסירבו לפתוח את החנויות. ליד מוסררה התקיימה גם צעדת מחאה גדולה, כאות מחאה על הפקעת אדמותיהם של הערבים בישראל.

(עיתון "אלפג'ר", 31.3.1976)

מר יוסף אלמוגי, ראש הסוכנות היהודית, אמר כי "התשובה שלנו ליום האדמה תהיה הגברת ההתיישבות בגליל והכפלת ההגירה".

(עיתון "ידיעות אחרונות", 1.4.1976)

מכתב ראשי המועצות הערביות לראש הממשלה

בפתיחת מכתבם ציינו ראשי המועצות כי בפגישה קודמת עם ראש הממשלה הם ביקשו "לבטל את ההבדלים החברתיים, התרבותיים והכלכליים הגורמים לתחושה של אפליה", ואולם באופן כללי לא חל מאז שום שינוי משמעותי לטובה, ו"לא בוצע שום טיפול על מנת לצמצם את הפערים מבחינת מתן שירותים ובנייה בין האזרחים הערבים במדינה לבין האזרחים היהודים בה, אלא אדרבה, פעילות הממשלה אך הגדילה את הפערים והביאה להתגברות התלונות". ראשי המועצות הוסיפו במכתבם: "הדברים אינם מסתכמים במחדל [...] ננקטו צעדים ונעשו פעולות כואבות מאוד מצד הממשלה, כגון הפקעת אדמות ערביות בגליל ובמשולש".

ראשי הרשויות הסבירו במכתב כי רוב התושבים הערבים הם "אנשים שאינם יכולים להרים ידיים נוכח הפקעת אדמותיהם". עוד הוסיפו כי "במהלך 28 השנים שעברו מאז קום המדינה הופקעו אדמות ערביות בדרכים שונות", ומתוכן ציינו את "יישוב האדמה, הנעשה כיום באמצעות הפקעה באדרת של חוק, שבאמצעותו מכחישים את בעלותם של הערבים על האדמות הנמצאות ברשותם מדורי דורות, אף שהם יכולים להמציא את המסמכים אשר מוכיחים את בעלותם עליהן. [...] עשרות אלפי דונמים ערביים הומרו לאדמות מדינה, בתואנה שמדובר באדמה טרשית שאינה משמשת לחקלאות".

ראשי הרשויות ציינו כי הערבים בישראל "אשר מהווים כ-14% מסך כל תושבי המדינה לא הפיקו מעולם כל תועלת מהפקעת האדמות אלא להפך; כל יישוב או קיבוץ המחכיר את אדמותיו לערבים לצורך חקלאות עונתית נענש על כך על ידי הרשויות המוסמכות".

אשר ליום האדמה צוין במכתב כי "מורת הרוח הרבה שבאה לידי ביטוי ב-30 במרס השנה, נבעה מהפקעת האדמות ומהשמועות על תוכניות הפקעה עתידיות נוספות, גם בעוד 10-15 שנים; פני הדברים אינם כפי שהוצג באמצעי התקשורת והעיתונות, כהמשך למאורעות שנת 1936". לפיכך ביקשו ראשי הרשויות "לבטל את כל הפקעות האדמה שהוכרו עליהן בגליל ובמשולש, ולהעביר את השליטה על אדמות המדינה הנמצאות בתחום הרשויות המקומיות אל הרשויות המקומיות", וצינו כי "עשרות אלפי דונמים שהופקעו מהערבים בשנת 1953 אינם בשימוש עד היום, ולכן יש אפשרות להחזיר אותם לבעליהם הקודמים". הם דרשו "להעביר את כל רכוש הווקף המוסלמי לטיפול של ועדה אסלאמית שתיבחר על ידי הרשויות המקומיות הערביות". ראשי הרשויות גם סוברים כי יש לבטל את כל המחלקות הערביות, שהתושבים רואים בהן סמל לאפליה הנהוגה נגדם.

בסוף המכתב ביקשו ראשי הרשויות:

1. לבטל את התביעות שהוגשו נגד אלה שהשתתפו ביום האדמה.
2. להחזיר את המפותרים למקומות עבודתם.
3. להקים ועדת חקירה כדי לחקור את מאורעות יום האדמה.

הספר השחור על יום האדמה, 30 במרס 1976
הוצאת הוועד הארצי להגנה על האדמות הערביות בישראל
ספטמבר 1976, בית הדפוס הקואופרטיבי אל-אתיחד

מסמך קניג - 1976

ישראל קניג שימש במשך 26 שנים בתפקיד הממונה על מחוז הצפון. ערב השביתה הכללית ביום האדמה, הגיש קניג לממשלת ישראל דו"ח ששימש את מקבלי ההחלטות בעניינים הנוגעים לאזרחים הערבים בישראל. הדו"ח, שהיה סודי עד אז, נחשף ב-7 בספטמבר 1976 על-ידי העיתון **על המשמר**, הועתק **בעולם הזה** (15.9.1976) ופורסם בדפדפת על-ידי **הליגה לזכויות האדם והאזרח בישראל**. לא מן הנמנע שדו"ח קניג שנודע בשם "מסמך קניג" הודלף אחרי אירועי יום האדמה (30 במארס 1976) על-ידי מי בממשלה כדי להצדיק בדיעבד את המדיניות הברוטאלית ואף הרצחנית שנקטו השלטונות. יש לשים לב שחלק ניכר מההמלצות במסמך הגזעני יושמו ומיושמות עד היום על-ידי ממשלות ישראל. ואולם, פרסום הדו"ח עורר גל של גינוי ומחאה:

- כנס נציגי הרשויות המקומיות הערביות שנערך ב-22.9.1976 בנצרת הוקיע את המסמך ואת התחמקות ראש הממשלה ואת עמדת שר הפנים ביחסם למסמך;
- הליגה לזכויות האדם והאזרח בישראל הגדירה אותו "מסמך גזעני" ו"המטיף למדיניות של אפרטהייד";
- אישים ומוסדות כמו **דוד בן-נחום** (על המשמר, 14.9), **אהרן גבע** (דבר, 23.0), **אהרון מגד** (ידיעות אחרונות, 17.9), **בועז עברון** (ידיעות אחרונות, 10.9), **יורם קניוק** (דבר, 15.9), **אמנון רובינשטיין** (הארץ, 13.9), **דני**

רובינשטיין (דבר, 14.9), העיתון **ג'רוזלם פוסט** (מאמר מערכת, 9.9) ביקרו את המסמך. העיתונאי דני רובינשטיין שם לב במאמרו שהמסמך כולל גם המלצות המכוונות נגד יהודים מבני עדות המזרח והכתיר את מאמרו, **"המהפכה האשכנזית' של דו"ח קניג"**.

להלן צילום המודעה בתשלום שפרסם **קיבוץ הראל** (הארץ, 7.10), ובהמשך קטעים נרחבים ממסמך קניג שלא איבד ממשמעותו למרות חלוף השנים ושחשוב מאוד לקרוא אותו:

תוכנית קניג

הקדמה

1. עד לפני זמן קצר ביותר מקובל היה על הגורמים המטפלים בחלק זה של אוכלוסיית ישראל, כי השלמתו עם תקומת מדינת ישראל היא מלאה וחלק הארי באוכלוסיה זו נמצא בשלבי הזדהות מתקדמים עם המדינה והשתלבות במערכותיה השונות. כך, לפחות הובהר על-ידי ה"מטפלים" והקרובים למוקדים החברתיים של הערבים תושבי ואזרחי המדינה.
2. לאחרונה אירעו כמה תופעות אשר ערערו הנחות אלה, העמידו בסימן שאלה חמור נאמנות חלק ניכר מהם למדינה ולעצם קיומה.
3. עם הקמת המדינה, נותרה שארית האוכלוסייה הערבית בארץ ללא מנהיגות. הממשל הצבאי, שלחסותו נמסרה אוכלוסיה זו, ביסס את שלטון ה"נכבדים" והשתלב ע"י כך במבנה החברה הערבית, הבנויה על חמולות משפחתיות. ביטול הממשל הצבאי גרם לערעור סמכות ה"נכבדים" ואת מי שהם יצגו. ערעור תלות הפרט בממסד - הממשל הצבאי - אפשר לדור הצעיר להרגיש את העוצמה שנתגלגלה לידיה בחברה דמוקרטית, ובשל מעבר החברה הערבית מחברה חקלאית לחברה תעשייתית עם כל הכרוך בכך מבחינה חברתית.
- יתרה מזאת, "מרד" הדור הצעיר אילץ את הדור הישן, לעתים קרובות, להצטרף למחנה המורדים וחשף את המדינה כמטרה למאבקם, **מאחר שלא הוכנו הכלים שיבטיחו את תלותם בחברה היהודית בצורה נאותה ויעילה.** יתר על כן, אנו עודדנו את פריקת העול ע"י הניסיונות לרכוש לצידנו ב"אמצעים" שונים את המתמרדים.
- בשנות ה-50 היתה החברה הערבית תלויה מבחינה כלכלית במשק היהודי, אשר עם הזמן נפתח לרווחה בפני הערבים, כתוצאה מבריחת עובדי הכפיים היהודיים ממנו. מצב זה יצר שכבה כלכלית מבוססת, אשר משק המדינה ותקינות פעולתו תלויים, לא במעט, בהם.
4. עם ביטול הממשל הצבאי, מסרה המדינה את הטיפול באוכלוסיה הערבית בידי דוברי ערבית, אשר שלפו את האלמנטים האלימים והכתירים למנהיגים, תוך ביסוס מעמדם על יכולתם להשיג טובות הנאה לעצמם ולמקורביהם. זאת עשו תוך התעלמות מהבעיות

החברתיות בתוך הסקטור הערבי מחד - והיעדר תכנון לטווח ארוך בדבר יצירת זהות של אזרח ערבי לויאלי - מאידך.

העוסקים בסקטור הערבי בכל הדרגים : פוליטי, צבאי, משטרה ואזרחי, מבחנם היה **דימוי למנטאליות הערבית**. לא תמיד אובחנו כושר החשיבה ועושר הביצוע ברמה העולה על האוכלוסייה המטופלת והאינטרסים שלהם במקום לשמור על מידת החשיבה העצמית וכושר ניתוח תופעות מדאיגות מחד, וניסיון לטפל בהם מבחינת **חשיבה אובייקטיבית, המבטיחה את האינטרסנטיות היהודית-לאומית לטווח ארוך**, מידך.

5. מחוז הצפון בו מרוכז חלק הארי מן ערביי ישראל, שכנותו ומעורבותו בקרב האוכלוסייה היהודית ממחישות וממקדות באורח בולט את הבעיות שנוצרו כבר עתה.

דמוגרפיה

1. הגידול הטבעי של האוכלוסייה הערבית בישראל הנו בשיעור של 5.9% לשנה לעומת הגידול הטבעי של האוכלוסייה היהודית ב-1.5% לשנה.

בעיה זו חריפה במיוחד במחוז הצפון. לפי קצב גידול זה בשנת 1978 יהוו הערבים למעלה מ-51% באוכלוסיית המחוז.

תחושת הלאומנים היא - וזו גם הערכתי, באוכלוסייה הערבית - כי **התרבותם בגליל טומנת בחובה סכנה לעצם שליטתנו באיזור, פותחת אפשרויות בפני כוחות צבאיים מהצפון לחדור לישראל, ותלויה בהתגברות התהליך הלאומי בקרב ערביי ישראל, ונכונותם לסייע בכך**.

2. האוכלוסייה הערבית הישראלית קיבלה תנופה לאומנית מאז מלחמת ששת-הימים. מדיניות הקשר החופשי עם הגדה והגשרים הפתוחים הביאה לחידוש המגע בין ערביי יהודה ושומרון והפלשתינאים במזרח ירדן וערביי ישראל, והיא גרמה ליצירת **תשתית לזקיפות קומה**ולסיסמאות מאבק של הלאומנות בישראל. **הערבי הישראלי אינו סביל עוד** ועבר להתבטאות לאומנית, בשלב זה מילולית בלבד,

שמצאה ביטויה במספר אירועים שהבולטים בהם הם:

- א. בעת ביקור ראש הממשלה בנצרת, לפני כשנה.
 - ב. השמעת סיסמאות הזדהות עם אש"ף בעת הפגנות הסטודנטים והזדמנויות אחרות.
 - ג. עמדת הסטודנטים הערבים באוניברסיטאות בנושא השמירה.
 - ד. מתן ביטוי לאומני בהצבעה בבחירות לעיריית נצרת שהתקיימו ב-9.12.1975.
 - ה. **התגייסות חורגת ובלתי צפויה ע"י תושבי נצרת לעזרת העירייה לסילוק תשלומים מואצים לקופת העירייה**, דבר המקל על רק"ח בשלב זה, לנהל את העיר.
 - ו. התכנסות מחאה בכפר סח'נין ב-14.2.1975 בה הכריז יו"ר המועצה המקומית תמרה, כי על ישראל לחשוש מפני ערביי ישראל יותר מאשר מפני הערבים מחוץ לגבולותיה.
 - ז. החלטות שהתקבלו בנצרת ביום שבת 6.3.1976:
 1. הכרזת שביתה כללית של האוכלוסייה הערבית בישראל ליום אחד שתיקרא "שביתת יום האדמה".
 2. קריאה לאוכלוסייה הערבית לא להסתפק במחאות פסיביות אלא "למחות במאבק ולסיימו רק בקצה הדרך..."
 3. **שביתת רעב בפתח בנייני ארגון האו"ם כדוגמת המחאה בעניין אסירי ציון.**
 4. "הממשלה יושבת בבית של זכוכית ונהיה אנו הראשונים שניידה אבן ונשבור בית זה."
 5. התבטאותו של ראש המועצה המקומית מעיליא - מסעד קסיס - הנחשב ל"חיובי, וח"כ לשעבר מטעם רשימה מסופחת למערך: "... מהי זכותה של הממשלה לבצע הפקעות באזור זה, אשר לפי החלטת האו"ם על חלוקת ארץ ישראל ב-1047, לא נכלל בארץ-ישראל."
- עידן הניצחונות של הפלשתינאים בעולם וההישגים של הלאומנים בישראל, מצביעים על תהליך של עימות גלוי עם הבעיה הערבית בישראל, אשר ילך ויגבר כל עוד רק"ח תישא את ההתנגדות לממסד באורח בלעדי. (יש לזכור כי "ישראל" לא מופיעה בכותרת המפלגה רק"ח ואין זה מקרי).

צפי

- א. ריבוי האוכלוסייה הערבית (מ-150.000 נפש בשנת 1948 למעל 430.000 נפש ב-1975) נותן ללאומנות הערבית תחושת עוצמה ותקווה, כי הזמן פועל לטובתם. הדברים אמורים במיוחד בחבל ארץ כמו צפון הארץ, שם הנוכחות הערבית הפיסית בשטחים רצופים ונרחבים בולמת.
- ב. השתלטות רק"ח על מוסדות "מעין ממשלתיים" כמו רשויות מקומיות, יוצרת תשתית לגאלית לפעילות לאומנית מדינית גלויה ומחתרתית, תוך אימוץ השיטות שהיו נהוגות ביישוב היהודי ב"טרם מדינה", ושיטות קומוניסטיות מקובלות בעולם. למעשה, כיום כבר קיימות מספר רשויות מקומיות בשליטת רק"ח, ולדעתנו לפי החלטה מכוונת, אלה **לא מנוצלות בשעה זו למשרות הנ"ל, משום היעדר קאדרים מספיקים לביצוע.**
- ג. קיים חשש רציני, כי תוך העשור הבא **תבוצע השתלטות ערבית מבחינה דמוגרפית ופוליטית על עכו ואזור נצרת.**
- ד. **ייתכן בשלב מסוים ביצוע פרובוקציה מתוכננת ע"י רק"ח ו/או לאומנים, כדי לגרום להתפרצות אלמנטים יהודים לא מבוקרים - מצב היכול לגרום להעלאת נושא ערביי ישראל בפורומים בין-לאומיים, ויחד עם זאת, לתמרן את האלמנטים המתונים בקרב ערביי ישראל למצב שיאלצו להזדהות עם צעדים קיצוניים, במדינה ומחוצה לה.**
- ה. **מסתמנת פעילות מאורגנת של רכישת נכסי דלא נייד ע"י ערבים במרחבי הצפון. פעילות זו בולטת בנצרת עילית ובעכו ומדאיגה בעמק יזרעאל.**

הצעות

- א. להרחיב ולהעמיק את ההתיישבות היהודית באזורים בהם רציפות האוכלוסייה הערבית בולטת ומספרם עולה על יתר על המידה על האוכלוסייה היהודית **ובדיקת אפשרות דילול ריכוזי אוכלוסייה ערבית קיימת.**
- ב. להנהיג מדיניות של **שכר ועונש (במסגרת החוק) לגבי מנהיגים ויישובים המתבטאים בכל צורה עוינת למדינה ולציונות.**

ג. כדי ליטול את "בכורת" נשיאת המאבק הלאומי וייצוג ערביי ישראל מידי רק"ח ולתת פורקן ליושבים על "הגדר", יש להקים מפלגה אחת למפלגת העבודה, אשר הדגש בה יהיה על **רעיונות השוויון, הומניזם, תרבות ולשון, מאבק סוציאלי והרמת דגל השלום באזור**. על המוסדות להיערך כדי לקיים **נוכחות סמויה ושליטה במפלגה זו**.
ד. להנהיג תיאום מלא ומוחלט בין משרדי הממשלה, בעיקר בדרג המבצעי בשדה, ולעמוד על ביצוע זה באורח קשוח.

המנהיגות

החברה היהודית הדמוקרטית והפתוחה, לתוכה נקלעה האוכלוסייה הערבית שנותרה בארץ לאחר קום המדינה, לא נקלטה הן באורח החשיבה והן מבחינת הנוהגים והפתיחות. היהודים שהופקדו על הטיפול באוכלוסייה זו, שיעדם היה לעשותם ללויאליים לחברת היהודים שקמה במדינתה, לא השכילו לעשות זאת. אדרבא, יש סימנים ברורים, כי בוצעו כל ההליכים לשמור על ייחודה ובידודה מחד, וניסיונות לרכישת תשומת-לב סלקטיבית ויחס אוהד ומועדף, מאידך. אולם, יחד עם זאת הכריזו השכם והערב על שוויון, שילוב וכו'... ואילו המעשים היו מנוגדים. מדיניות זו **לא לקחה בחשבון את האופי הערבי הלבנטיני והשטחי שאינו מעמיק, ופעולת הדמיון בו מרובה על הרציונאלי**.

הביטוי הקיצוני והחרף למדיניות דו-ערכית ומנוגדת זו היה "הכתרת" מייצגים ומנהיגים לאוכלוסייה. **עד היום אין אף איש ציבור ערבי "חיובי" נבחר מעל דרג מקומי**. חברת המעבר, בשלבים אלה, זקוקה למנהיגים שימשו לה דוגמה אזרחית ויהיו מחוננים בתכונות להשיב למתלבטים הכנים ולהובילם בדרך הנאותה לקראת פתרון סביר, ציבורי ואישי. אולם, כפי שצוין במבוא, לא זה היה המבחן לקבלת תואר "מנהיג". **האלים, פושק השפתיים ולא תמיד ישר הדרך הופכים למייצגים ולנושאי דגל ערביי ישראל**. אחת המאצנים העיקריים להידרדרות כיום היא הסלידה ממנהיגות זו (ראה הבחירות לעיריית נצרת).

צפי

- א. המאבק בין המחזיקים בתארים השונים לבין הדור המתקומם ילך ויחמיר, כאשר הראשונים, עיקר התבססותם יהיה על הממסד הממשלתי, הסתדרותי ומפלגתי.
- ב. התוצאה תהיה כי המאבק על השליטה והתואר יהפך למאבק נגד הממסד והמדינה, כאשר הרוב עובר בהתמדה לתמוך בצד המתקומם.
- ג. להערכתנו, אם תימשך ההידרדרות בקצב הנוכחי, **עתידה רק"ח לזכות בעשרה מנדטים בבחירות הקרובות לכנסת.**

הצעות

- א. יש לנהוג בתעוזה ולהחליף את מירב העוסקים במגזר הערבי מקרב המנגנונים הממשלתיים, משטרה ומפלגות, כולל קובעי המדיניות.
- ב. יש להתנער מ"המנהיגות" הערבית הנוכחית שאינה מייצגת את האוכלוסייה הערבית ולהדגיש את אי הזדהות הממסד עימם.
- ג. על אלה שבידם תופקד משימה זו להתחיל מיד בבניית דמויות חדשות, בעלות רמה אינטלקטואלית, יושר אישי, בעלות כריזמה, ולסייע בידן להקים מפלגה ערבית כפי שצוין לעיל.
- ד. למנות צוות מיוחד (שב"כ) שיחקור נוהגים אישיים של מנהיגי רק"ח ואישים שליליים אחרים ולהביא הממצאים לידיעת ציבור בוחריהם.
- ה. לנקוט צעדים אישיים נגד כל אישיות שלילית בכל הרמות והמוסדות.

כלכלה

1. ההתפתחות והרווחה הכלכלית שפקדו את אוכלוסיית המדינה משך שנות קיומה, לא פסחו על האוכלוסייה הערבית. אדרבא, המעבר בולט בקרב אוכלוסייה זו לאור העובדה, כי בעיקר נותרו בני דלת העם בגבולותיה לאחר שוך קרבות 1948 ו-1949. הפער הגדול בין היצע וביקוש לידיים עובדות במשק על כל ענפיו, ובעיקר בענפי בנייה, מוסכים, ועבודת כפיים בכלל, **והתלות שנוצרה בענפי משק רבים בידיים עובדות אלה**, העניקה תחושת עוצמה לערביי ישראל שנוצלה ע"י הגורמים העוינים המעוניינים בכך.
2. העזרה ההדדית המקובלת עד היום בין בני משפחה, והיעדר מודעות להשקעות יצרניות בסדר גדול מעל לבינוני, הותירה עודפי מזומנים גדולים מאוד בידי האוכלוסייה הערבית. הון זה מועלם משלטונות המסים לסוגיהם. יש להדגיש כי בשעה שהאוכלוסייה הערבית בישראל כיום מונה כ-14%, ואין בקרבה "עיקור" כוח עבודה ע"י שירות צבאי ל-3 שנים, **סה"כ המסים המשולמים על-ידה מגיעים לכדי 1.5% בלבד**. ע"י כך היא מבטיחה במידה מכרעת את עתידה הכלכלי. גם להרכב הגילים (מחציתה אוכלוסיה צעירה ועובדת) משמעות ניכרת והיא: הכנסות גבוהות לכל המשפחה. יש להוסיף לכך את מענקי המדינה (ביטוח לאומי) למשפחות שמספר ילדיהן עולה על שניים (95% מהמשפחות הערביות בישראל).
3. נושא הבולט במיוחד באזור הצפון, משום ריכוז האוכלוסייה הערבית הגדול בו: מפעלים המוקמים בהשקעות עתק מטעם המדינה **במטרה להגדיל את האוכלוסייה היהודית, בפועל מועסקים בהם פועלים ערבים בסדר גודל שבין 25% ל-50%**. ביטחון סוציאלי וכלכלי זה, המשוחרר את הפרט והמשפחה מדאגות כלכליות והציפיות ללחצי יום-יום **מקנה לה, במודע ובתת-מודע, פנאי למחשבות "חברתיות-לאומניות"** המנוצלות ע"י גורמים עוינים לתסיסה ולהתמרמרויות לסוגיהן, תחושת עוצמה ואפשרויות מחאה ציבורית.

צפי

- א. ריכוז הון, בעיקר שחור, בידיים בלתי רצויות המוערך במאות מיליונים, בנוסף לנזק הכלכלי הנגרם מכך, עשוי הון זה להוות בסיס להתרמות שתתאפשרנה בעתיד ע"י ארגונים עוינים (כבר אוזכרה התגייסות התשלומים לעיריית נצרת).
- ב. ריבוי פועלים ערבים במפעלים עשוי להאיץ את תהליכי החיכוך בין יהודים לערבים ולהתפתח לתקריות בלתי מבוקרות. כ"כ תיתכן אפשרות של השתלטות רק"ח על ועדי פועלים.
- ג. קשרים הולכים וגוברים בקליטת עובדים יהודים, בעיקר בצפון, שם יש עניין להגדיל את האוכלוסייה היהודית.

הצעות

- א. יש לקבוע הסדרים נאותים עם כל הנהלת מפעל המסומן לפי "חוק השקעות הון" באזורים קריטיים (כפי שצוין לעיל), כי מספר המועסקים הערבים לא יעלה על 20%.
- ב. על שלטונות המס לנקוט בצעדים מידיים להעמקת הגבייה ולבצעה באורח קשוח וללא כל סטייה.
- ג. להגיע לידי הסדר עם גורמי שיווק מרכזיים של מצרכים לסוגיהם, שינטרל ויקשה על סוכנים ערביים באזורי הצפון בעיקר, כדי למנוע תלות של אוכלוסייה יהודית בסוכנים אלה, בעיקר בעיתות חירום.
- ד. על הממשלה למצוא דרך לנטרל מתן מענקים למשפחות מרובות ילדים לאוכלוסייה הערבית, אם בדרך של הצמדה למצב כלכלי או, הפקעת מענקים אלה מידי הביטוח הלאומי ומסירתם לסוכנות היהודית או ההסתדרות הציונית שתהיה מיועדת ליהודים בלבד.
- ה. לגרום לכך, כי מוסדות מרכזיים ישימו לב להעדיף העמקת מסגרות או בודדים יהודיים במקום ערבים.

חינוך

1. השיפור במצב הכלכלי והביטחון הסוציאלי של הפרט והמשפחה, דחף אוכלוסייה גדולה של תלמידים לבתי ספר תיכוניים ולמוסדות להשכלה גבוהה. תהליך זה האיץ הנהגת שכר לימוד מדורג (66%) בבתי-הספר התיכוניים. הסיוע הכספי ומדיניות המלגות לתלמידי אוניברסיטאות, יצרו עובדה, כי אוכלוסייה בעלת השכלה, **ולו שטחית ופרובינציאלית**, מהווה ה"שאור שבעיסה" לכל תנועה לאומית ובמיוחד בתנאים הנתונים, כמו של ערביי ישראל, ואכן, כזה המצב.
2. קביעת קריטריונים מועדפים (ציונים נמוכי) לקבלת תלמידים ערבים לבתי הספר העל-תיכוניים לסוגיהם, והמקצועות אליהם כווננו, (מדעי הרוח, המדינה והחברה), היעדר דאגה וחוסר אשרות קליטה מלאה בעבודה לבוגרים, יצרה אוכלוסייה גדולה של "משכילים" מתוסכלים, שצורך נפשי עמוק מאלצם לפורקן. זה מוצא ביטוי נגד הממסד הישראלי והמדינה.

צפי

1. בהתחשב באופי הלבנטיני ומתוך הדינאמיקה החברתית, תעבור חברה זו מהפנמה לביטויים חיצוניים, ואין להתעלם מאפשרויות של התארגנות ומעבר לאלומות. הניצנים הראשונים כבר קיימים.

הצעות

- א. יש לשמור על קריטריונים אחידים לזה של יהודים בקבלת תלמידי לבתי ספר גבוהים וכנ"ל במתן מלגות.
- הקפדה של כללים אלה תיצור סלקציה טבעית ותקטין באורח משמעותי את מספר התלמידים. כן יקטן מספר הבוגרים בעלי רמה נמוכה, עובדה שתקל על קליטתם בעבודה לאחר סיום לימודיהם.

- ב. לעודד הפניה של תלמידים למקצועות מכאניים, מדויקים ומדעי הטבע. לימודיהם אלה מותירים פחות זמן להתעסקות בלאומנות והנשירה מהם גבוהה.
- ג. להקל על נסיעות לחו"ל לצורך לימודים ולהקשות על חזירתם וסידורם בעבודה - מדיניות זו עשויה לעודד הגירתם.
- ד. לנקוט צעדים **קשוחים** בכל הרמות נגד מתסיסים לסוגיהם בקרב תלמידי בתי הספר הגבוהים.
- ה. להכין מראש אפשרויות קליטה לחלק הארי של הבוגרים בהתאם לכישוריהם. מדיניות זו ניתנת לביצוע לאור השהות (שנים מספר) שבידי המבצעים לתכנן צעדיהם.

אכיפת חוק

1. אכיפת חוקי המדינה בחברה מהווה כמו זו של ישראל, היא בעיה שבפתרונה יש לנהוג בגמישות, בזהירות ובתבונה רבה. אולם במקביל, על הרשות המבצעת והמטפלת במגזר הערבי להמחיש קיום חוקים ואכיפתם, במטרה למנוע הידרדרות. כבר הוזכרו לעיל הדרכים בהן טופלה אוכלוסייה זו והדו-ערכיות ששררה בהליכים אלה. בקרב האוכלוסייה הערבית קיימת התודעה, על סמך עובדות, כי ניתן לעקוף את החוק במדינה ע"י קשרים נאותים, עם האנשים המתאימים. בנוסף לנזק הכלכלי ציבורי שבנוהגים אלה, בעיני ערביי ישראל אלה סימנים ראשונים לחולשת הממשל, שעל ידי המשך לחץ יעשה ויתורים נוספים (הדוגמאות לכך רבות).
2. כן המצב בנושא **בניה בלתי חוקית** אשר אי-קיום החוק עשוי לגרום נזקים חמורים ביותר לביטחון הפנים של אזורים ניכרים בצפון ובמרכז האץ. יש לזכור וללמוד מניסיונות מדינות אחרות בתוכן יושבים מיעוטים לאומיים, כי ליבראליות יתר, לא מבוקרת, אינה מוליכה למטרה לה מתכוונים יוצריה, אלא להיפוכה.

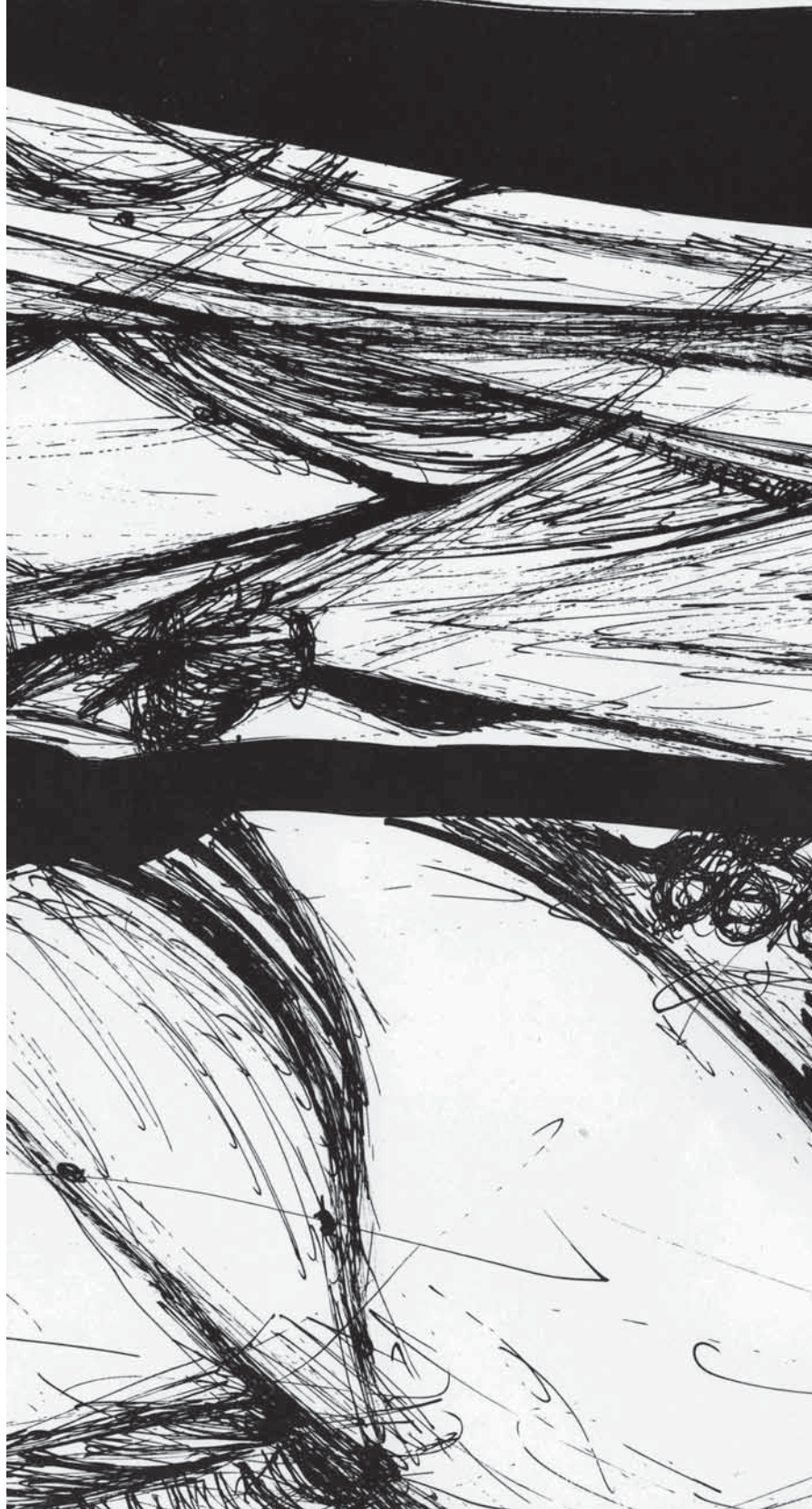
צפי

- א. יש לתת את הדעת על אפשרות כי במשך הזמן יתמכו יהודים רבים, מתוך מניעים שונים, באוכלוסייה המפירה חוקים, והממשל יוקע כ"מדכא" עם ניסיון לאכפם.
- ב. גורמים עוינים בפנים המדינה ומחוצה לה, עשויים לנצל אכיפת חוקים שבמשך זמן ממושך נמנעו השלטונות מאכיפתם, בטענות דיכוי לאומי וכו'.

הצעות

- א. לנקוט בצעדים משפטיים נגד עובדי מדינה ומוסדות אחרים שלא ימלאו תפקידיהם בביצוע הוראות חוקים.
- ב. להגיש תביעות ולבצע מספר פסקי-דין, בעיקר בנושאי מס-הכסה ובניה בלתי חוקית, שירתיעו האוכלוסייה מכל מחשבה על אפשרויות התחמקות מזרועות החוק.
- ג. להגביר נוכחות כוחות המשטרה והביטחון לסוגיהם ברחוב הערבי, במטרה להרתיע חוגים קיצוניים ו"יושבים על הגדר" העשויים להיגרר למעשי מרי והפגנות.

"סיפורה של אנדרטה: יום האדמה בסכנין"

אוצרת: טל בן צבי

התערוכה "סיפורה של אנדרטה: יום האדמה בסכנין" מעמידה במרכז את האנדרטה לציון יום האדמה בסכנין, כמרחב של מאבק, זיכרון וזהות של המיעוט הפלסטיני בישראל.¹

יום האדמה הראשון נערך ב-30 במרץ, 1976, במחאה על החלטת הממשלה להפקיע 20 אלף דונם באזור סכנין למטרת "יהוד הגליל". מנהיגי רק"ח וראשי המועצות הערביות בגליל קראו ליום של שביתה כללית והפגנות מחאה. ההפגנות נערכו בעיקר בכפרים סכנין, עראבה ודיר חנא. במהלך ההפגנות התעמתו כוחות צה"ל עם המפגינים, וכתוצאה מכך נהרגו ששה בני אדם ונפצעו רבים. ששת ההרוגים היו ח'יר מוחמד יאסין מעראבה, רג'א חסין אבו-ריא, ח'דר עבד ח'לאילה וח'דיג'ה שוהאנה מסכנין, מוחמד יוסף טאהא מכפר קנא וראפת זוהירי מנור-שמס, שנורה בטייבה.

בשנה שלאחר אירועי יום האדמה החליטו עבד עאבדי וגרשון קניספל² להקים אנדרטה לציון יום האדמה בסכנין, בתמיכתו של ראש המועצה המקומית של סכנין באותו זמן, ג'מאל טרביה. ב-30 במרץ, 1977, ביום השנה, הציגו האמנים לפני ועד המועצות הערביות בגליל וקהל רב משתתפים את מודל האנדרטה.

בניית מבנה האנדרטה בסוף מרץ 1978 ארכה כמה שעות, במאמץ משותף של פועלי בניין רבים מסכנין. תמיר שורק³ מציין כי במהלך הבנייה עצרה המשטרה את ראש המועצה, טרביה,

באשמת מתן אישור לבנייה בלתי חוקית, אולם הוא שוחרר כעבור כמה שעות. ביום חמישי, 30 במרץ, 1978, נערך טקס גילוי האנדרטה בבית הקברות בסכנין. בסקירת האירוע, כתב סופר "הארץ" בגליל (31.3.1978):

"יום האדמה' עבר אתמול בלי שום תופעות אלימות ולא היה צורך בהתערבות המשטרה. האוכלוסיה הערבית בארץ ציינה את היום באירוע מרכזי אחד - בכפר סכנין במרכז הגליל [...] בעצרת הגדולה בסכנין הוסר הלוט ממצבה לזכר הרוגי ההתנגשויות מלפני שנתיים, עבודתם של האמנים גרשון קנספל ועבד עאבדי מחיפה [...] לעצרת נהר קהל אלפים מרחבי הארץ. נשאו דברים בעצרת חברי הכנסת של חד"ש תאופיק זיאד, מאיר וילנר וחנא מויס וכמה ראשי מועצות מקומיות [...] מסוק משטרה חג מדי פעם מעל הכפר ואחר כך נודע כי צילם את משתתפי העצרת".

עצרת זו נהפכה לאירוע מרכזי בזיכרון הקולקטיבי של המיעוט הפלסטיני בישראל. שורק מציין כי זו הפעם הראשונה שבה סמל של לאומיות פלסטינית נוכח במרחב הציבורי, ולאורך זמן.

מ-1978 ועד היום, במשך כמעט שלושים שנה, בכל 30 במרץ נהפכת האנדרטה לנקודת ציון מרכזית של טקסי הזיכרון לאירועי יום האדמה בגליל. טקסים אלה משקפים את מקומו המכונן של יום האדמה בתרבות הלאום הפלסטינית, אולם הם גם משמשים במה למאבקים פוליטיים, חברתיים ותרבותיים משתנים. אירועים אלה מוצגים בצילומי עיתונות המתעדים את טקסי יום האדמה בסכנין. כמה מצילומים אלה הוצגו במהלך השנים בעיתונות הערבית, בעיקר בעיתון "אל-אתיחאד", שסיקר בהרחבה וברציפות את טקסי יום האדמה בישובים הערביים בגליל. בצילומיהם של רפיק בכרי, אמין בשיר, גדעון גיתאי, סלאם מוניר דיאב, ניקולא עבדו, ירון קמינסקי ואחרים נראה כי נוצרת איקונוגרפיה של זיכרון ואבל הייחודים למיעוט הפלסטיני בישראל. איקונוגרפיה זו מבוססת על צבעוניות הדגלים (דגל פלסטין באדום-לבן-שחור-ירוק, דגלים אדומים של המפלגה הקומוניסטית ודגלים ירוקים של התנועה האסלאמית) ועל סמלים החוזרים בתהלוכות הזיכרון, כגון תמונת פניו של צ'ה גווארה כמנהיג המהפכה, דימוי המגל והפטיש של המפלגה הקומוניסטית ודימוי הילד "חנדלה" של המאייר נאג'י אל-עלי. בצילומים נראים התהלוכה המרכזית רבת המשתתפים, הטקסים בבתי הספר, אישי ציבור העולים במדרגות עם זרי פרחים עגולים ועליהם הקדשות לשהידים, טקס התפילה "אלפאתחה"

והמבט אל עבר הידיים, וטקסי הנחת הזרים והנאומים לציבור ברחבה שלפני האנדרטה. בשנים האחרונות, בכל חודש אוקטובר, מסתיימת "הצעדה לזכר השהידים", הרוגי אוקטובר 2000, בעלייה לאנדרטה בבית הקברות בסכנין. כך מתעצם עם השנים מעמד האנדרטה כמקום זיכרון ואבל מרכזי בתרבות הלאום הפלסטינית.

למרות האופי העכשווי של התהלכות, חוזרים הנאומים שוב ושוב לקשר שבין המיעוט הפלסטיני לאדמתו.

קשר זה הוא הנושא הפיסולי המרכזי באנדרטה, שהיא דמוית סרקופג בעל ארבעה דפנות. התבליטים על כל דופן הם יציקת אלומיניום הנראה מרחוק כחימר. בדופן הראשונה מפוסלת דמות המרימה מעין סל תבואה גדול או אבן גדולה ושתי דמויות הרוכנות לאסוף את הקציר. על הדופן נכתב באנגלית, ערבית ועברית: "עוצב על ידי ע. עאבדי וג. קניספל להעמקת ההבנה בין שני העמים". בדופן השנייה מפוסלת דמות אישה ובידיה זרעים, ועל הדופן נכתב: "יד לחללי יום האדמה 30.3.1976". בדופן השלישית מפוסלות שתי נשים אבלות על ברכיהן, שכפות ידיהן מכסות את פניהן, ובין שתי הדמויות כתובת בערבית בלבד: "הם נפלו חללים כדי שנחיה. הם חיים. חללי יום ההגנה על האדמה 30 במרץ 1976", וכן שמות ההרוגים והישובים שלהם. בקצה הדופן השמאלית נראה מעין בור ומתוכו מבצבצת יד, ספק אוחזת ספק מבקשת עזרה. ואילו בדופן הרביעית אין טקסט; שתי דמויות נראות בה שוכבות כגופות אחת תחת השנייה ויוצרות קומפוזיציה אופקית ושלווה. לצד האנדרטה, במנותק ממנה, ממוקמת המחרשה. כאשר עובדי האדמה נרצחים, המחרשה נשארת מיותרת ושבורה.

הבחירה בדמות האשה היתה החלטה משותפת של קניספל ועבדי, יוצרי האנדרטה.⁴ כך, בעוד שבעיתונות התקופה מיוצגים בעיקר סיפוריהם ותמונותיהם של עובדי אדמה גברים, האנדרטה בסכנין מעמידה במרכז את דמויות נשים, הן כעובדות אדמה והן כייצוג של אבל וקִינה. דמות האשה בכפר כייצוג של המולדת הפלסטינית הוא נושא מרכזי באמנות פלסטינית, משנות החמישים של המאה ה-20 ועד היום. במסגרת מחקרי על אמנות פלסטינית טענתי כי מרכזיות זו של דמות האשה באמנות הפלסטינית הקנונית מושפעת מהאופן שבו רואות תנועות לאומיות את תפקידי המגדר.⁵

נירה יובל דיוויס מגדירה תפקידים אלה ביחס למושג שעתוק, שמשמעותו המשכיות ושמירת המסגרת של החברה ותרבות הלאום. כך, נשים נדרשות לעתים קרובות לשאת ב"עול הייצוג", שכן הן נבנות פִּנְשָאיות הסמליות של זהותו וכבודו של הקולקטיב, הן באופן אישי והן באופן

קיבוצי. דוגמה לכך היא המושג "אמא אדמה", המבטא את הקשר בין טריטוריה קולקטיבית, זהות קולקטיבית ונשיות. תפקיד נוסף של נשים הוא "השעתוק התרבותי - העברה בין-דורית". לעתים קרובות נשים הן שמקבלות את התפקיד החברתי של העברה בין-דורית של מסורות תרבותיות, מנהגים, שירים, מאכלים וכמובן שפת האם. במילים אחרות, נשים אחראיות להעברה של היסטוריה לאומית המבוססת על זיכרונות וסיפורים לאומיים.⁶ נשים נושאות את זהותן וכבודן של הלאום, הן כחלק מתפקיד "עול הייצוג" והן כחלק מתפקיד "השעתוק התרבותי". באנדרטה בסכנין עושות זאת דמויות הנשים הלכה למעשה: הן לובשות את זהותן של הלאום, והן המזהות כקורבנות המסורתיים של ההיסטוריה הלאומית וכונושאות את הסבל הכרוך במימוש הזהות הלאומית.

תפקידי מגדר אלה בתרבות הלאום הפלסטינית מתבטאים לראשונה בספרות ובשירה הפלסטינית. כאמל בולאטה מציין כי הספרות הפלסטינית מעמידה במרכז תבנית אלגורית של דמות האישה כאם, כאהובה וכמולדת המסמנת את הזהות הלאומית הפלסטינית.⁷ תבנית אלגורית זו בספרות הפלסטינית היא חלק מספרות ההתנגדות - "אדב אל מוקאוומה", מונח שטבע לראשונה עסאן כנאפני כתיאור של שירה וספרות ערבית הנכתבת על ידי, בין היתר, סלאם גובראן, תופיק זיאד, מחמוד דרוויש, סמיח אל-קאסם, זאכי דרוויש, ריאד בידס, מוחמד עלי טהא, מוחמד נפאע, אמיל חביבי ועוד. שירה זו התרכזה בדימויים של שומרי האדמה; ה"צומוד" (ההישארות) התקבל כמבטא גאוה לאומית, וקיבל ביטוי פוליטי ביום האדמה בגליל, ב-30 במרץ, 1976.

רבות נכתב על מרכזיותו של דימוי הכפר בזהות הפלסטינית. התנועה הלאומית הפלסטינית הבחינה בין דמותו של הפלאח הקונקרטי לבין דמותו האידיאלית המסמלת קהילה חקלאית אוטופית החופשית מהשפעות המודרניות, הבדלי המעמדות והעוני. תפיסה אידיאלית זו אפשרה לטשטש את הפערים החברתיים והתרבותיים בחברה הפלסטינית תוך פנייה אל מרחב אוטופי מדומיין. כחלק מהבנייה אוטופית זו מייצרות השירה והספרות הפלסטיניות שלל דימויים ליריים של הנוף הפלסטיני הסובב את הכפר: עץ הזית, עץ התפוז, עץ הלימון, הזעתר ועוד. מערכת דימויים זו מייצרת את פלסטין ההיסטורית כאלגוריה חסרת זמן ומרחב קונקרטיים. במקביל לתפיסה אלגורית זו, מתקיימת תפיסה היסטורית המתעדת את הריסת הכפרים הפלסטיניים לאחר 1948 ואת היווצרותם של "הנוכחים נפקדים" בחברה הפלסטינית. ההיסטוריון וליד אל-ח'אלדי, מן הראשונים שעסקו בפרויקט התיעוד של ההיסטוריה הפלסטינית, פרסם

את סיפרו המתעד את 418 הכפרים הפלסטיניים שנהרסו.⁸ בהשפעת ספר זה, החלו אמנים פלסטינים לעסוק בכפר הפלסטיני ההרוס כדימוי של זיכרון הנכבה הפלסטיני, וכמה מהם אף השתמשו באופן ישיר בשמות שבספר בעבודותיהם.

בדומה לספרות הפלסטינית, העמידה האמנות הפלסטינית במרכזה את הכפר, את הנוף שמסביבו ואת האיכרות, הפולקלור והארכיאולוגיה המקומיים כסמנים לאומיים. מנאר חסן מציין כי כתוצאה ממחיקתן של הערים הפלסטיניות ב-1948, החברה הפלסטינית מדומיינת כחברה כפרית בעיקרה, שמעולם לא עברה תהליכי עיור מתקדמים. לטענת חסן, קיומה של העיר נשכח גם מההיסטוריוגרפיה הפלסטינית ומהזיכרון הלאומי הקולקטיבי הפלסטיני, והעבר הפלסטיני מובנה כעבר כפרי בפרקטיקות של זיכרון, כגון שירה, רומנים, עבודות אמנות, אוטוביוגרפיות וטקסים לאומיים.⁹ על דמות האשה כותבת טינה שרוול כי ייצוגי הכפר כמרחב אוטופי וייצוגו באמצעות דמות האישה התעלמו מן השינויים הקיצוניים שעברו על האיכרות ועל החברה הפלסטינית במאה ה-20, תוך שהם משקפים תפיסה נוסטלגית לאומית של העבר. שרוול מדגישה כי תהליכי הפמיניזציה של העבודה החקלאית בשטחים הכבושים - שעה שהנשים נטלו על עצמן את האחריות לעבודה החקלאית, שכן חלקות האדמה ההולכות ומצטמצמות לא יכלו עוד לקיים את משק הבית והגברים נאלצו לחפש תעסוקה במקום אחר - חיזקה את הקישור המטפורי של הנשים לנוף הארץ. במובן מסוים, הנשים, שנתפסו כקרובות יותר לאדמה משום שהוסיפו לקיים את המסורת באמצעות לבושן ותבשיליהן, נהפכו למעין מוזיאון פלסטיני - ייצוג בו-זמני של עבר והווה המאפשר לזיכרון הלאומי הפלסטיני להתממש בתודעתם של הדורות הבאים החיים במנותק מאותם מחוזות גיאוגרפיים רחוקים.¹⁰

דימוי האנדרטה כסרקופג הוא ביטוי לחשיבה ארכיאולוגית, על-זמנית, שכן הוא אובייקט המתפקד כמעין מוזיאון פלסטיני, כייצוג של עבר והווה. על-זמניות זו מתבטאת באנדרטה שנטענת שוב ושוב במשמעויות אמנותיות, תרבותיות ופוליטיות, הנובעות הן ממצאות מתמשכת (הפקעת אדמות לאורך זמן, צווי הריסה ועוד) והן מאירועים היסטוריים קונקרטיים (טקסי יום האדמה, מלחמת לבנון ב-1982, האינתיפאדה הראשונה ב-1987, אירועי אוקטובר 2000 ועוד). זהו אתר של זיקה בין טראומות העבר למציאות ההווה של המיעוט הפלסטיני בישראל.

מותם של עובדי האדמה והקריאה לצדק אוניברסלי הם שעמדו בבסיס העבודה המשותפת של עבד עאבדי וגרשון קניספל. עמדה זו באה לידי ביטוי בהוצאתו לאור, ב-1978, של מארז דפוס

מרשים בהיקפו, שכלל רישומי הכנה וצילומים של האנדרטה מיד לאחר הצבתה וכן טקסטים של סמיח אל קאסם, יהושע סובול והאמנים עאבדי וקניספל עצמם. טקסטים אלה בערבית, בעברית ובאנגלית, המצורפים כאן בהמשך, נכתבו לפני כמעט שלושים שנה. אולם נראה כי הסולידריות האנושית הנושבת משורות הטקסטים רחוקה מכאן עד מאוד. האנדרטה בסכנין הינה הביטוי הראשון במרחב הציבורי לזהות ולזיכרון של המיעוט הפלסטיני בישראל, ובהקמתה גם ביטאה קריאה לסולידריות, צדק והבנה בין שני העמים. כיום, ראוי לחזור על קריאה טקסטואלית וציבורית זו.

- 1 התערוכה הוצגה לראשונה בקפה יאפא ביפו, ב-30 במרץ 2007, והקיפה 30 שנה של הפגנות לציון יום האדמה, מ-1976 עד 2006. על התערוכה ראו בהרחבה: גיש עמית, 2008. "אתם תקימו ואנחנו נהרוס: אמנות כחפירת הצלה", כתב עת סדק 2, עמ' 117-119, וכן באתר גלריה הגר: www.hagar-gallery.com.
- 2 עבד עאבדי נולד ב-1942 בחיפה. בסוף אפריל 1948 גורש עם משפחתו לביירות ולאחר מכן לדמשק. ב-1952 חזר לחיפה עם משפחתו במסגרת איחוד משפחות. בסוף שנות השישים למד אמנות באקדמיה לאמנות בדרזדן, גרמניה, והחל ב-1972 שימש המעצב הגרפי של עיתון "אל-אתיחאד" במשך כעשור. גרשון קניספל נולד בקלן, גרמניה, ב-1932 וגדל בחיפה. ב-1954 סיים את לימודיו באקדמיה לאמנות בצלאל בירושלים. בראשית שנות השישים התגורר בברזיל וחזר לישראל בעקבות המהפכה שם ב-1964. במשך שנים רבות שימש יועץ אמנותי של ראש עיריית חיפה. ב-1994 עזב לטן פאולו, ובה הוא מתגורר עד היום. קניספל ועאבדי היו חברים במפלגה הקומוניסטית בחיפה לצד קבוצת אמנים שזוהתה כזרם הריאליזם הסוציאליסטי באמנות הישראלית, ובהם רות שלום, שמעון צבר ואחרים.
- 3 Tamir Sorek, 2008. "Cautious Commemoration: Localism, Communalism, and Nationalism in Palestinian Memorial Monuments in Israel", *Comparative Studies in Society and History*, 50 (2).
- 4 בשנות השבעים יצר גרשון קניספל כמה אנדרטות. ב-1970 יצר בכפר הנוער גלים אנדרטה לזכר מדריכים ובוגרים. זהו תבליט אבן, שבו דמויות נער ונערה נושאים שיבולים ופרחים, מעין אנטיזה - ברוח הזמן - לנער ונערה הנושאים את עיניהם אל מול האומה בשירו של אלתרמן "מגש הכסף". ב-1974, לאחר מלחמת יום הכיפורים, יצר קניספל בחיפה אנדרטה לבנים, שאבלות היא המוטיב התוכני שלה. היא בנויה מגושי אלומיניום שבהם שתי דמויות: חייל שנפל ואם הכורעת לידו. ראו בהרחבה: אילנה שמיר, 1996. הנצחה וזיכרון, הוצאת עם עובד.
- 5 ראו בהרחבה: טל בן צבי, 2004. בין לאום ומגדר - ייצוגי גוף האשה באמנות נשים פלסטינית, עבודת מאסטר באוניברסיטת תל אביב. לדיון נוסף באמנות נשים פלסטיניות ראו בקטלוגים: טל בן צבי, 2006. הגר - אמנות פלסטינית עכשווית, הוצאת עמותת הגר; טל בן צבי, 2006. ביוגרפיות, 6 תערוכות יחיד בגלריה הגר לאמנות, הוצאת עמותת הגר; טל בן צבי ויעל לרר (עורכות), 2001. דיוקן עצמי - אמנות נשים פלסטינית, הוצאת אנדלוס.
- 6 Nira Yuval-Davis, 1998. "Gender and Nation", in Rick Wilford and Robert L. Miller (eds.), 1998. *Women, Ethnicity and Nationalism: The Politics of Transition*, London: Routledge, pp. 27-31.
- 7 ראו בהרחבה: כאמל בולאטה, 1990. "אמנים ישראלים ופלסטינים: מול היערות", קו 10, עמ' 170-175; כאמל בולאטה, 2001. "העולם, העצמיות והגוף: נשים חלוצות באמנות הפלסטינית", בתוך טל בן צבי ויעל לרר (עורכות), 2001. דיוקן עצמי - אמנות נשים פלסטינית, הוצאת אנדלוס, עמ' 9-48.
- 8 Kamal Boullata, 2000. *Istihdar al-Macan: Dirasat fi al-Fan al-Tashkili al-Filastini al-Muasir* (The Recovery of Place: A Study of Palestinian Contemporary Painting), Tunis, ALECSO; Kamal Boullata, 2000, "Art", in Philip Mattar (ed.), 2000. *The Encyclopedia of the Palestinians*, New York: Facts On File.
- 9 Walid Khalidi, 1992. *All That Remains: The Palestinian Villages Occupied and Depopulated by Israel in 1948*. Washington: Institute for Palestine Studies.
- 10 מנאר חסן, 2005. "חורבן העיר והמלחמה נגד הזיכרון: המנצחים והמנוצחים", תאוריה וביקורת 27, עמ' 197-207. טינה שרוול, 2001. "לדמות את פלסטין כאמא-מולדת", בתוך טל בן צבי ויעל לרר (עורכות), 2001. דיוקן עצמי - אמנות נשים פלסטינית, הוצאת אנדלוס, עמ' 49-66.

דם ואדמה

סמיח אל קאסם

"כי מעפר באת ואל העפר תשוב"

זה מאות בשנים משנן האדם מילים רוויות-חוכמה אלה.

אשר לפלח, הקשור בטבורו לאדמתו, טעון פסוק זה משמעות אחרת, בה נפגשים חומר ורוח, כאשר אדמתו נתונה בסכנה, האיכר נמחץ תחת כובד ההרגשה שהוא עומד לאבד את עולמו. מולדתו של איכר היא אותה כיברת אדמה אותה הוא מרווה בזיעתו ובדמעתו, בציפיה לביכורי פירות היגיון והשמחה.

להגנה על פרי-עמלו נכון האיכר להקריב את תמצית דמו. כך נחשפת הזהות בין דם ואדמה. הערבי הפלשתיני חי חוויה זו עד תום. מגעו עם אדמתו נמשך באופן רצוף משחר ההיסטוריה, החל בתנ"ך וכלה בתיעוד המעודכן ביותר קיימות עדויות על טיב הקשר ההדוק בינו לבין אדמת-מולדתו. עוד במאה הראשונה לפני הספירה הנוצרית ייסדו הערבים ה"אוזדיון" את מדינתם בחבל ארץ זה. משמעות השובה נודעת לעובדה שהישראלים, בנסותם להקים גן מדברי ראשון בנגב בשנת 1978, נזקקו לשיטה הכנענית, והדבר מצא את ביטוי בעיתונות הישראלית. אכן, שורשיו של הערבי הפלשתיני חודרים לעומקה של אדמה זו. מכאן דבקו של אזרחי ישראל הערבים באדמתם, דבקות שמצאה את ביטוייה באירועי יום האדמה. יום האדמה של ה-30 במרץ 1976 לא היה "יום התפרעות" כפי שניסו לטעון חוגים מסוימים. היה זה יום של מאבק צודק אותו ערכו המוני ערבים ישראלים כביטוי למחאתם נגד מדיניות החותרת לעקור אותם משורשיהם הלאומיים.

ממשלות ישראל בזו אחר זו אימצו מדיניות של התפשטות המסתתרת מאחורי סיסמאות של

"פיתוח", "ריכוז קרקעות" ו"פיזור אוכלוסין", וישמו אותה בחריצות. מאחורי סיסמאות אלה מסתתרת מדיניות הפקעת קרקעותיהם של פלחים ערבים והעברתם באופן חד-סטרי לבעלות יהודית, לא למען פיתוח כלל האוכלוסייה בארץ, אלא ליישום מדיניות הייחוד המוצהרת במסמכים שונים, כגון במסמך קניג שהתריע על כך ששבעים אחוז מאוכלוסיית הגליל אינה יהודית.

על רקע זה, ולאחר שלושים שנות הפקעות, התחוללו אירועי יום האדמה. ב-30 במרץ 1976 מחו תושבי הכפרים הערבים נגד מדיניות ההפקעות, והכריזו שביתה בת יום אחד. השלטונות, בהתנגדם למימוש זכות אזרחית לגיטימית זו, נקטו באמצעים צבאיים, פתחו באש על אזרחים בכפרים, וגרמו למותם של שישה חפים מפשע, ולפציעתם של עשרות גברים ונשים. בעיות לאומיות מעוררות מאבק לאומי, וככל שהבעיה הלאומית מתבהרת, מעמיק המאבק והופך לרב-לאומי. מאבק זה קיבל מימד אינטרנאציונאליסטי כשכוחות וגורמים יהודיים מתקדמים וליברליים בישראל גילו סולידאריות עם אזרחי ישראל הערבי בעקבות אירועי יום האדמה.

הקמת האנדרטה לזכר חללי יום האדמה היא אחת מפירותיה של סולידאריות זו. פסל זה העומד על גבעה קטנה בכניסה לסכנין נראה כפונה לבני-האדם ולשמיים כאחד. לבני-האדם הוא מספר את סיפור המאבק, ואל השמיים זועק הוא לצדק.

בתכנון המונומנט ובביצועו חברו יחדיו שני כישרונות בולטים: האמן הערבי עבד עאבדי, והאמן הישראלי גרשון קניספל. שני האמנים התעלו מעל ומעבר לרגשות השוביניזם הלאומי, ועבודתם המשותפת הגיעה לשלמות כזו, עד שנותר הרושם שיצירתו של אמן אחד היא. גורמי הדיכוי הלאומי והאנושי דינם לעבור מן העולם - כורח היסטורי הוא. ממפציצי "היונקרים" לא נותר זכר, ואלו ה"גרניקה" תישאר לעולם. האנושות תזכור את פאבלו פיקאסו לעד בהערצה, ואלו הגנרליסימו פראנקו, אם אמנם ייזכר, הרי ייזכר לדיראון. אין אנו חיים על פלאנטה אחרת, וההיסטוריה שלנו אינה מנותקת מההיסטוריה הכלל-עולמית: אנו מהווים חלק מרתק ממנה. הגזענות והשנאה תחלופנה, הדיכוי הלאומי ייעלם, ההרג ייפסק, ואילו האדם ינצח והאהבה תגבר. ייוותרו האדם, האדמה והלקח.

ליצור יצירה משותפת

יהושע סובול

מה לומר על אירועי יום-האדמה, אותו יום מר של השלושים במארס 1976? ארשה לעצמי לחזור ולומר אותם דברים שכתבתי כחודש לפני יום-האדמה, ואשר ראו אור בשבועון "חותם" מיום ה-27 בפברואר 1976:

"בעצם הימים שמיספר חברי-כנסת מהליגה הלאומית העסיקו את בית המחקקים שלנו בניסיון לסרס את המשפט הישראלי באמצעות מלודראמת-יונדף*, וזכו לסיקור פסטיבלי באמצעי התקשורת, הלכו וגברו סימניה של סערה המתרגשת לבוא בתחום אחר, בו חולה הצדק הישראלי מחלה קשה מאוד, ומי יודע אם לא אנושה. אבל כמו בחיי הפרט כך גם בחיי הציבור, העדיפו אמצעי התקשורת להרבות-מלל בעניין איזה כאב-ראש חולף, בעוד שעל שידורי המחלה הממארת המגיעים ממעמקי הרקמות העדיפו לעבור בשתיקה .

"כוונתי לרגשות המרי המתחילים להתבטא לאחרונה בקרב אזרחי ישראל הערבים, נוכח גילויי אי-שוויונם לפני החוק הישראלי בכל הנוגע לענייני קרקעות. כידוע נעשו לאחרונה מספר ניסיונות מצד השלטונות לממש צווי הפקעת קרקעות השייכות לאזרחים ישראלים ערבים. ניסיון אחד נעשה בכפר-קאסם, וניסיון אחר קשור ב"שטח 9" המפורסם. במקביל לכך החלו להלך שמועות וידיעות על כוונות לבצע הפקעות מאסיביות נוספות במספר כפרים בגליל, ביניהם גם כפרים דרוזיים. הנושא הועלה על קצה המזלג בטלביזיה, והצופים יכלו לקבל רושם שמדובר באיזו מחלוקת קטנה על עניינים סמאנטיים בין היועץ לעניינים ערבים ש. טולדנו,

לבין איזו ישות לא ברורה, אשר לעברה השמיע היועץ כמה ציוצי-טרזניה מעורפלים מהם אפשר היה להבין, שאיש איננו שלם עם משהו ולא ברור עם מה". האזרח התמים, שהועסק באותם ימים בפרשת יונדף, לא יכול היה להעלות על הדעת כי מדובר בסערה של ממש המאיימת לטלטל את המדינה. איש לא העמיד על כך שהתסיסה בכפרים הערבים נוכח איומי-ההפקעות מתפשטת ומקיפה שכבות שונות של צעירים וזקנים, של חילוניים ושל אדוקים, של מקורבים למפלגת העבודה ומקורבים לרק"ח כאחת. איש לא העמיד את האזרח הישראלי על כך שאיום ההפקעה נפל הפעם על קרקע שונה מבעבר, וכי אימת-הנישול וההתקוממות כנגד מחוללות מזה מספר חודשים תמורה משמעותית מאוד בקרב אזרחי-ישראל הערבים .

"הטלביזיה שלנו, המכסה כל ניפוח-לחיים של חבר-כנסת מסוים, לא מצאה לנכון לסקר בהרחבה או בצמצום את המתרחש בכפרים הערביים, ולהמחיש לצופיה מה בדיוק משמעותו של הכנס שנערך בסכנין, ומשך אליו למעלה מעשרת-אלפי משתתפים, נוער, צעירים ומבוגרים, ביניהם צעירים דרוזים ובדואים ששרתו - ומשרתים - בצה"ל .

אילו מלאה הטלביזיה הישראלית את תפקידה כראוי, היה האזרח השאנן נדהם לגלות כי סכנת אובדן האדמה מחוללת בכפרים הערביים התקרבות בין צעירים וזקנים, כשנלווים אליה סממנים של התעוררות זהות עצמית חזקה: בכנסים שהיו לאחרונה במספר כפרים ערביים הופיעו "משוררים עממיים" שהשמיעו שירי-פולקלור, כשכל הקהל עונה אחריהם במקלה, ומפי ידידים ערבים שהסבירו לי את התופעה שמעתי, כי הם עצמם עומדים נדהמים נוכח עוצמת האירועים הללו .

"לדברים יש גם צד אחר", יותר רציני ויותר אחראי. כשאתה שומע את ראש מועצת כפר-קאסם איסמאעיל בודר, את מחמוד נעמנה ראש מועצת עראבה, או את פרהוד פרהוד מנכבדי העדה הדרוזית, כשאתה שומע את ההסברים המדויקים והעובדות מפיו של סברי כורי, מסתבר לך כי הרקע להתנגדות העזה ולמרי העלול לפרוץ הפעם נוכח ניסיונות להפקיע קרקעות הינו מורכב ובו בזמן פשוט בתכלית. כשאתה מאזין לאנשים אלה, אתה תופס לפתע את כל הפשטות שבעניין: עומדים לפניך אזרחים ישראלים בעלי תחושת שייכות לארץ ולמדינה, אזרחים ישראלים שאין להם רגש נחיתות בפני אף אזרח ישראלי אחר, וגם אין שום סיבה שיהיה להם איזה רגש-נחיתות שהו, כי הם תורמים לחייה, לכלכלתה ולביטחונה של המדינה לא פחות מבנקאי משיכון בבלי, או מנכ"ל מרמת אשכול, והם פשוט תובעים שאותו חוק המגן

על אדמותיו החקלאיות של מושבניק מבאר-טוביה יגן גם על אדמותיהם שלהם .
“מי שסבור שדרישה זו היא חוצפה, ייאלץ להכריז על חייל משוחרר מירכא או על איכר מעראבה כעל אזרחים ממדרגה שנייה במדינת ישראל, אזרחים שזכויותיהם דומות לזכויות היהודים ומעמדם כמעמד היהודים בארצות שבהן הוחזקו ומוחזקים יהודים במעמד של נסבלים ואזרחים ממדרגה שנייה. האומנם זהו פירושה של סיסמת “יהוד הגליל”, היינו: להפוך את הכפרים הערבים בגליל למין “יהודים” במובן האנטי-שמי של המונח ?
הולכים ומתרבים הסימנים, כי הפעם נחושה ההחלטה בכפרים ערביים רבים להתנגד בכוח להפעלת חוקים תורכיים במדינת ישראל. איתות ראשון לכך היה כאשר בכפר-קאסם יצאו כחמש-מאות איש ואישה ומנעו בכוח גידור אדמות, ולדברי איסמאעיל בודר היו נכונים להיהרג ובלבד שימנעו את ההפקעה .
“לאמתו של דבר כבר יצאו הדברים מגדר סימנים ואיתותים, והם נאמרו בגלוי בפורום ציבורי פתוח, ברב-שיח יהודי-ערבי שנערך בשבת שעברה בנוכחות קהל של כשלוש-מאות איש בבית-סוקולוב בתל-אביב. נכחו שם צעירים ערבים ויהודים בצד אנשים כסופי שיער וחרושי קמטים. הדברים נאמרו בפומבי, והם נשמעו כזעקה: עיצרו את הטמטום, הצילו את הארץ מעימות מיותר ומסוכן. שלוש-מאות איש שמעו את הדברים אך אמצעי התקשורת לא היו שם .”
כאמור נכתבו הדברים חודש ושבע לפני אירועי יום-האדמה של שנת 1976. היום שנתיים אחרי אותו יום טראגי אין לי מה להוסיף על כך זולת זאת: מאז ראשיתו של הקונפליקט היהודי-ערבי היו בארץ אנשים, בני שני העמים, שהאמינו כי יהודים וערבים יכולים לחיות בארץ הזאת ביחד, בשלום, ולא אלה על חשבון אלה. מאז ראשיתו של המפגש בין שני העמים היו אנשים שהאמינו כי יהודים וערבים יכולים ליצור בארץ הזאת יצירה משותפת, וחלילה לה ליצירה היהודית להבנות על ניצולו של האדם הערבי והעם הערבי. טראגי הדבר, שמעשה יצירה משותף מעין זה בין יוצר ערבי ויוצר יהודי מוצא את ביטויו באנדרטה לזכרם של קורבנות וסיבת הדבר ברורה: מאז ראשיתו של הקונפליקט היו המטיפים להבנה ולאחווה בין שני העמים מיעוט בקרב עמיהם, וקולם היה קול קורא במדבר. ביום שאמונתם תהיה לנחלת הרוב - ישכון השלום וישרור הצדק בין עמינו, והיצירה המשותפת לבני שני העמים תמצא את ביטויה בכל תחומי החיים, בחומר וברוח, ולא עוד באנדרטות לקורבנות האיבה.

אנדרטה להווה

עבד עאבדי

בדרכם לתרבות יוצרת העמידו האומות את עולם מחשבתם באמצעות סמלים וטכסים אשר באו לידי ביטוי בבניית מקדשים, מקומות פולחן, אובליסקות ומצבות אבן. בעקבות התקדמותה של האנושות במשך הדורות, הפכו מבנים אלה לסמלים ולסיכומים של עולם אשר חלף, אך הם לא נמחו כליל. דור בא ודור הולך ומשאיר אחריו מצבות אשר קיומן נמשך בהווה. שרידים אלה נוסכים עלי עצבות, המגיעה אלי מתוך זקיפות קומת הדקל, עומק שורש הצבר, מתוך רום מסגד זנוח, או פעמון כנסייה חלוד אשר לא יהדהד עוד. אני חש את פצעי רצף העבר הלא-רחוק, ואת סבלו: המשטחים הסלעיים של אבן חומה מוטלים לפני הבולדוזרים של "הקידמה", וטעמתי את מליחותה הדומה לזו הניגרת על מצח שחום. אותה זיעה אשר ההיסטוריה, טעונת המרירות, הפכה לדמעות כבדות הניגרות על מצבות שהפכו אנדרטאות בכפרים סכנין, כפר קאסם, טנטורה ודיר-יאסין. האנדרטה אשר הקמנו בכפר סכנין תהווה עדות ונדר להשתייכות הנצחית לאדמה זו ולתפילתה, ולבניה החשים להגן על אדמתם-הורתם. עבודתנו המשותפת, של עמיתי גרשון קניספל ושלי, הינה הגשמתו של הרעיון של שיתוף פעולה יוצר בין שני העמים, כדי למנוע חזרה על הטרגדיה, וכדי שמאמצינו יורישו לעתיד אנדרטאות שלום ודו-קיום בארץ זו.

התשובה

גרשון קניספל

שאלו אותי שוב ושוב, למה יצרנו את אנדרטת "יום האדמה" בסכנין? בימים קדומים הערימו גלי-אבנים להשאת עקבות ולגרוש הרוח הרעה... והרי רק רוח רעה היא המאלצת עובדי אדמה לנטוש אדמתם, ורוח רעה היא הפוגעת בזכות אכרים לעבד אדמתם בשלווה. והאין זו הרוח הרעה ששפכה דמם של חפים מפשע, שכל עוונם היה בכך שביקשו למחות נגד נישולם מאדמתם... וזאת תשובתי: הקמתי עם ידידי ועמיתי עבד עאבדי "גל-גושים זה" מאותה סיבה עצמה: לגרש הרוח הרעה ולהשאיר עקבות, עקבות למעשי חמס, גזל ונשל, אך גם עקבות ליצירה משותפת שתהפוך בבוא העת לתעודה, בה יפגשו הדורות הבאים, אשר יתקשו להאמין כי היה היתה... ואם תרצו יצירת ערובה! למען לא תחזור שנית

صو

תמונות

لإنقاذ البقية الباقية من الأرض
 ناضلوا ضد المصادرة كي لا تضيع البقية
 مؤتمر قطري شعبي للدفاع عن الأراضي

يوم السبت (١٨/١٠/٧٥) في قاعة

سبينها الناصرة الساعة ١١ صباحاً

في الناصرة

• اللجنة التحضيرية للمؤتمر •

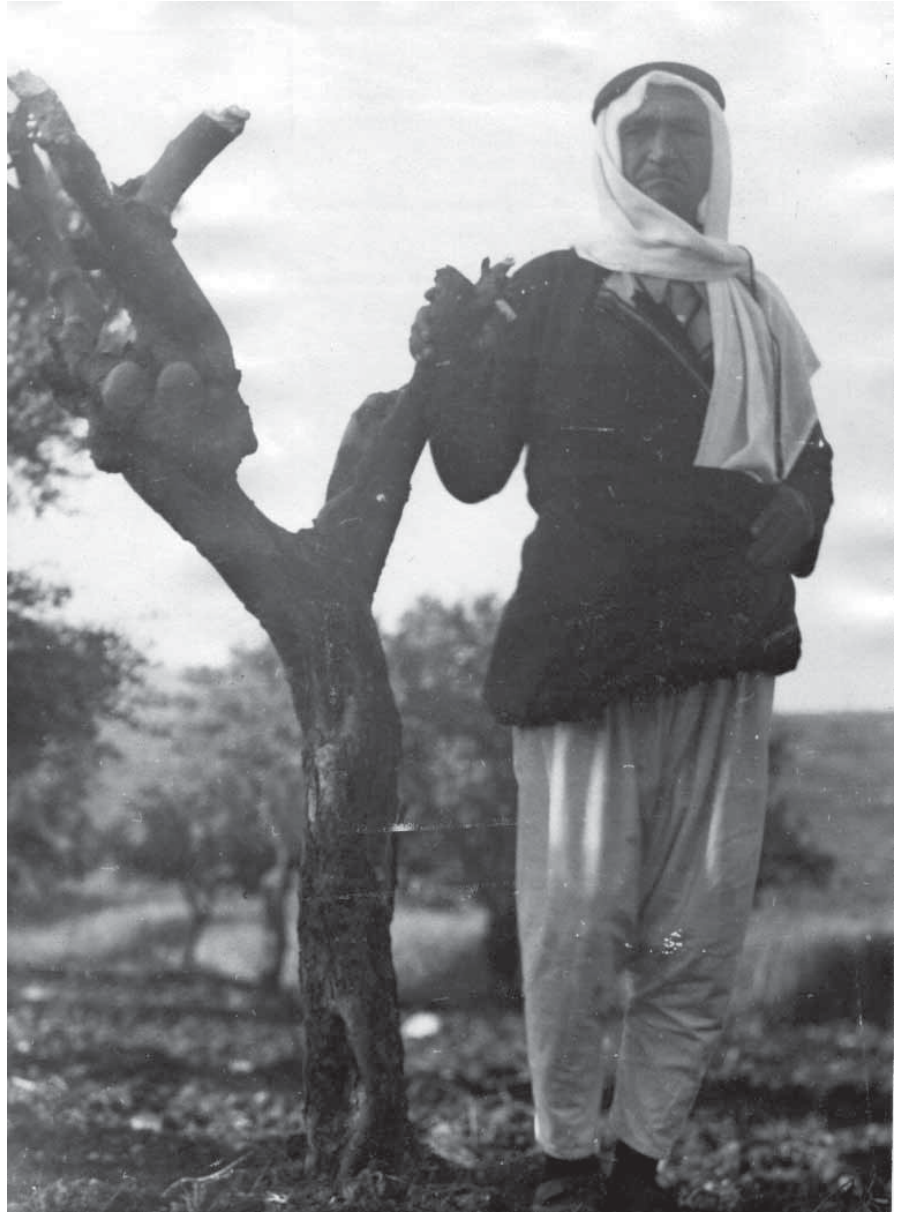
ملصق الاجتماع الشعبي
 للجنة الدفاع عن الأراضي
 18/10/1975 الناصرة.

تصميم عبد عابدي
 כרזה של הכנס העממי
 של ועד ההגנה על
 האדמות. 18/10/1975,
 נצרת. עיצוב: עבד
 עאבדי

Poster of the popular
 conference of the
 Committee for the
 Defence of the
 Land. 18.10.1975,
 Nazareth. Design:
 Abed Abdi

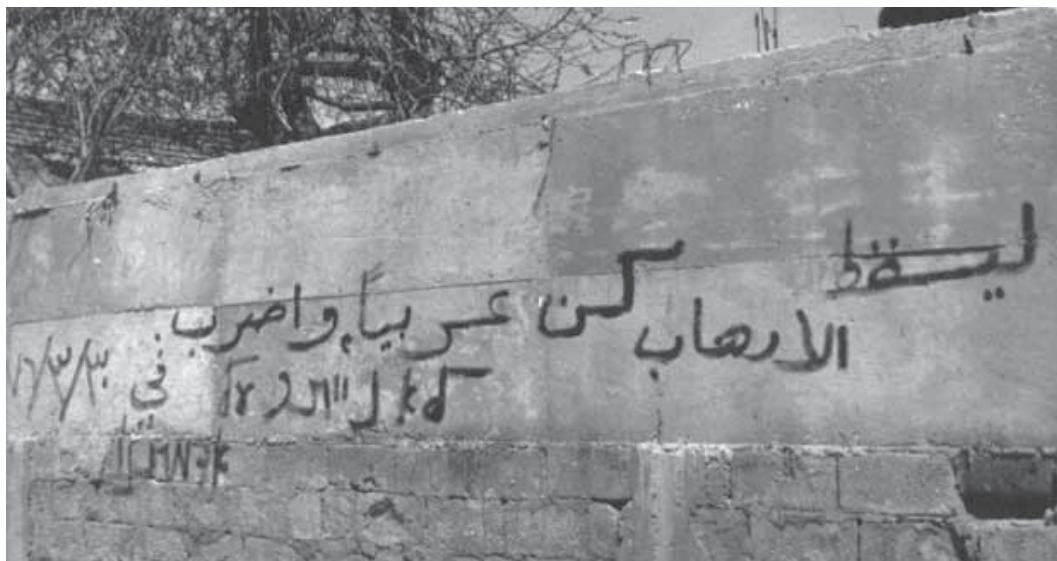
Entrance permit to military area
- area number 9. Nada Mustafa
Muhammad, Arrabih, 3.7.1975

12/15/20

سعيد شحادة نعامنة، عرابة، اقتلع من ارضه
17 شجرة زيتون على يد قوات الامن. جريدة
متسبين، العدد 77 ايار 1976
سعيد شحادة نعامنة، عرابة،
17 عצי زيت نעקרו מאדמתו על ידי
כוחות הביטחון. עיתון "מצפן", גיליון
77, מאי 1976
Saeed Shehadeh Na'amneh,
Arrabih. 17 olive trees were
uprooted from his land by
security forces. "Matspen"
newspaper, issue 77, May 1976

194
195

نداء لانجاح الاضراب
على احدى الاسوار في
قرية جلعولية . جريدة
متسبين، العدد 77 ايار
1976
קריאה לשביתה
מוצלחת על אחת
החומות של הכפר
ג'לג'וליה. עיתון
"מצפן", גיליון 77,
מאי 1976
Call for making
the strike
successful on a
wall in the village
of Jaljulyeh.
"Matspen"
newspaper, issue
77, May 1976

30/3/1976 افراد شرطة حرس
الحدود ينهالون على المتظاهرين بالضرب
في الناصرة . جريدة "هعولام هزيه"
7/4/1976
30/3/1976 שוטרים של משטר
הגבול מרביצים למפגינים בנצרת.
עיתון "העולם הזה", 7/4/1976
30.3.1976 members of
the Border Police beating
protesters in Nazareth.
"Ha'olam Hazeh" newspaper,
7.4.1976

30/3/1976 افراد الشرطة يقتحمون بيت رئيس بلدية الناصرة توفيق زياد ويعتدون على زوجته نائلة زياد. . جريدة متسبين، العدد 77 ايار 1976
30/3/1976 אנשי משטרה פורצים אל ביתו של ראש עיריית נצרת, תאופיק זיאד, ותוקפים את אישתו נאילה. עיתון "מצפן", גיליון 77, מאי 1976
30.3.1976 policemen break into the house of Tawfiq Zayyad, the mayor of Nazareth, and attack his wife Na'ela Zayyad. "Matspen" newspaper, issue 77, May 1976

30/3/1976 افراد شرطة حرس الحدود ينهالون على احد المتظاهرين بالضرب في الناصرة حريدة "هعولام هزية" 7/4/1976
30/3/1976 שטרים של משטר הגבול מרביצים לאחד המפגינים בנצרת. עתיון "העולם הזה" 7/4/1976
30.3.1976 Members of the Border Police beat a protester in Nazareth. "Ha'olam Hazeh" newspaper, 7.4.1976

30/3/1976 صدام بين المتظاهرين و افراد الشرطة في احدى زقاقاات الناصرة . "جريدة هعولام هزية" 7/4/1976
 30/3/1976 עימותים בין מפגינים לבין אנשי משטרה באחת הסימטאות של נצרת. עיתון "העולם הזה" 7/4/1976
 30.3.1976 Clashes between protesters and policemen in an alleyway in Nazareth. "Ha'olam Haze" newspaper, 7.4.1976

بعض معتقلي يوم الارض في ساحة
 سجن عكا . جريدة متسبين، العدد
 77 ايار 1976
 כמה מהעצורים של יום
 האדמה במגרש כלא עכו.
 עיתון "מצפן", גיליון 77, מאי
 1976
 Some of the detainees
 of Land Day in the yard
 of the Acre prison.
 "Matspen" newspaper,
 issue 77, May 1976

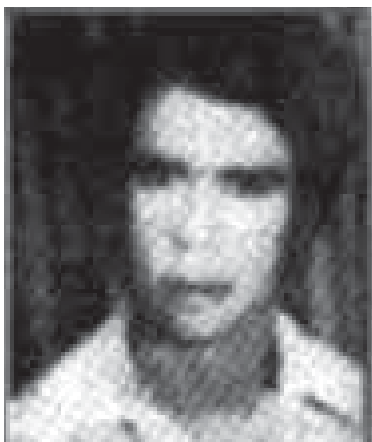
الشهيد محسن طه، كفر كنا
השהיד מוחסן טאהא, כפר כנא
The martyr Muhsen Taha,
Kafr Kanna

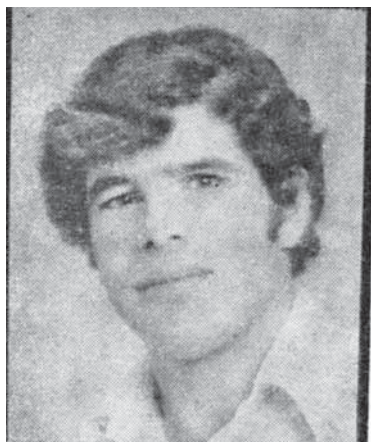
الشهيد خير ياسين، عرابية
השהיד ח'יר יאסין, עראבה
The martyr Kheir Yaseen,
Arrabih

الشهيدة خديجة شواهنة، سخنين
השהידית ח'דיג'ה שוואהנה, סכנין
The martyr Khadeejah Shawahnih,
Sakhneen

الشهيد رأفت علي زهيري، نور شمس
השהיד ראפת עלי זוהיירי, נור שמש
The martyr Ra'fat Ali Zuheiri,
Nur Shams

الشهيد خضر خلايلة، سخنين
השהיד ח'אדר ח'לאילה, סכנין
The martyr Khader Khalaylih,
Sakhneen

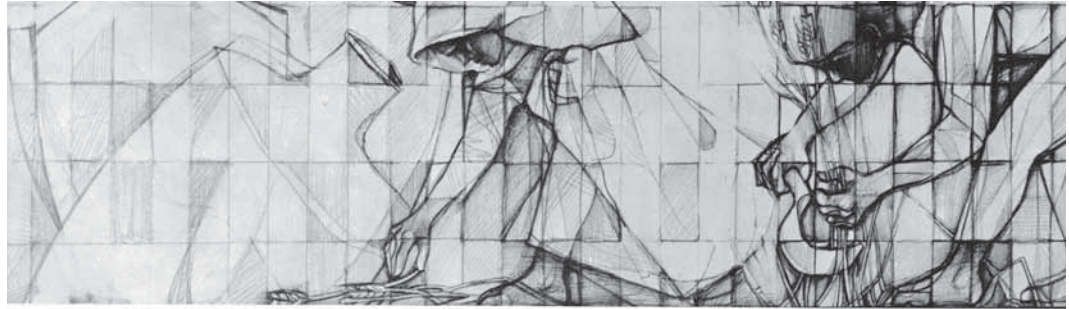

الشهيد رجا ابو ريا، سخنين
השהיד רג'א אבו ריא, סכנין
The martyr Raja Abu Rayya,
Sakhneen

198
←←
199

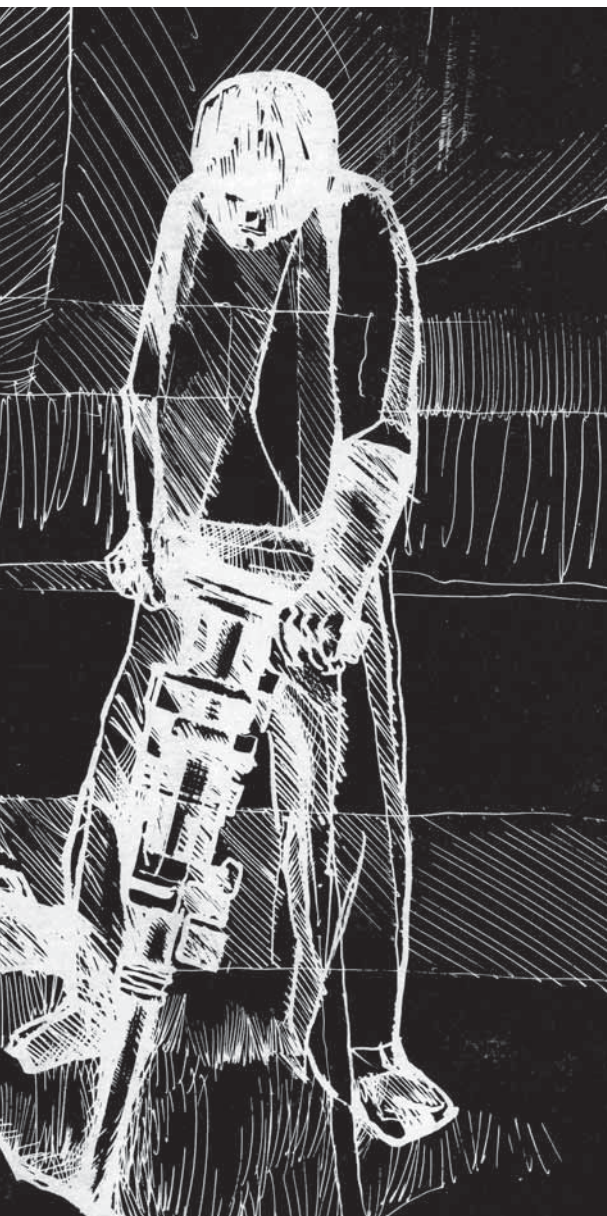
عبد عابدي وجرشون كنيسبل
في افتتاح معرض «يوم الأرض:
قصة النصب التذكاري في سخنين»
مقهى يافا 30/3/2007
عبد عابدي وجرشون كنيسبل
بיום הפתיחה של תערוכת
"יום האדמה: סיפור
האנדרטה של סכנין". בית
קפה "יאפא" 30/3/2007
Abed Abdi and
Gershon Knispel in the
inauguration of the
exhibition "Land Day:
the story of Sakhneen's
memorial". "Yafa" coffee
shop 30.3.2007

المخططات التمهيدية
 للنصب التذكاري، عبد
 عابدي وجرشون كنيسبل
 1977
 התכנונים הראשוניים
 של האנדרטה. עבד
 עאבדי וגרשון קניספל
 1977
 The preliminary
 blueprints of the
 memorial. Abed
 Abdi and Gershon
 Knispel 1977

200
←←
201

المخططات التمهيدية للنصب
 التذكري. عبد عابدي
 وغرشون كنيسפל 1977
 התכנונים הראשוניים של
 האנדרטה. עבד עאבדי
 וגרשון קניספל 1977
 The preliminary
 blueprints of the
 memorial. Abed Abdi
 and Gershon Knispel
 1977

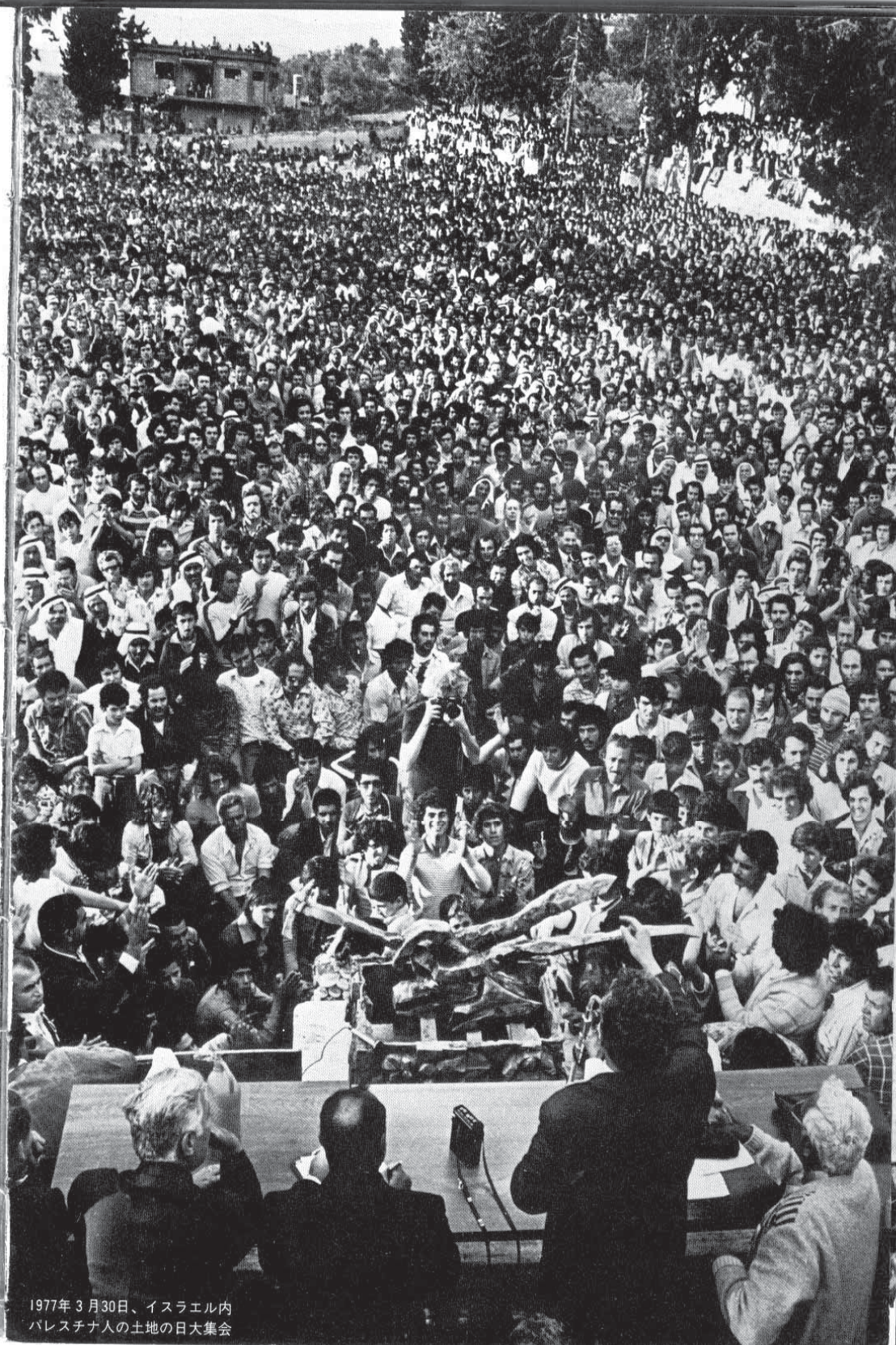

202
203

→
المجسمات التمهيدية للنصب
التذكاري. عبد عابدي
وغرشون كنيسبل 1977
הדגמים הראשוניים של
האנדרטה. עבד עאבדי
וגרשון קניספל 1977
The preliminary
models of the
memorial. Abed
Abdi and Gershon
Knispel 1977

منصة يوم الأرض يعرض
امامها الجسم التمهيدي
للنصب التذكاري، تصوير
: ريو إيتشي هيروكاوا
هيروكاوا، اليابان 1977
بمات يوم الأدمه،
ولفنيه المودل הראشوني
شال האנדרטה. צילום:
ריו איצ'י הירוקאווה
הירואקאווה, יפן 1977
The Land Day
platform, in front of
which the memorial
model stands.
Photo: Rio Itchi
Hirokawa Hirokawa,
Japan 1977

→
توفيق زياد، يوم الأرض
تصوير: ريو إيتشي
هيروكاوا هيروكاوا،
اليابان 1977
توفيق زياد، يوم
الأرض. צילום: ריו
איצ'י הירוקאווה
הירוקאווה, יפן 1977
Tawfiq Zayyad,
Land Day. Photo:
Rio Itchi Hirokawa
Hirokawa, Japan
1977

إقامة النصب التذكاري. تصوير: غدعون غيتاي 1978
הקמת האנדרטה. צילום: גדעון גיתאי 1978
The installation of the memorial. Photo: Gideon Gitai 1978

إقامة النصب التذكاري تصوير: غدعون غيتاي 1978
 הקמת האנדרטה. צילום: גדעון גיתאי 1978
 The installation of the memorial. Photo:
 Gideon Gitai 1978

عبد عابدي اثناء اقامة النصب التذكاري تصوير: غدعون غيتاي 1978
عبد عابدي במהלך הקמת האנדרטה. צילום: גדעון גיתאי 1978
Abed Abdi during the installation of the memorial. Photo: Gideon Gitai 1978

↑ اهالي سخنين يتجندون لاقامة النصب التذكارى. تصوير: غدعون غيتاي 1978
תושבי סכנין מתגייסים להקמת האנדרטה. צילום: גדעון גיתאי 1978
Sakhneen's residents volunteer in the installation of the memorial. Photo: Gideon Gitai 1978

גרשון כניספל עם אהלי סחנינה أثناء اقامة النصب التذكري. تصوير غدعون غيتאי 1978
גרשון כניספל עם תושבי סכנין במהלך הקמת האנדרטה. צילום: גדעון גיתאי 1978
Gershon Knispel with Sakhneen's residents during the installation of the memorial. Photo:
Gideon Gitai 1978

↑ البناؤون يتجندون لاقامة النصب التذكاري تصوير غدعون غيتاي 1978
הבנאים מתגייסים להקמת האנדרטה. צילום: גדעון גיתאי 1978

The constructors volunteer in the installation of the memorial. Photo: Gideon Gitai 1978

استشهدوا لنحيا فهم.. احياء
شهداء يوم الدفاع عن الأرض ٣ آذار ١٩٧٦

عزابة البلوف	خير ياسين
سخنين	خديجة شواهنة
سخنين	رجا ابوريا
سخنين	خضر خلايلة
كنركنا	محسن طه
نور شهد	رافقت زهيري

جماهير يوم الارض التذكارى. تصوير غدعون غيتاي جريدة يوم الارض 4/4/1978
ההמונים ביום הזיכרון ליום האדמה. צילום: גדעון גיתאי. עיתון "אל-איתחאד" 4/4/1978
The crowds on Land Day memorial day. Photo: Gideon Gitai, "Al-Ittihad" newspaper, 4/4/1978

↑ منصة يوم الارض. تصوير غدعون غيتاي 1978
במת יום האדמה. צילום: גדעון גיתאי 1978
Land Day platform. Photo: Gideon Gitai 1978

إزاحة الستار عن النصب التذكاري ، تصوير غدعون غيتاي جريدة "الاتحاد" 4/4/1978
הסרת הלוט מעל האנדרטה. צילום: גדעון גיתאי, עיתון "אל-איתיחאד" 4/4/1978
The unveiling of the memorial. Photo: Gideon Gitai, "Al-Ittihad" newspaper, 4/4/1978

↑ عبد عابدي وجرشون كنيسپل بعد إزاحة الستار عن النصب التذكارى تصوير: غدعون غيتاي 1978
 عابد عابدي وجرشون كنيسפל לאחר הסרת הלוח מעל האנדרטה. צילום: גדעון גיטאי 1978
 Abed Abdi and Gershon Knispel after unveiling the memorial. Photo: Gideon Gitai 1978

الهيلوكبترات لإرهاب
جماهير يوم الأرض
تصوير: غدعون غيتاي
1978

جماهير يوم الأرض
تصوير: غدعون غيتاي
1978

جماهير يوم الأرض تحضن النصب التذكاري تصوير: غدعون غيتاي 1978
 המוני יום האדמה מחבקים את האנדרטה. צילום: גדעון גיתאי 1978
 Land Day crowds embracing the memorial. Photo: Gideon Gitai 1978

↑ أطفال يوم الارض تصوير: غدعون غيتاي 1978
ילדי יום האדמה. צילום: גדעון גיתאי 1978
Land Day children. Photo: Gideon Gitai 1978.

ملصق يوم الارض للفنان عبد عابدي، صممه من
صور علي القيسي. اصدار اللجنة القطرية للدفاع
عن الاراضي العربية 1980
كرזה של יום האדמה, מעיצובו של עבד
עאבדי, תוך שימוש בתמונות של עלי אל-
קייסי. הוצאת הוועד הארצי להגנה על
האדמות הערביות, 1980

Land Day poster by artist Abed
Abdi, designed using photos by Ali
Al-Qaysi. Published by the National
Committee for the Defence of the
Arab Land, 1980

العلم الفلسطيني يرفع على النصب التذكاري. جريدة
«هعولام هزیه». تصویر: غیلا رازین 7/4/1982
הדגל הפלסטיני מוצב על האנדרטה. עיתון
«העולם הזה». צילום: גילה רזין 7/4/1982
The Palestinian flag is installed atop the
memorial. "Ha'olam Hazeh" newspaper.
Photo: Gila Razin, 7.4.1982

في الطريق من سخنين الى دير حنا مظاهرة يوم الارض. تصوير : فيكي كوهن 1983
בדרך מסכנין אל דיר חנא, הפגנת יום האדמה. צילום: ויקי כהן 1983

On the road from Sakhneen to Deir Hanna; the Land Day demonstration. Photo: Vicky Cohen 1983

منصة يوم الارض في دير حنا الكتاب الاسود (4) 1983
 במת יום האדמה בدير חנא. הספר השחור (4), 1983
 The Land Day platform in Deir Hanna. The Black Book (4), 1983

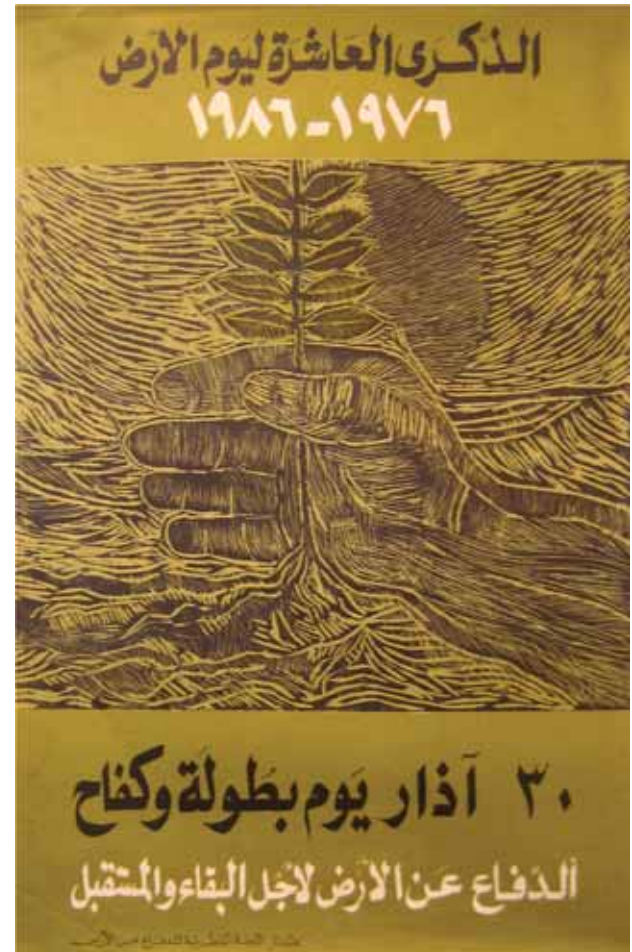

محاولات السلطات لعرقلة احتفالات يوم الأرض ، منظر تعدد في مداخل قرى البطوف والمثلث وتل السبع الكتاب الاسود (4) 1983
 نسיונות הרשויות להכשיל את חגיגות יום האדמה, מספר תמונות מהכניסות לשובי אזור בקעת אלבטוף,
 המשולש ותל שבע. הספר השחור (4), 1983

The authorities' attempts at impeding the celebrations of Land Day. Several photos showing the entrances to townships in the Battouf valley, the "Triangle" area and Tal Is-Sabe'. The Black Book (4), 1983

ملصق شهداء يوم الأرض وقصيدة الشاعر منيب مخول. تصميم الفنان سليمان منصور، 1979
 כרזה של השהידים של יום האדמה ושיר של המשורר מוניב מח'ול. עיצוב: האמן סלימאן מנסור, 1979.
 Poster of the martyrs of Land Day and a poem by poet Muneeb Makhoul. Designed by artist Sleiman Mansour, 1979.

ملصق الذكرى العاشرة لانطلاق يوم الأرض الخالد. تصميم الفنان عبد عابدي. إصدار اللجنة القطرية للدفاع عن الأراضي العربية، 1986
 כרזה של יום הזיכרון העשירי ליום האדמה, מאת האמן עבד עאבדי. הוצאה: 1986
 Poster of the tenth Land Day memorial day, by artist Abed Abdi. Published: 1986.

النائب توفيق طوبي يلقي كلمته
في مهرجان يوم الأرض في سخنين.
تصوير: نقولا عبده 1988
حבר הכנסת תאופיק טובי
נואם בפסטיבל יום האדמה
בסכנין. צילום: נקולא עבדו,
1988

The MK Tawfiq Tubi giving
a speech during the Land
Day Festival in Sakhneen.
Photo: Nicola Abdo, 1988

الشاعر سميح القاسم يلقي قصيدة
في مهرجان يوم الأرض في سخنين.
تصوير: نقولا عبده 1988
המשורר סמיה אל-קאסם
מקריא שיר בפסטיבל יום
האדמה בסכנין. צילום:
ניקולא עבדו, 1988

The poet Sameeh al-
Qasem reciting a poem in
the Land Day Festival in
Sakhneen. Photo: Nicola
Abdo, 1988

قيادة الجماهير العربية في مسيرة يوم الأرض في عرابية. تصوير: أمين بشير 2004
מנהיגי הציבור הערבי בתהלוכת יום האדמה בעראבה. צילום: אמין בשיר, 2004
the leaders of the Arab population in the Land Day procession in Arrabih. Photo: Ameen Basheer, 2004

مصطفى خضر خلايلة، والد الشهيد
خضر خلايلة يزور أضرحة الشهداء
في مقبرة سخنين. تصوير: أمين
بشير 2005
מוסופא ח'דר ח'לאילה, אביו
של השהיד ח'דר ח'לאילה,
מבקר את קברי השהידים
בבית העלמין של סכנין.
צילום: אמין בשיר, 2005
138 - Mustafa Khader
Khalaylih, the father of the
martyr Khader Khalaylih,
visits the martyrs'
tombstones in Sakhneen's
cemetery. Photo: Ameen
Basheer, 2005

صبحي بدارنة، أحد جرحى يوم
الأرض الأول، مدرسة الحكمة
الثانوية، سخنين. تصوير: أمين
بشير 2005
סובחי בדארנה, אחד
הפצועים ביום האדמה
הראשון. בית הספר התיכון,
אל-ח'כמה, סכנין. צילום:
אמין בשיר, 2005
138 - Subhi Badarneh,
one of the wounded
in the first Land Day.
"Al-Hikma" high school,
Sakhneen. Photo: Ameen
Basheer, 2005

→ مسيرة يوم الأرض في سخنين.
 تصوير: أمين بشير 2005
 תהלוכת יום האדמה בסכנין.
 צילום: אמין בשיר, 2005
 The Land Day procession
 in Sakhneen. Photo:
 Ameen Basheer, 2005

→ قيادة الجماهير العربية في مهرجان
 يوم الأرض الطيبة، 2007
 מנהיגות הציבור הערבי
 בפסטיבל יום האדמה, טייבה.
 2007
 139 - The leadership of
 the Arab population in the
 Land Day Festival, Taybeh.
 2007

أمهات الأرض في يوم الأرض
تصوير: أمين بشير
2005

أطفال سخنين يزورون النصب
التذكاري في المقبرة ويجددون عهد
يوم الأرض، تصوير: أمين بشير
2005
يلدي سکنین מבקרים את
האנדרטה בבית העלמין,
ומחדשים את הברית של יום
האדמה. צילום: אמין בשיר,
2005
Sakhneen's children
visit the memorial in the
cemetery and renew the
Land Day vows.
Photo: Ameen Basheer,
2005

↑ ثلاثون عاماً على انطلاق يوم الأرض الخالد مسيرة يوم الأرض في سخنين، تصوير: سلام منير دياب 2006
ציון שלושים שנה לפריצת יום האדמה. תהלוכת יום האדמה בסכנין. צילום: סלאם מוניר דיאב, 2006
The thirtieth anniversary of the Land Day. The Land Day procession in Sakhneen. Photo: Salam Muneer Diab, 2006

مسيرة يوم الأرض في سخنين وإحياء الذكرى الـ 30. تصوير: سلام منير دياب 2006
 תהלוכת יום האדמה בסכנין, וציון יום הזיכרון ה- 30. צילום: סלאם מוניר דיאב, 2006
 142 - the Land Day procession in Sakhneen, and the 30th memorial day.
 Photo: Salam Muneer Diab, 2006

النصب التذكري. تصوير سلام منير دياب 2006
האנדרטה. צילום: סלאם מוניר דיאב, 2006
The memorial. Photo: Salam Muneer Diab, 2006